

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

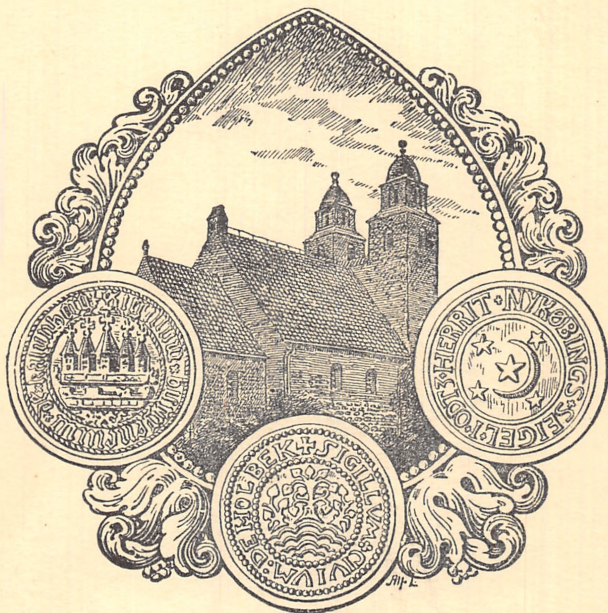
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE AARBØGER

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

XI BINDS 3. AARGANG

1944

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN - KØBENHAVN

HOLBÆK AMTSTIDENDES BOGTRYKKERI

1944

FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE AARBØGER

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

XI BINDS 3. AARGANG

1944

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN - KØBENHAVN
HOLBÆK AMTSTIDENDES BOGTRYKKERI

1944

INDHOLD

	Side
Museumsinspektør v. Nationalmuseet, Dr. phil. Therkel Mathiassen : AAMOSE-OMRAADET I STENALDEREN	5
cand. mag. Georg Hansen : DEN GAMLE BREDETVED SKOLE. Fra den første Skolelovs Dage	32
Postpakmester Niels Jensen , Jyderup: KILDEMARKEDET I HJEMBÆK	80
Stationsforst. Jørgen Duus , Tølløse: NORDVESTBANENS TILBLIVELSE	94
mag. art. Sigvard Skov , Aarhus: ST. KNUDSGILDETS BÆGER I KALLUNDBORG	116
Kommunelærer Albert Thomsen , Holbæk: HOLBÆK — KALLUNDBORG OG NYKØBING 1798. Amtsforv. Withs Rejseindtryk	123
Anders Gommesen, Bertel Madsen og Bent Rasmussen : DEN AANDELIGE VÆKKELSE PAA SAMSØ I DET 19. AARHUNDREDE (fortsat fra Aarb. 1943)	133
Litteraturoversigt	189
Historisk Samfund i 1943	191

HISTORISK SAMFUNDS STYRELSE

Forp. **F. Lunn**, Strentebjerg, Knabstrup, Formand; Højskolelærer **Jens Peter Jensen**, Høng, Næstformand; Kommune­lærer **Albert Thomsen**, Holbæk, Sekretær og Kasserer; For­standerinde Frk. **Signe Wiggers Hansen**, Holbæk, Leder af Ekspeditionen; Post­mester **Paludan-Müller**, Nykøbing; Maleren **Troels Trier**, Vallekilde, Tandlæge **Thorkil Sestoft**, Kalundborg; Skolebestyrer **Eskild Nylev**, Uby; Lærer **Bent Rasmussen**, Tranebjerg.

Redaktionsudvalg: J. P. Jensen, Troels Trier og Albert Thomsen (Fmd.).

Foredragsudvalg: Frk. Wiggers Hansen, Sestoft og Lunn (Fmd.).

TILLIDSMÆND

som godhedsfuldt har lovet hver i sin Kreds at varetage Historisk Samfunds Interesser:

Jyderup: Kaptajn Dræby.

Gislinge: Gartner Grodal.

Kundby: Gaardejer Jacob Madsen.

Føllenslev: Gaardejer Vilh. Larsen.

Værsløv: Muremester Thorvald Jacobsen.

Eskebjerg: Proprietær Thorning.

Tømmerup: Tømremester Hans Olsen.

Aarby: Lærer J. Nielsen.

Stenstrup: Gaardejer Engelbr. Nielsen.

Gudmindrup: Gaardejer Jacob Jacobsen.

Tølløse: Sognefoged N. P. Nielsen.

Sæby: Købmand Justesen.

Gørlev: Førstelærer Hegelund, Ulstrup.

Reerslev: Lærer Hansen.

Kallerup: Frk. Bodil M. Jørgensen.

Tranebjerg: Lærer, Red. Bent Rasmussen.

Asnæs: Skomagermester Karl Madsen, Høve.

Buerup: Lærer Hilarius Nielsen.

Faarevejle: Plantør Aasklint.

Ruds Vedby: Førstelærer, Amtsskolekons. Ch. Lauritzen.

Forsinge: Gdr. L. Andersen.

Rørby: Gdr. Jens Pedersen, Uggerløse.

Svebølle: Stationsforst. Kramhøft.

AAMOSE-OMRAADET I STENALDEREN

Af **Therkel Mathiassen.**

Som 8-Aars Dreng oplevede jeg Opdagelsen og Udgravningen af den gamle Boplads i Mullerup Mose i 1900. Jeg husker den Dag, da Bopladsen blev fundet, da Far med hele Skolen drog derned og gravede, og hvordan vi fandt mærkelige Ting af Ben og Flint; et Uroksehorn var vel nok det, der imponerede mest. Jeg husker den efterfølgende langvarige Udgravning ved Nationalmuseets Folk, den store, kraftige, skæggede Sarauw, den lille sirlige Rosenberg og den høje, djærve Nordmand Theodor Petersen; jeg husker Arbejdsfolkene, navnlig den gamle Kristen Forkarl og den gamle Kone Karen Marie, der var saa galsindet, at naar Sarauw havde bebrejdet hende, at hun ikke gravede omhyggeligt nok, bandede hun for sig selv paa, at hvis hun fandt noget godt, skulde hun nok putte det ned i Jorden igen, saa han ikke fik det. Det var alt i alt en spændende Sommer. Da blev Mullerup-Kulturen til, et nyt Afsnit af vort Lands Forhistorie, det ældste, man dengang kendte¹⁾).

Holbæk Amt er saaledes Mullerup-Kulturens Vugge. I nogle Aar har det ganske vist staaet noget i Skygge af Præstø Amt, under Udgravningen af de store Bopladsler i Sværdborg, Holmegaard og Lundby Moser; men i de sid-

1) Bopladsen i Mullerup Mose er beskrevet af min Far, Lærer M. J. Mathiassen, i Afhandlingen „Om Mullerup-Kulturen“, Fra Holbæk Amt 1935. I den videnskabelige Behandling af Fundet, Sarauw giver i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1903, kalder han Mosen for Maglemose, og i den videnskabelige Litteratur Verden over har Kulturen derfor faaet Navnet Maglemose-Kulturen.

ste Aar har Holbæk Amt igen taget Førerskabet, takket være Aamoseundersøgelserne¹).

Allerede i 1915, den Sommer, da Lauge Koch og jeg havde udgravet en anden Boplads i Mullerup Mose for Kallundborg Museum, begyndte jeg at kigge efter Boplads i Aamosen. Dette Sjællands største Mosedrag maatte dog ogsaa indeholde Spor fra vor ældste Jæger- og Fiskerbefolkning. Det lykkedes ogsaa at opspore forskellige Bensager og erhverve forskellige af dem til Nationalmuseet, bl. a. en smuk Lystertand af Ribben, prydet med en indridset Zigzaglinie²); men nogen Boplads fandt jeg ikke; der skulde endnu gaa en Aarrække og gøres de Erfaringer, der høstedes ved Gudena-Undersøgelsen, før Aamosens Tur kom.

Først kom imidlertid en lille Gravning uden for selve Aamosen, i Vinde-Helsing Mose. Det var i Sommeren 1935, at Gaardejer Christen Larsen i Vinde-Helsing begyndte at køre Mergel ud paa sin Mark fra Nordsiden af en Holm i Mosen. Læge Dige Olsen, Kirke-Helsing, Gaardbestyrer Niels Agergaard og nu afdøde Friskolelærer Rasmussen, Vinde-Helsing, opdagede da, at der var mange tilhuggede Flintsager og Dyreknogler i Lagene og meddelte dette til mig, der da holdt Sommerferie i mit Sommerhus ved Dalby Strand. Der blev saa lavet en Udgravning ved Hjælp af frivillig Arbejdskraft, hvorved der fandtes 240 Oldsager af Flint og Ben, foruden en Del Flækker, Flintaffald og Dyreknogler. Oldsagsformerne er fuldstændig de samme som dem, der kendes fra Mullerup Mose: Primitive, raat tilhuggede Flintøkser (Kærneøkser), Spidsvaaben, Bor, Skrabere (navnlig Skiveskrabere) og Mikroliter (smaa fine Pilespidser eller Modhager), af Bensager Hjortetaksmejsler, Lystertænder, Prene og Fiskekroge. Vinde - Helsing Bopladsen er øjensynlig en Aflægger fra den nærliggende

1) Disse er fornylig offentliggjort i Værket „Stenalderboplads i Aamosen“ af Therkel Mathiasen, m. Bidrag af J. Troels-Smith og Magnus Degerbøl, i Nordiske Fortidsminder III. Bind, 3. Hæfte, 1943.

2) Afbildet i Brøndsted, Danmarks Oldtid I, Fig 41 a.

Mullerup. Begge Moser har Afløb til Hallebyaaen og hører saaledes til samme Vandløbssystem som Aamosen.

Pionerarbejdet i selve Aamosen blev gjort af Fabrikant Povl Møller, Borup, der opdagede, at der kom en Mængde Oldsager frem paa to Steder, ved Skellingsted Bro og Undløse Bro, da Aaløbet i Aarene 1931—32 blev sænket. Fabrikant Møller besøgte Gang paa Gang disse Steder og erhvervede sig efterhaanden en anselig Samling derfra.

I 1938 opdagede Landsretssagfører Erik Westerby paa en Rekognosceringstur den store Boplads ved Øgaarde nær Undløse, og dette gav Stødet til Nationalmuseets store Kampagne i Aamosen. I 1938 lavedes en Prøvegravning ved Øgaarde. I 1939 foretoges en stor Udgravning ved Øgaarde og en mindre ved Hallebygaard i Lille Aamose, hvor Husflidslærer Søndergaard, Høng, og Murermester Ferd. Nielsen, Jerslev, havde opsamlet en Mængde Oldsager. I 1940 fortsattes ved Øgaarde, og desuden gravedes der ved Hesselbjerggaard, Kildegaard, Magløg og Tingbjerggaard. I 1941 gravedes der ved Magløg og Drøsselholm, i 1942 igen ved Øgaarde, og her fortsattes da i 1943, samtidig med at der foretoges en Gravning i Verup Mose. Som mosegeologisk Medarbejder deltog hele Tiden mag. scient. J. Troels-Smith, der i 1943 havde Ledelsen af Arbejdet. En Hovedaarsag til, at Arbejdet skred saa godt fremad, var de mange frivillige Medarbejdere, hvoraf navnlig Adjunkterne Svend Jørgensen og Knud Andersen og Iakob Estrup, Kongsdal, udførte et fortrinligt Arbejde — ikke alene ved at deltage i Museets Gravninger, men ogsaa ved at opspore nye Bopladser og selv udgrave flere af disse. Af andre lokale frivillige Medarbejdere skal nævnes Lærer P. Mejer Jensen, Sønder Jærnløse, Seminarieelev Poul Carlsen, Krøjerup, Chauffør T. Villadsen, af den arkæologisk interesserede Fiskerfamilie fra Havnsø, Jørgen Ahlefeldt-Laurvig fra Eriksholm og Poul Teisen, Severinsminde¹). En trofast Støtte under de mange Aars Arbejde

1) Adjunkt N. A. Christiansen, Roskilde, fik overladt nogle Udgravningsfelter, som han udgravede for Holbæk Museum; han har skrevet en særlig Beretning herom.

var Skovarbejder L. P. Larsen, Østrup Skov. Et dejligt Hjem under alle Aamoseundersøgelserne fandt jeg hos Hofjægermester Estrup paa Kongsdal. — Alle disse, og mange flere, er jeg stor Tak skyldig.

Bopladsen ved Øgaarde.

Den største og rigeste Boplads i Aamosen ligger ved Øgaarde, paa den Del af Mosen, der hører under Undløse By. Moseparcellen tilhører Gaardejer Otto Nielsen, Undløse, men har i de senere Aar været udlejet til Akts. Mosegaarden til Tørveskær og Læggeplads. Stedet er en Grusholm eller snarere Odde, der til de tre Sider er omgivet af Mose, det sydligste Fremspring fra den Bakkeknode, der kaldes Undløse Ø. Det meste af Grusholmen er i Tidens Løb blevet gravet bort, idet der har været anlagt en Grusgrav, der dog nu ikke benyttes mere. Paa de Dele af Holmen, der endnu er tilbage, kan man finde Flintafslag og Flintredskaber; men det er dog navnlig ned ad Holmens Sider, især mod Øst og Syd, at man kan finde Oldsager. De Mennesker, der havde deres Hytte oppe paa Holmen, kastede deres Affald ned ad Skraaningen og ud i Søen, der dengang omgav den, og her paa Skraaningerne og ud under Tørven findes der da nu tykke Lag, der er tæt pakke med Flint, naturligvis mest Affald, men ogsaa Flækker og Redskaber, og Dyreknogler, hvoraf mange er bearbejdede af Mennesker til Redskaber. Sine Steder er dette Lag næsten saa haardt som Cement, idet nedsivende Vand har opløst noget af den fosforsure Kalk fra Knoglerne og atter afsat det længere nede. Længere ude ligger Sagerne under et tykt Lag Tørv, og længst ude ligger de i gammelt Sødynd; her er der naturligvis bedre Betingelser for, at de skrøbelige Bensager kan holde sig. I alt udgravede vi paa Øgaarde-Bopladsen godt 700 Kvadratmeter, og derved fandtes ca. 4000 Oldsager, foruden 17.000 Flækker, over 40.000 Dyreknogler og over 100.000 Stykker Flintaffald.

Deltagere i Øgaarde-Udgravningen Sommeren 1939: Siddende i bageste Række, fra venstre, efter nogle Dreng: Adjunkt Niels A. Christiansen, Troels-Smith, Arbejdsmand L. P. Larsen, cand. mag. Fru Bohus-Jensen, Arbejdsmand Kofoed, stud. mag. Frk. Elise Frederiksen, stud. mag. Fabricius, Jørgen Ahlefeldt; i mellemste Række: Husflidslærer Søndergaard, stud. mag. Frk. Slomann, stud. mag. Harald Andersen; i forreste Række: Adjunkt Svend Jørgensen, Fabrikant Møller, Iakob Estrup, Adjunkt Knud Andersen.

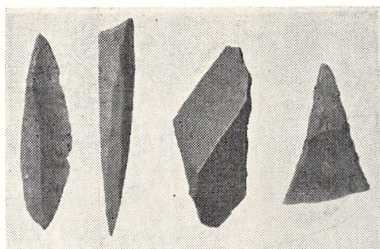
Øgaarde-Bopladsen har været beboet to Gange, i Mulleruptid og i Dyssetid, Yngre Stenalderes første Afsnit. Langt den største af disse to Bebyggelser, hvorimellem der ligger 2—3000 Aar, er den fra Mulleruptid; men Øgaardes Mullerupsager afviger en hel Del fra dem, vi kender fra Mullerup og Vinde-Helsinges Moser.

Kærneøkse, Øgaarde.
1 : 2.

Flintøkserne er de samme, hovedsagelig Kærneøkser, men de er gennemgaaende større og bedre formet end Mullerupfundets. Men desuden optræder der enkelte Økser af den blødere Grønsten, efter Formen kaldet Trindøkser, og nogle svære, spidst tilhuggede Flintstykker, der vist har været brugt som en Slags Spidsøkser eller Hakker; de kendes ikke fra Mullerup. Men den største Forskel imellem de to Fund ligger dog i, at Øgaarde har langt flere, større og bedre Flintflækker end Mullerup. Den Kunst af en Flintblok ved Hjælp af en Rullesten som Hammer at slaa den ene lange, smalle, regelmæssige Flække af efter den anden, var man meget lidt dygtig til i Mullerup; men her træffer vi en Mængde store, gode Flækker, og af disse er der lavet en Masse Redskaber: Bor, Knive, Skrabere, Stikler (en Slags smaa Mejsler, gode til at flække Ben med) og Pile; de sidste optræder i to Former, dels Tværpilene, der ender med en skarp, tværstillet Æg, dels Skævpilene, der er dannet ved, at en Flække er hugget skraat over paa to Steder, hvorved der dannes en spids, skævt-firkantet Pilespids. De fleste Pile ved Øgaarde er dog Mikroliterne, som vi ogsaa kender fra Mullerup; af dem fandtes der godt 800, og de forekommer i langt mere varierende Form, som Spids, Trekanter, smalle Trapezer o. s. v.; de smaa fine Flækker,

de laves af, er ogsaa finere og bedre end de tilsvarende fra Mullerup; det er øjensynlig et helt Sæt af Smaaredskaber, disse Mikroliter, vel anvendt som Pile, Modhager til Spyd og Lystre, smaa Knive til Syarbejdet og lignende.

Mikroliter, Skævpil, Tværpil. 3:4

Benredskaberne er stærkt fremtrædende i Fundet. Man maa sige, at de har forstaaet at udnytte de dræbte Dyrs Knogler godt. Af Hjortetak blev der lavet Økser, Mejslers, Trykstocke (til den finere Flinthugning) og nogle Redskaber med et afrundet Næb til Skindberedning. Af Uroksens svære Mellemfodsben blev lavet en svær Øse eller Mejsel, som i Bagenden var udhulet til en Skaftdølle, saa

den kunde sættes paa et Skaft, maaske som Ismejsel til at hugge Hul i Søens Is med om Vinteren. Særlig anvendelig var Hjortenes lange, lige Mellemfodsben; de flækkedes i Strimler, hvoraf der forarbejdedes Prene, lange, glatte Spydspidser, Lystertænder (til Fiskespyd) med Modhager eller blot en Række Hak i Kanten, Spydspidser med Riller i Siderne, hvori der med Harpiks kunde fastkittes en Række skarpe Flintfliser. Af andre Knogler blev der lavet Spidsøkser, Fiskekroge, flade Knive, Skafter, Køller, Dolke; af Vildsvinets Hugtænder lavedes Knive, af andre Dyrs Tænder Perler, idet de blev forsynet med et Hul, saa de kunde trækkes paa en Snor. Ude i Sødyndet, en Snes Meter uden for Bopladsen, fandt man en Klump paa ca. 100 gennemborede Dyretænder, øjensynlig en hel Perlekæde, der er tabt. — Mange af Benredskaberne er pyntet med indridsede Stregmøn-

Lystertand, Øgaard. 2:3.

stre, parallelle Linier, Rækker af korte Streger, Zigzaglinier, skraverede Firkanter; paa et Brudstykke af en Benkniv ses noget, der maaske skal være et Billede af hele Bopladsen, 4 teltlignende Figurer.

En Overraskelse var det paa saa gammel en Boplads at finde Skaar af Lerkar. Den ældste Pottemagerkunst, man kendte her i Landet, var ellers fra den efterfølgende Køkkenmøddingtid. Men her fandt man Skaar af grove, daarligt brændte Krukker sammen med Benredskaber og Mikroliter fra Muelle-ruptid; det er de ældste kendte Lerkar fra Europa.

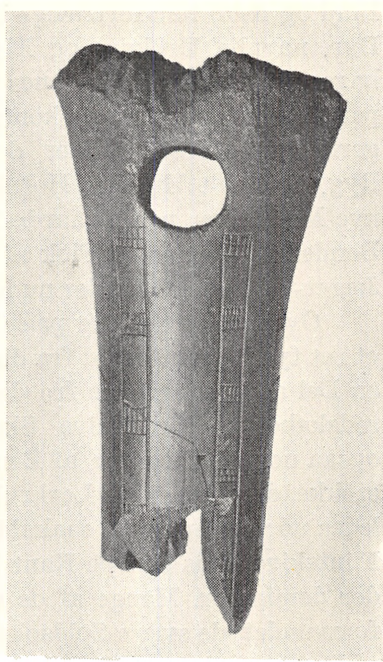
Øgaarde-Fundets Tid er sikker nok. Det fremgaar af Troels-Smiths Undersøgelse af Tørvelagene, hvori Sagerne laa. Vi befinder os i Slutningen af Fastlandstiden, da Jylland, Øerne og Skaane er landfast forbundet, og Østersøen er en Ferskvandssø, da Fyrren endnu er det dominerende Skovtræ, men Egen er begyndt at trænge frem. Det fremgaar ogsaa af de mange Dyrekogler, bestemt af Dr. Degerbøl, der viser, at de store Dyr, Elsdyr og Urokse, endnu er almindelige, og at der desuden er mange Knogler af Kronhjort, Raadyr og Vildsvin; andre Dyr, der er fundet Spor af, er Pindsvin, Bæver, Vandrotte, Vildkat, Los, Ræv, Ulv, Bjørn, Skovmaar, Grævling, Odder, Graasæl, og af Fugle Graaand, Svane, Lille Skallesluger, Tjur, Toppet Lappedykker, Havørn, dernæst Tudse og af Fisk Gedde og den store Malle. Der er ogsaa en Del Knogler af tam Hund og

Benspyd med Riller i Siderne til Flintægge og ornamenteret. Øgaarde. 2:3.

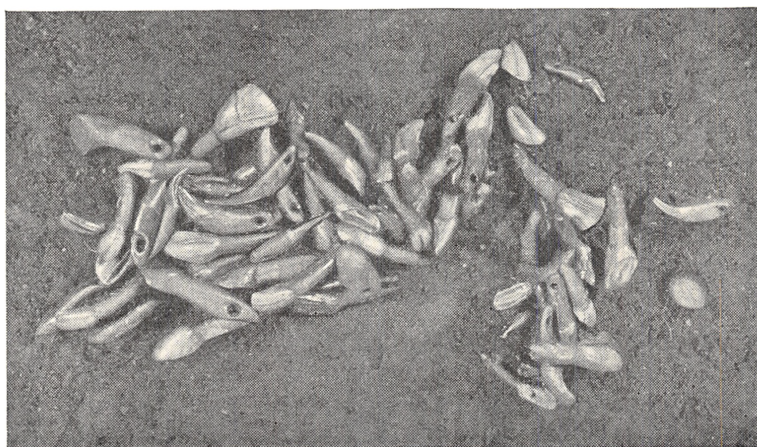
enkelte af Menneske, dog intet der tyder paa Menneskæderi, som det fornylig er konstateret paa en jysk Boplads fra ældre Stenalder.

I Tid ligger den ældre Bebyggelse ved Øgaarde antagelig omkring 5—6000 før Kristi Fødsel.

Øgaarde-Bopladsen blev forladt og henlaa nu ubeboet i henved 3000 Aar. Da flyttede der atter Mennesker ind paa Holmen. Der er sket meget i Løbet af den lange Tid: Landet har sænket sig, og det salte Vand er brudt ind igennem vore Sunde og Bælter. Egen og dens Følgesvende

Ornamenteret Økse af Urokseknogle. 1 : 2

Perlekæden, Øgaarde.

Lind og Ælm har fortrængt Fyrren, og flere af de største Dyr, navnlig Uroksen og Elsdyret, er trængt stærkt tilbage; Tjuren, Fyrreskovenes Fugl, er ogsaa trukket nordpaa. Nye Mennesker er kommet ind i Landet, Dyssebyggerne, vore første Bønder, der dyrkede Jorden, Hvede og Byg, og holdt Husdyr, Hornkvæg, Faar og Svin. Men de nye Mennesker paa Øgaarde-Bopladsen tilhører ikke dette Bondefolk; det er en Flok af Efterkommere af det gamle Jæger- og Fiskerfolk, der nu igen slaar sig ned paa Pladsen.

Over de gamle Lag paa Øgaarde-Bopladsen ligger der et ret tyndt Lag Affald fra disse nye Beboere. Vi genfinder en Del af Redskaberne fra de gamle Lag, navnlig Flække-redskaberne, Bor, Knive, Skrabere, Stikler, Tværpile, og ogsaa nogle Mikroliter, af Benredskaberne, Prene og Trykstocke, dernæst grove Lerkrukker. Men Økserne ser anderledes ud; det er nu de saakaldte Skiveøkser, huggede af en Flintskive, hvis skarpe Kant benyttes som Æg for Øksen, der dominerer. Mange af de gamle Redskabsformer er nu forsvundet, de svære Spidsøkser, Skævpilene og en stor Del af Benredskaberne. Men desuden finder vi enkelte Stumper af slebne tyndnakkede Flintøkser og Skaar af tyndvægede Lerkar med Ornamenten som viser, at disse Jæger- og Fiskerfolk har staaet i Forbindelse med Dysse-Bønderne og af og til tiltusket sig en sleben Flintøkse og nogle af de nye smukke Lerkar, medmindre en af dem havde giftet sig med en af deres Piger, der forstod den nye Pottemagerkunst.

Oppe paa Holmens ret flade Udløber mod Syd finder vi Tomten af en af deres Hytter, en oval Stenbrolægning, der rimeligvis har dannet Gulvet i Hytten, Resterne af et Ildsted og nogle Huller, der kan være efter Stolper, der har støttet Taget; en let bygget, teltlignende Hytte har det vel været.

Et Par Hundrede Meter Sydøst for Bopladsen, ude ved Søens daværende Strandbred, har disse Folk haft en lille Jagtlejr. Omkring dette Sted er der i Tørven fundet en

Del Mosepotter, Lerkar, der er udsat i Søen med Madofre til Guderne, og her fandtes en Baad, hvori der laa Resterne af et Baal, anbragt paa en Lerkage, og en simpel Benkniv; ved Siden af Baaden laa et Menneskeskelet; det er vel en Mand, der har været ude at blusse Aal, men saa er druknet.

Med Dyssetiden holdt Bebyggelsen nu op. Nu henlaa Bopladsen igennem mere end 4000 Aar som en øde, græsklædt Bakkeknold, der hævede sig over den store udstrakte Moseflade.

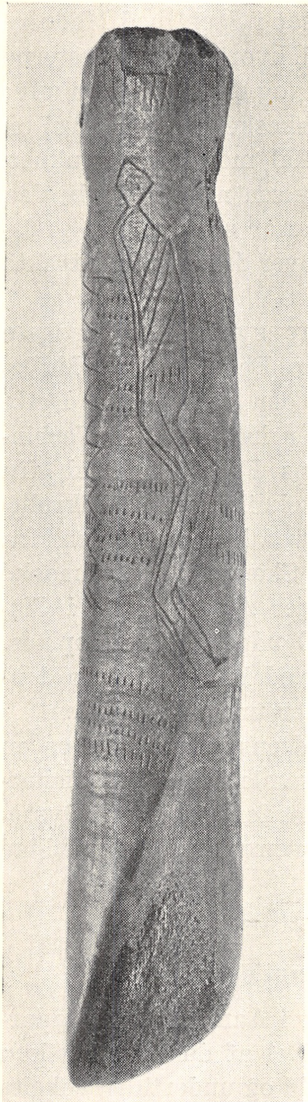
Øgaarde-Fundet hører til vore største og vigtigste Fund fra Ældre Stenalder. Dets ældre Del viser os en Mulleruptkultur, der afviger noget fra den sædvanlige. Dette skyldes rimeligvis, at Beboerne dør har staaet i Forbindelse, dels med Gudena-Kulturens Folk i Jylland, fra hvem de har lært den gode Flækketeknik og visse Mikrolitformer, dels med Kystboerne ude ved Lammefjorden, fra hvem de har faaet Trindøkserne, Skævpilene og maaske ogsaa Pottemageriet. Hos Gaardejer Alfred Holm i Gislinge Lammefjord blev der i 1940 udgravet en Boplads, der viser, hvordan Beboerne ude ved Kysten levede dengang; Stedet ligger nu et Par Meter under Havfladen.

Dernæst viser Øgaarde-Bopladsens yngre Lag os en Befolkning, der endnu levede det gamle Jæger- og Fiskerliv, men som havde lært og erhvervet forskelligt fra Dyssetidens Bønder, hvis Grave vi for Eksempel finder adskillige af omkring Østrup.

Andre Bopladser fra Mulleruptid i Aamosen.

Der er mange andre Bopladser i Aamosen end Øgaarde; i alt kendes omkring 70. En Del af dem er dog kun ganske smaa Pletter med Flintaffald og undertiden enkelte Redskaber, som ikke tillader nogen Tidsbestemmelse. Andre er dog meget betydelige og har givet rige Fund af Oldsager. 15 af disse Bopladser — rimeligvis endnu flere — tilhører Mulleruptid.

Hjortetaksøkse m. Menne-
skebillede. Jordløse Mose.
2:3.

Magleø paa Bodals Mose er nok Aamosens næststørste Boplads, maaske den allerstørste. Fra Nordsiden af Øen strækker der sig udstrakte og rige Oldsagslag ind under Tørvene. Sagerne viser de samme Former, som vi kender fra Øgaardes ældste Bebyggelse, de samme gode, kraftige Flækker, de samme Skævpile — en smukt ornamenteret Hjortetaksøkse er det bedste Stykke herfra —; men de fleste Oldsager ved Magleø tilhører en senere Bebyggelse. Paa Magleø gravede Worsaae lidt allerede i 1863. Ude i Kongemosen er fundet nogle smaa Pladser, der rimeligvis er Udflytterboplads fra Magleø.

Andre betydelige Boplads fra denne Tid ligger ved Hesselbjerggaard, Skellingsted Bro og Undløse Bro. Kun det første Sted er der gravet noget videre, de to andre Pladser er der kun samlet op; men det er til Gengæld ikke Smaating, der er fundet her. Navnlig en lille, lav, sandet Banke mellem Skellingsted Bro og Kongsted synes udtømmelig for Flintsager.

En særlig Karakter har to smaa Boplads i Skellingsted Mose og en tredie i Verup Mose.

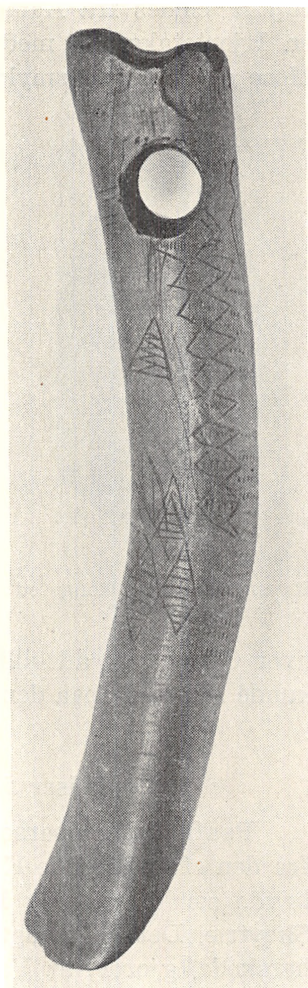
De ligger ikke paa fast Bund, men Folkene har boet ude

paa Mosefladen, der allerede dengang paa disse Steder maa have været saa fast, at man kunde slaa sig ned der om Sommeren. Det er altsaa Sumpboplads af ganske samme Slags som de sydsjællandske ved Sværborg og Lundby, og Oldsagerne er ogsaa af ganske samme Slags, næsten ingen større Flækker, men en hel Mængde bittesmaa fine Flækker og Mikroliter, der er lavet af dem; man skulde næsten tro, at det var en Gruppe Sværborg-Folk, der havde slaaet sig ned i Aamosen.

Mange Benredskaber af Mulleruptype, der tyder paa, at der er Boplads i Nærheden, er fundet i Sandlyng Mose, Vest for Undløse Bro, i Løjesmølle Mose, Sønderød Mose, samt i Jordløse Mose i Lille Aamose. Ved det førstnævnte Sted er der fundet ikke mindre end 60 Lystertænder af Ben, hvoraf en Del, takket være Dyrslæge Schram, Stenlille, er blevet reddet.

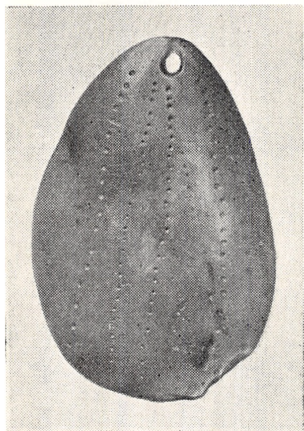
Andre Steder er der paa fast Land opsamlet Flintsager af Mulleruptyper, saaledes ved Bromølle og Kajemose (begge Steder fundet af Lærer Nielsen, nu Vollerup), i Kattrup Skov (en mærkelig højtliggende Plads, fundet af Grev Bernstorff-Mylius) og ved Sandhuse ved Lille Aamose.

Ogsaa mange smukke, enkeltfundne Sager fra Muller-

Den anden Side af Øksen fra Jordløse Mose.

ruptid kendes fra Aamosen. Til de interessanteste hører en Hjortetaksøkse med et Menneskebillede fra Jordløse Mose og et Hængesmykke af Rav, prydet med indborede

Ravsmykket fra Kongsted Mose. 2 : 3.

Hulrækker fra Kongsted Mose; det blev fundet siddende i en Æltetørnv og er sluppet mærkværdig ubeskadiget gennem Æltemaskinen.

Mulleruptiden er den af Oldtidens Perioder, der har efterladt sig de fleste Spor i Aamosen. Øjensynlig har der i denne Periode været gode Vilkaar for en Jæger- og Fiskerbefolkning her rundt omkring dette store Søbassin. Men at Søen i denne ret tørre Periode var godt igang med at gro til, ser man af de mange Bopladsler ude i selve Mosen, hvor Overfladen adskillige Steder nu var saa tør, at man kunde slaa Lejr paa den.

Bopladsler fra Køkkenmøddingtid.

Paafaldende sparsomme er Sporene efter Bopladsler fra den efterfølgende Køkkenmøddingtid, da Landet atter havde sænket sig, og Egen var blevet det dominerende Skovtræ. Det er muligt, at det fugtigere Klima, der nu herskede, gjorde, at Vandstanden i Mosen steg, saa der blev færre Steder at slaa sig ned; maaske har ogsaa den nærliggende Kyst i Isefjordsomraadet med sine mange Østers lokket Menneskene til. I hvert Fald er det ikke mange Bopladsler, vi kender i Aamosen fra denne Tid, og for flere af dem er Tidsbestemmelsen temmelig usikker.

I Maglelyng paa en Grusholm findes en Boplads, der viser temmelig primitive Flintsager af Mulleruptype sam-

men med Køkkenmøddingtidens Skiveøkser. En lignende Boplads findes ved Kildegaard; desuden er det muligt, at nogle af de mindre Bopladser hører denne Tid til.

Af Enkeltfund skal nævnes en Fiskeruse, dannet af tynde Pilekviste, sammenholdt af Birkebarkstrimler, fundet i Nidløse Mose.

Bopladser fra Yngre Stenalder.

Med den yngre Stenalderes Begyndelse bliver Aamosen igen tæt befolket; Jægerne og Fiskerne ude fra Kysten slaar sig i stigende Antal ned herinde, og desuden begynder Bondefolket at dyrke Jorden op deromkring; herom vidner de mange store Stengrave i Sognene Undløse (Østrup), Skamstrup, Holmstrup, Rerslev og Buerup. Klimaet er nu igen blevet mere tørt, og det er atter muligt at slaa sig ned paa Mosefladen, i hvert Fald om Sommeren.

Vi har allerede omtalt Øgaardes yngre Bebyggelse, der tilhører det første Afsnit af denne Periode, Dyssetiden. En ganske tilsvarende Kultur træffer vi paa de store Bopladser ved Hallebygaard, Kildegaard og Tingbjerggaard og paa de mindre i Sandhuse Mose, Ulkestrup Lyng og ved Vadhuse. Navnlig de to første Pladser har givet store Fund med en Mængde Flintsager og Lerkarskaar.

I Østrup Mose ligger en interessant lille Boplads fra denne Tid; Fundet herfra indeholder en sleben Flintøkse og nogle ornamenterede Skaar, men ingen Skiveøkser, kraftige Flækker og tykvægede Skaar, som ellers dominerer disse Pladser. Øjensynlig er det et Sted, hvor Dyssefolket, Bønderne, en Tid en Sommer har slaaet sig ned, medens deres Kvæg græssede paa Mosefladen deromkring.

Fra den næste Periode, Jættestuetiden, stammer Hovedbebyggelsen paa Magleø. Det er stadigvæk den gamle Jægerbefolkning, der lever videre her i Aamosen. Men ogsaa fra denne Tid har vi en Boplads for Bondefolket, Jættestuefolket, ude i Verup Mose; en Mængde Fiskeben og Muslingeskaller viser, at det er en lille Fiskerlejr.

Fra Yngre Stenalder, navnlig Dyssetiden, stammer ogsaa de mange Mosepotter, der er fundet i Mosen, navnlig i Nærheden af Undløse, Østrup og Jordløse. Det er Madofre, man har bragt Guderne for at opnaa et eller andet af dem.

I Løbet af Jættestuetiden synes den gamle Jæger- og Fiskerbefolkning at være gaaet op i Bondebefolkningen. De gamle Bopladser i og omkring Aamosen forlades nu, og det store Bassin gror til og bliver til Mose. Fra at være et godt Tilholdssted for Jægere og Fiskere bliver »Susen«, som Mosens gamle Navn er, nu til en gudsforladt og øde Sump, vanskelig at færdes i, vanskelig at passere og uden nogen videre Nytte for Mennesker. Først i vore Forældres og vore egne Dage, først ved Opdyrkning, senere ved Tørveindustri, er dette store Mosedrag atter blevet nyttiggjort. Og derved er de mange Spor af Fortidsmennesker kommet frem.

Lad os nu tilsidst forlade den faste Bund og begive os ud paa gyngende Grund. Lad os ved Fantasiens Hjælp, støttet af Kendsgernerne, søge at fremmane et Billede af Livet, som det formede sig i Aamosen i Mulleruptid. Kan end ikke alle Enkeltheder dokumenteres ad videnskabelig Vej, vil jeg dog mene, at Helhedsbilledet ikke er saa galt endda.

Vi staar paa Toppen af en lille Bakke i Nordvestsjælland — for 8000 Aar siden. Det er en varm, stille Sensommerdag. Under os ligger en stor Søs blanke Vandflade. Luften dirrer af Hede. Man mærker en ejendommelig krydret Harpiksduft; den kommer fra de store, mørke Fyrreskove, der dækker Landet vidt omkring, saa langt Øjet rækker, over Bakker og Sletter, til de taber sig i en blaanende Dis i det fjerne. Helt ubrudt er den mørke Skov dog ikke; der er lysere, mere aabne Pletter i den, dels fugtige Steder, bevokset med Birk og El, dels Partier, tæt beklædt med Hasselkrat. Og langs Søbredden strækker sig

et Bælte af Ellekrat, gamle Elletrunter, der hælder ud over den blanke Vandflade og spejler sig i den, hvor da ikke Aakanderne dækker den med deres runde Blade. Det er nu ikke en Skov, der ligner en Plantage i Nutidens Danmark, med ens, lige store Træer i Rad og Række; nej, det er en Urskov, hvor alt gror, som det kan bedst, med store og smaa Træer mellem hinanden, med store Vindfælder og gamle, væltede, raadne Træstammer og Grene liggende overalt; og hvor Sollyset naar ned til Skovbunden, myldrer Hasselbuske og Blomster frem.

Øde ser det ud, dette Landskab, intet Spor af Liv, udover Myggenes Summen i den stille, varme Luft. Men hvad er det? Nede paa en Odde, der rager et Stykke ud i Søen, synes der at foregaa noget. En tynd Røgsøjle stiger lodret op i den stille Luft; saa maa der være Mennesker paa dette Sted. Vi maa ned for at se, hvad der foregaa.

Vejen derved er tung og besværlig, gennem den vildsomme Skov; men da er vi saa heldige at træffe paa en god, fasttrampet Sti, der fører lige i den Retning, vi skal, en Sti, der snor sig mellem Træerne, gaar netop der, hvor der er lettest at komme frem. Et Sted springer en forskræmt Kronhjort tværs over Stien; et andet Sted roder et Par Vildsvin i Skovbunden; nu falder Skyggen af en stor, sort Fugl paa en sollys Strækning af Stien; det var vist en Tjur.

Nu er vi saa langt fremme, at vi kan se, hvad der foregaa paa Odden. Dens yderste Del hæver sig op som en lille, lav Banke, der er skilt fra det øvrige Land ved en lav, sumpet Strækning, hvorover Stien fører. Oppe paa denne Banke staar 4 kegleformede Telte; de er øjensynlig konstrueret af et Stel af Træstænger, der mødes i en Spids i Toppen; paa den Afstand kan det ikke ses, om de har Overtræk af Skind eller blot Grenfletninger med Blade paa. Uden for et af Teltene brænder et Baal; en Rundkreds af Sten, inden for hvilken de flammende Trægrene ligger; det er herfra, at Røgen stiger til Vejrs i den klare,

stille Luft. En ung Kvinde staar derved og har travlt med at stege et stort Stykke Kød, en Bov af en Kronhjort paa et Spid af Træ; det syder og oser og udsender en liflig, men lidt branket Duft. Hun har kun et Lændeklæde af Skind omkring sin slanke, solbrunede Krop; men omkring Halsen bærer hun en Perlekæde, hundrede gennemborede Tænder af alle Skovens Dyr, Urokse, Elsdyr, Kronhjort, Ræv, Grævling, Odder, trukket paa en Snor af flettet Senetraad, en Gave fra en Ven paa Nabopladsen, hvis Røgsøjle nu netop kan skimtes paa den anden Side af Søen.

Der er ikke særlig rent paa Pladsen mellem eller omkring Teltene; Skoven er ryddet her, men Græs, Melder og andre Ukrudtsplanter vokser frodigt, hvor de da ikke er trampet ned; det flyder med Affald af al Slags, Fiskeben, Dyreknogler, Skindstumper, Nøddeskaller, Flintstykker og Trækulstykker. Men navnlig paa Skrænten ned mod Søen har Affaldet hobet sig op i tykke Lag; et Par Hunde flaar i Indvoldene af et flænset Dyr; der lugter ikke særlig godt en saadan stille Dag paa Bopladsen.

Lidt fra Teltene, paa en forholdsvis tør og ren Plet, sidder en gammel Mand og hugger Flint; han er saa gammel, at Jagten er blevet ham for besværlig; men Flint er han en Mester i at hugge, og det skal der jo ogsaa nogen til. Han ligger paa Knæ foran en stor Sten, der tjener ham som Ambolt; ved den ene Side af denne ligger Raamaterialet, en Bunke Knolde af god, ensartet, sort Flint, omhyggeligt udvalgt blandt de mange Flintknolde, der kan opsamles ved Søbredden. Ved den anden Side har han Værktøjet, dels Hamrene, Slagstenene, aflange Rullesten af haarde Bjergarter, Kvartsit og Granit, af passende Størrelse, saa de falder let i Haanden, og dels et Par Trykstocke, afskaarne Ender af Hjortetak, hvis Spids er skaaret af, saa de er gode til at presse de fine smaa Flintfliser af med. I Gaar beklagede hans Søn sig over, at da han skulde hugge en Urokseknogle over, knækkede Ægenden af Flintøksen; en Økse kan Sønnen ikke undvære, altsaa

maa han først lave en Økse. En stor, aflang Flintknold udvælges, og den største af Slagstenene vælges til den første, grove Tilhugning. Med stor Sikkerhed falder Slagene, og Flinten springer netop, som det er beregnet; Øksens grove Form begynder allerede at vise sig. Nu tager han en mindre Slagsten til den finere Afpudsning. Sidekanterne hugges jævne med Skraahug fra begge Sider, og til sidst dannes Æggen ved et kraftigt Skraahug fra hver Side. Øksen er nu færdig; vel er den grov og simpel, men dog alligevel et nyttigt Stykke Værktøj. Det gamle Skaft kan vist bruges igen. Han kalder paa en Dreng, sin Sønesøn, der sopper nede ved Bredden, og beder ham hente Faderens Økse oppe i Teltet; i et Par Spring er den nøgne, solbrune Dreng deroppe og tilbage med Øksen. Nu løses Læderremmene, der holder Øksestykket til Træskaftet, den itubrudte Stump kastes ned i Søen og den nye Økse surres fast i Stedet. Men nu klager Drengen over, at det er smaat med Pilespidser; der gik saa mange ved den sidste Kronhjortjagt, og desuden skød han selv en Del bort efter Ænder nede i Søen. Ja, saa maa den gamle jo lave nogle nye. Han sætter Drengen til at lave Pileskafter, finde tynde, lige Hasselskud og skrabe Barken af disse med en Flintskraber. Selv sørger han for Spidserne. Fra et Hulrum under Huggeblokken tager han et Par smaa Flækkeblokke frem, udvalgt af den fineste Flint; de har været i Brug før; ved den ene Ende har de en plan Flade, og herfra strækker Arrene efter de tidligere Afslagninger sig ganske tyndt og regelmæssigt ned langt Siderne. Nu tager han sin mindste Slagsten, af fin Kvartsit; Spidsen er allerede knust af af de mange Slag, han tidligere har slaaet med den; men den er god endnu. Nu slaar han med hurtige, sikre Slag paa Flækkeblokken, og den ene tynde, regelmæssige Flække springer af efter den anden. Saa skal de formes til Pilespidser. Med en Trykstok trykkes Kanterne af til den Form, de skal have; lancetformede til at sætte i Spidsen af Pilen og trekantede, der kan indsættes i Furer i Siden

som Modhager; Harpiks har han ved Haanden til at kitte dem fast med, dertil en lille Surring med Senetraad, og snart ligger et helt Bundt Pile ved hans Side. Atter gemmes Blokkene under Huggeblokken; dem maa Børnene ikke bruge til Kasteskyts mod Fuglene; endnu kan der hugges mange gode Mikroliter af dem.

Nu kommer hans Kone, en gammel, arrig Kælling med rynket Ansigt og graa Haartjavser, farende og bruger Mund. Hun var ved at tilberede Hjorteskind til Klæder paa den anden Side af Teltene, men nu klager hun højligt over, at hendes Skiveskrabere er blevet for sløve. Manden har Respekt for hendes skarpe Tunge. Af en Flintknold hugger han i en Fart en Række runde Skiver, og disses skarpe Kanter stumper han af ved smaa Slag med en lille Slagsten, saa der dannes en jævn, rund Kant uden fremspringende Spidser. Brummende fjerner Kvinden sig med 4—5 nye Skrabere i Haanden.

Nu lyder der Raab fra Baalpladsen oppe paa Bakken; Maden er færdig. En Flok Børn er paa Stedet med det samme, og nu kommer ogsaa de gamle rokkende; ogsaa Hundene indfinder sig, men de faar kun et Spark; de kan nøjes med de halvraadne Indvolde. Med en lang Flækkekniv skærer den unge Kvinde brede, saftige Lunser af den dampende Steg, som hun har lagt paa et Træfad, og uddeler dem, først til de gamle, som maa skære Kødet i Smaastykker for at faa det spist, da deres Tænder er slidt næsten ned til Gummerne, medens Børnenes friske hvide Tænder hurtigt flaar Kødet og faar det ned, saa de kan faa det næste Stykke. Den gamle Kone ræber tilfreds; det var godt Kød, et ungt, fedt Dyr; bare man nu havde noget at drikke dertil. En af Drengene bliver sendt afsted med en Skindspand, op til Kilden i Skoven; da han kommer tilbage, har han tilmed en Haandfuld Hindbær med til den gamle Bedstemoder, som han trods hendes Vrantenhed holder af. Nødderne er desværre ikke modne endnu, hans egen Yndlingsspise.

Men hvor er Bopladsens Mandfolk henne? De drog afsted i Morges, de voksne Mænd paa Jagt, de unge paa Fiskeri. Vi vil se, hvad de oplever paa denne dejlige Solskinsdag. Ad en Sti, der snor sig gennem Fyrreskoven, gaar tre kraftige Mænd, to midaldrende og en yngre, frem med hurtige Skridt. Hidtil har de ikke haft Heldet med sig; en Bjørn saa de kun et Glimt af, og en mægtig Elgko, der i stor Fart brasede gennem Skoven tværs over Stien et Stykke foran dem, fik de kun sendt et Par Pile efter, før den forsvandt. Men nu har de i denne Retning hørt Brøl, som næppe kan stamme fra andet end en Uroksetyr; det er et dejligt Stykke Vildt, med Mængder af godt Kød, men ikke ufarlig, naar den bliver tirret eller saaret. Men det er Mænd med lang Erfaring i Jagt, vi ser her. I Haanden et langt Spyd med en kraftig, glat Spids af Ben, om Skulderen en lang Bue, i et Skindkogger et Bundt Pile, i Bæltet en Flintøkse, Hjortetaksøkse eller Spidsøkse af Ben, foruden Flænsekniiven; med disse Vaaben er de ikke bange for en Uroksetyr. Nu brøler den igen, ikke langt borte. Forsigtigt spejdende lister de fremad. Nu opdager de den i en Lysning i Skoven. Den brummer uheldsvarslende, og nu opdager de Aarsagen dertil: En Pil sidder fast i dens ene Bagben; en Mand fra en af de andre Bopladser har været efter den, men har kun naaet at give den et ufarligt, men smertende Saar. Endnu har den ikke opdaget dem. Med spændte Buer lister de tre Mænd sig ind paa den, idet de springer fra Træstamme til Træstamme med lette Trin; men under den ene af Mændene knaser nogle tørre Grene. Uroksen ser op. Da flyver paa een Gang tre Pile mod den; den ene preller af mod Roden af det ene mægtige Horn, men de to borer sig ind i den, den ene i Siden, den anden i Bringen. Rasende af Smerte styrter det vældige Dyr frem mod den ene af Mændene, som det har faaet Øje paa. Men nu springer en anden af dem frem fra Siden og støder af al Kraft sit Spyd dybt ind mellem Dyrets Ribben. Tyren standser, vender sig mod

den nye Modstander; det smerter i Siden; den lægger sig ned og ruller sig rundt for at blive fri for dette ubehagelige Spyd. Stagen knækker, men Spidsen presses blot længere ind. Atter suser en Pil ind i dens Kød, bag ved Skulderbladet. Den forsøger at rejse sig, men naar kun op paa Knæ; øjensynlig er den mat. Da springer den ældste af Mændene til og hugger sin Flintøkse i dens Pande. Urøksen vælter om paa Siden, et Par Spjæt med Benene, og den er død. Saa skulde Dagen dog give Udbytte. Nu kommer Flænsningen, et drøjt, men fornøjeligt Arbejde. Flinkt arbejder Flintknivene i det mægtige Kødbjerg; de kraftige, nøgne Arme bliver blodige til Albuerne; en stor, kraftig Benkniv er nyttig, naar Skindet skal skilles fra Kødet. Med Skindet som Slæde transporteres de bedste af Kødstykkerne til Lejren, medens Resten gemmes under Træstammer og Grene til næste Dag. Der bliver Ædegilde i Aften.

Samtidig med Jægerne var ogsaa Ungdommen vendt hjem, tre unge Mænd og et Par halvvoxne Pigebørn; de havde været paa Fisketur mod Vest, helt henne ved Søens Vestende, hvor dens Afløb var, og Byttet havde været godt. Den af en Træstamme udhulede Baad indeholdt en god Dynge blanke Aborrer, Brasen og store, fede Gedder; det havde været helt strengt at padle den lange Vej hjem. Men den ene af Fiskelystrene var gaaet i Stykker under Fangsten, idet to af de med Modhager forsynede Benspidsere var brækket af ved at støde mod en Sten under et hidsigt Forsøg paa at stange en stor Gedde, nær Bredden; Lystrene havde ellers været det bedste Redskab i Dag; Krogene havde givet forholdsvis lidt. En af de unge Mænd fortalte stolt, at han havde forsøgt at skyde en stor Gedde med Bue og Pil, og det var virkelig lykkedes. Paa Tilbagevejen havde de besøgt en anden Boplads længere vestpaa i Søen, og der havde en gammel Mand fortalt dem om en mærkelig Rejse, han i sine unge Dage havde foretaget. I en lille Baad var han sejlet ned ad den Aa, der dan-

nede Søens Afløb mod Vest. Det havde været lidt besværligt det første Stykke, da Aaen løb gennem en dyb Dal, hvor der ustandselig var Strømhvirvler; men derpaa var han naaet til en anden stor Sø, der efter en Snævring igen gik over i en tredie stor, rund Sø; her besøgte han en Boplads, hvor der var venlige Folk, og en gammel Kvinde regnede ud, at hun maatte være hans Moster, idet hun for mange Aar siden var blevet røvet fra hans egen Boplads. Atter gik det videre ned ad Aaen, der nu var blevet større og løb ganske langsomt gennem lavt, skovklædt Land. Efter et Par Dages Sejlads naaede han frem til en mægtig Flod, der strømmede mod Nord, en Flod, der var saa bred, at han næsten ikke kunde skelne de enkelte Træer paa den anden Bred. Denne Flod fulgte han nordpaa, og han kom da efter endnu et Par Dages Forløb til en stor Bugt med Vand, der smagte besk, salt, og ikke var til at drikke, og i dette Vand levede der mærkelige Fisk, Fugle og Muslinger, ja, endogsaa store svømmende Dyr, som man ikke kendte fra Indsøerne. Hans Fader hørte paa Beretningen. Jo, han havde ogsaa hørt om denne store Flod og den salte Havbugt. Floden kom fra en mægtig Indsø, man kaldte Østersøen, og Havbugten førte først mod Nord, derpaa mod Vest, ud i et mægtigt salt Hav, der kaldtes Vesterhavet.

Nu er ogsaa Bopladsens Kvinder kommet hjem. De har med de mindste Børn været paa Bærplukning. Nede ved Oddens Strandbred leger Børnene. Et Par Drengesopper ude i Stranden og prøver paa at fange Hundestejler med deres smaa Lystre; der skal lynsnare Bevægelser til for at ramme de hurtige Smaafisk. Et Par andre Drengeskyder til Maals med Bue og Pil. To Smaapiger er ved at bygge et Telt af nogle Træpinde og et stort Skræppeblad. Gulvet brolægges med Smaasten, for at der ikke skal være fugtigt, og herpaa lægges en Stump Raadyr-Kalveskind, man har fundet i Møddingen; derpaa kan de trætte Jægere hvile godt og blødt. En anden lille Pige har lavet et lille Baal af en Glød, hun hentede ved det store Ildsted; hun

har samlet en Bunke Snegle, der skal ristes; saa kan disse fede, velsmagende Smaaklumper pilles ud af deres Huse.

Den gamle, flittige Flintsmed faar nu en ny Opgave. Den itubrudte Lyster skal repareres. To nye Benspidser maa laves og sættes paa. Han gaar hen til en lille Grube, hvor hans Forraad af brugeligt Benmateriale findes; det maa gemmes for at ikke de Skarns Knægte skal tage af det. Der er Takker af Elsdyr og Kronhjort, Lemmeknogler af de forskellige Hjorte, Albueben, Hugtænder af Vildorner, lange Fugleknogler, Ribben af Urokser; det er godt at have Forraad. Omhyggeligt udvælger han et Mellemfodsben af et stort Elsdyr, en kraftig, lige, hul Knogle; det var med Nød og Næppe, at han i forrige Maaned reddede den fra sin ældste Sønnesøn, der vilde have slaaet den i Stykker for at spise den fede Marv. Med Knoglen i Haanden gaar han hen til sin Arbejdsplads. Først skal Ledenderne skæres af. Med Flintkniven laver han en rundtløbende Fure, og ved et kraftigt Slag knækker Enden af. Nu skal Midtpartiet af Knoglen flækkes paa langs. Men hvor er nu hans gamle, gode Stikkel blevet af; har nu igen den forbistrede Dreng taget den? Ja, saa maa han lave en ny. En god, kraftig Flække vælges; i den ene Ende hugges de to Hjørner skraat af, saaledes at der i Midten dannes en kort, men skarp Tværæg. Med denne laves nu lange Længdefurer paa Knoglen, og disse laves stadig dybere og dybere, indtil de til sidst naar helt igennem. Saa har man Knoglen delt i Længdestrimler. Nu skal disse skrubes spidse. Den hule Flækkeskraber tages frem, en Flække, hvis Forende er forsynet med en indbuet Skrabeæg; med denne skrubes saa løs paa Strimlerne, mange, mange Gange, indtil disse er blevet glatte og spidse. Med Kniven skæres nu et Par Modhager i den ene Side, saa er Lyster-tænderne færdige; og at erstatte de to Stumper, der endnu sidder i Enden af Træstagen, med disse nye og surre dem godt fast med Senesnor, er et Øjeblikks Sag. Saa er Lysteren parat for næste Dags Fangst. Det er godt at have saadan en gammel, erfaren Haandværker i Familien.

Men ogsaa en af de midaldrende Mænd sysler med at lave et Vaaben. Det skal være et Pragtvaaaben, et Spyd med Spids af Ben; men i Siderne af denne Benspids har han lavet Riller, og her har han med Harpiks fastkittet smaa Flintfliser, som skal gøre Saaret større. Men ikke nok med det, Benspidsen skal dekoreres; det skal kunne ses, at Ejermanen hører til dem, der holder af at have smukke Ting. Med en Flintspids indridser han fine Mønstre i Spydspidsens blanke Overflade: Zigzaglinier, Trekanter, korte, parallelle Streger, og desuden tegner han et Billede af sig selv, ikke noget Mesterværk, men dog saa man kan se, at det skal forestille et Menneske. En oval, skraveret Klump, hvorfra Hoved, Arme og Ben stritter frem som tynde Streger; Skindkappen er markeret ved en Søm fortil; det skal kunne ses, at han ikke hører til de Fattigfolk, der gaar nøgne.

Lidt længere tilbage paa Odden har to andre Mænd taget fat paa et Arbejde, som de har syslet med i nogen Tid. De er ved at bygge en ny Baad. Bopladsen har nok et Par Baade liggende nede ved Bredden; men den ene er temmelig lille, og den anden er saa gammel og tyndslidt, at flere Huller har maattet lukkes ved at stoppe fedtede Skindstykker i dem. Det var et stort Arbejde at faa fæid det store Fyrretræ, der skulde bruges til Baaden. At gaa løs paa saadan et Træ med deres smaa daarlige Flintøkser var temmelig haabløst; selv om Økserne blev sat ind i et Hoved af Hjortetak, var der alligevel alt for lidt Slagkraft i dem, og desuden blev Æggen snart sløv, hvis der skulde hugges haardt til. Men en Rille rundt om Træet kunde de da hugge. Men saa havde de lært af de gamle, hvordan de skulde bære sig ad: Ilden skulde hjælpe. Et stort Baal blev tændt, og ved Hjælp af brændende Trægrene forkullede de Veddet i den udhugne Rille rundt om Træet; dette forkullede Træ kunde Flintøkserne bedre hugge bort, og nu blev man ved med denne Metode, indtil Kampen med et øredøvende Brag væltede omkuld. Det

var det første Skridt, omend det vanskeligste. Nu skulde Træet hugges til ved den anden Ende, atter et langvarigt Arbejde med Ild og Økser. Og saa skulde det afhugne Stammestykke flækkes, ved Hjælp af store Kiler, først af Ben, senere af Træ. Saa blev alle Bopladsens voksne kaldt til; nu skulde det flækkede Stammestykke transporteres til Bopladsen. Svære Remme af Uroksehud blev bundet omkring det, og ved forenede Kræfter blev det svære Træstykke slæbt afsted.

Nu arbejdede de to Mænd paa at forme og udhule Baaden. Atter et langvarigt og omstændeligt Arbejde med deres tarvelige Værktøj. Men ogsaa her gjorde Ilden Nytte; et stort Baal blussede altid ved deres Arbejdsplads, og stadigvæk blev store Brande lagt ned i den Hulning, der allerede var dannet, saa Siderne kunde forkulles og hugges bort; men Ilden maatte reguleres, at den ikke graadigt aad hele Baaden op; det harpiksholdige Træ brændte jo godt, navnlig efterhaanden som det blev mere tørt. Ved Borthugningen opdagede en af Mændene, at Ismejslen egentlig var ganske nyttig her. Denne Ismejsel, der ellers brugtes til at hugge Hul paa Søens Is med, naar man skulde fiske om Vinteren, var lavet af den ene Ende af en Urokse-Mellemfodsknogle, hvis ene Ende var skaaret skraat af til en Æg, medens den anden, Ledenden, var udhulet, saa en lang Stang kunde stikkes ind i den som Skaft.

Det vil sikkert endnu vare flere Uger, inden Baaden er færdig; men saa bliver den ogsaa stor og god.

Det er blevet Aften. Maaltidet er endt, et solidt Maaltid, hvor store Masser Uroksekød og dertil lækre, stegte Fisk er fortæret. Baalet blusser endnu. Mætte og døsige ligger Mænd og Kvinder deromkring; flere af Børnene er faldet i Søvn; en ung Moder giver sit Barn Die. Mørket er begyndt at falde paa. Nu lister den unge Pige med Perlekæden ned til Stranden; forsigtigt skubber hun Baaden ud og padler lydløst afsted; hun har lovet sin Ven paa den

anden Boplads at besøge ham; de skal mødes paa en ubeboet Holm midtvejs. Har hun nu faaet alt Blodet fra Kødet vasket af Ansigtet? Og sidder Haaret nogenlunde? Et Stykke ude fra Odden læner hun sig ud over Rælingen for at spejle sig i det blanke Vand. Et Plump høres. Hvad var det, tabte hun noget? Perlekæden! Snoren maa være knækket og det hele faldet af hendes Hals, ned i det mørke Vand; dernede paa den dyndede Bund ligger nu hendes kosteligste Skat, Kærlighedspantet; uden det tør hun ikke komme til Stævnemødet. Hvad skal hun gøre? Taarerne bryder frem. Hun lægger sig paa Bunden af Baaden, strækker sit unge Legeme og ser op paa Himlen, hvor Stjernerne er ved at bryde frem.

Inde paa Odden blusser Baalet endnu. Et Par Hunde slaas under store Hyl. Et Barn græder. Men snart overdøves det af en kraftig, men monoton Sang, anført af den gamle Mand, en Takkesang til Skovens Gud for Dagens heldige Jagt.

DEN GAMLE BREDETVED SKOLE

FRA DEN FØRSTE SKOLELOVS DAGE

Af Georg Hansen.

I Aaret 1913 undergik Skoleforholdene i Aagerup Sogn ved Holbæk en Forandring, idet Sognets daværende »Centralskole« i Arnakke spaltedes, saaledes at Sognet nu fik to Skoler. Der blev bygget en Skole i den nordre Ende af Sognet, der hvor dettes Længdevej krydser Vejen fra Eriksholms Hovmarkshuse til Munkholm. Denne Skole fik Navnet Bredetved Skole, selv om den ligger ca. 1 km uden for denne Landsby og slet ikke paa dens Grund, men derimod paa Eriksholms Mark. Faa Aar senere flyttedes den »restørende« Del af Arnakke Skole til Sognets sydligere Landsby Aagerup, og dermed var man naaet til den samme Skoleplacering og med de samme Skolenavne, som Sognets oprindelige Skoleordning havde.

Den første Skoleordning i Aagerup Sogn har som i de fleste af Landets øvrige Sogne Aaret 1740 til Mærke-

---

Kildematerialet til efterfølgende Fremstilling findes paa Arkiverne i København. Paa Rigsarkivet er: Indberetninger til Skolekommissionerne 1735—42 og 1790 i disses Arkiver. Desuden Visitatsberetninger fra det 18. Aarhundrede, der dog ikke før Balle omtaler de enkelte Lærere og Skoler, men kun Sognene. Endelig er der Folketællingslisterne. Det egentlige „Lokalstof“ findes paa Landsarkivet. I Sjællands Bisparkiv findes 2 Pakker indeholdende Skolesager, her findes ogsaa Balles og Münters Visitatsberetninger. I Merløse Herreds Provstearkiv, Holbæk Amtsprovstearkiv, Tuse-Merløse Herreds Provstearkiv, Aagerup Sogns Præstearkiv og Eriksholms Godsarkiv findes særlige Protokoller over Visitats- og Synsforretninger, Eksamensprotokoller og Regnskaber samt enkelte Indberetninger, desuden Aktstykker vedrørende Skolesagsforhandlinger. Kortet findes paa Matrikelkortarkivet. Den af Steenwinkel citerede Beskrivelse findes i hans „Tanker om et Middel“, Side 29.

pæl, det Aar, da Chr. 6.s Plakat om Oprettelse af Skoler paa Landet udkom. Dermed være ikke sagt, at der ikke tidligere var givet Undervisning ude i de brede Lag, for det var der. Folkeundervisningen i Danmark er for saa vidt af gammel Dato, naar den Undervisning medregnes, som Kirken ydede gennem Præsterne og Degnene. Dens Maal var imidlertid kun at give Børnene saa megen Kundskab, at de kunde klare de almindeligste Spørgsmaal i deres »Kristendom«. Undervisningsfagene var da ogsaa kun Katekismus og Læsning — mindst af det sidste. Skriveundervisning endsige Regning forekom kun sjældent, og de faa Steder, den fandtes, ydedes den kun mod ekstra Betaling. Det var heller ikke saa nær alle Degne, der var i Stand til at give Undervisning i disse Fag, i alt Fald ikke i Regning. Thi vel var mange Degne Studenter; men lige saa ofte var det en tidligere Husmand eller anden Mand uden boglig Dannelse, der bestred Degneembedet, og hans Kundskaber rakte sjældent til, at han selv forstod Katekismen endsige at forklare den for Børnene. Han nøjedes med at kontrollere, om de kunde deres Remse og prøvede eventuelt paa at føre dem de første Trin ad Læsekunstens knudrede Vej.

Degnene kunde dog ikke saa nær selv overkomme at undervise alle Børnene, da der som Regel kun var en Degn i hvert Hovedsogn. Derfor holdt Bønderne ofte selv en Lærer, der skulde informere Børnene i de Distrikter, der var for fjerntliggende til, at de kunde søge Degneskolen. Disse Lærere var tiest endnu mere uvidende end Degnene selv. Tit var det Samfundets daarligste Elementer; thi Lønnen var meget ringe, f. Eks. Kosten og 4—6 Rigsdaler for en Vinter. Om Sommeren undervistes som Regel ikke. En saadan Lærer havde maaske en Vinter været Husmand, den følgende Lærer og derpaa maaske atter Husmand. Hans Kvalifikationer kunde ikke være fremragende.

Dertil foregik Undervisningen enten paa Omgang i Hjemmene, hvor Børnene saa mødte, og hvor Familien

ikke sjældent opholdt sig i Stuen, hvor Undervisningen foregik — »siddet man ikke her alle i en Stue, baade Forældre med deres Familie og Tyende, og nu Skoleholderen med Børnene, som midt under den blandede Lyd af Spinderokken, Karten, Snakken m. m. skal informere, hvad skal han kunne udrette«, siges der i Indberetningerne fra 1790 — eller ogsaa havde man lejet det billigst mulige Lokale eller havde eventuelt et Hus liggende hen til det Brug, som Regel forfaldent og elendigt. Nogle Steder foregik Undervisningen ogsaa i Skoleholderens egen Stue. Det var ikke meget, der kunde naas i disse Skoler, men vel dog noget.

En saadan Skole har der ogsaa været i Aagerup Sogn. Men den Slags Skoler regnedes der slet ikke med af Myndighederne. Thi da der i 1735 i Anledning af Chr. 6.s Skoleplaner udsendtes Forespørgsler til de lokale Myndigheder om, hvor mange Skoler der fandtes i deres Distrikt, blev Resultatet for hele Merløse Herred kun en eneste, nemlig den funderede Skole i Tersløse, og for hele Sjælland 196 inclusive de kgl. Skoler, d. v. s. Fr. 4.s (oprettet c. 1720) og hans Søster Sophie Hedvigs m. fl.s. Men i Virkeligheden blev der givet Undervisning mange flere Steder, i Merløse Herred i alt Fald 15—20 Steder.

I Indberetningen fra 1735 er der for Sjællands Vedkommende foreslaaet oprettet i alt 162 nye Skoler — senere 1737 256. Man mente saaledes, at et Skoletal paa i alt 358 kunde dække Behovet for Sjællands Vedkommende. Hvad Aagerup Sogn angaar, havde man foreslaaet Skolen lagt i Aagerup.

Den Skolekommission, som Chr. 6. havde nedsat til at tage sig af Sagen, udarbejdede et Forslag til en Skoleordning. Men man ønskede Spørgsmaalet behandlet paa et bredere Grundlag, hvorfor der 1737 nedsattes en ny Kommission. Denne krævede nye Indberetninger, og i disse foreslog man at lægge Aagerup Sogns Skole i Bredetved (snart skrevet som Bredtved og snart som Bretved). 1739 krævedes atter nye Indberetninger, og heri angaves Tho-

rup som et passende Sted at lægge den. Resultatet blev, at den kom til at ligge i Bredetved og blev bygget 1742, i hvilket Aar Undervisningen ogsaa begyndtes.

Derved kom Sognets Skole til at ligge i den ene Ende af dette, hvad der medførte, at Børnene fra Sognets modsatte Ende fik saa lang en Skolevej, at det næppe var at vente, at de skulde søge Skolen, især ikke i Betragtning af Vejenes slette Tilstand. Bønderne i denne Ende af Sognet klarede sig derfor stadig, som de havde gjort hidtil — med at have deres private Skole. Saadanne private Skoler var et Fænomen, der vedblivende var stærkt udbredt Landet over, da det Antal Skoler, der blev oprettet efter Plakaten af 1740 slet ikke var tilstrækkeligt og derfor havde alt for store Distrikter med uoverkommelige Skoleveje, særlig slemme var det i Jylland.

Reelt set har der da efter 1742 været to Skoler i Aagerup Sogn, den offentlige i Bredetved og en privat i Aagerup. Denne sidste beskrives i den lokale Indberetning 1735 saaledes: „udi Aagerup By er en Mand, som ringer Klokkerne etc. og tilligemed underviser Ungdommen der udi Sognet, han bor i et Hus fri for at svare Afgift og faar hvad Skoleløn, som de unge, der undervises, kan give. Dersom Gaard og Husfolk der i Sognet kontribuerede noget til samme Skole, kunde det være til samme Gavnlighed, som om Skolen udi Tølløse By meldt er“, nemlig at de fattige Børn derved kunde undervises gratis. 1777 nævnes den som værende i et 6-Fags Hus tilhørende Eriksholm.

Denne Tilstand har været til 1785, da der ved Foundation fra Eriksholm oprettedes en offentlig Skole i Aagerup.

Skolen i Bredetved blev oprettet i Følge Plakaten af 1740, der var det sørgelige Resultat af de Skolelovsforhandlinger, som var blevet ført siden 1735.

I 1739 var Forhandlingerne blevet foreløbig afsluttet med Skoleforordningen af 23. Januar 1739, i hvilken der fastsattes bestemte Regler saavel for Skolens ydre som indre Liv og Forhold, herunder Bygninger, Undervisningsmateriale m. m. Men da man skulde til at føre Forordningen ud i Livet, viste det sig hurtigt, at den økono-

miske Baggrund for dens Gennemførelse fuldstændig manglede. Det førte med sig, at man maatte slaa af paa Kravene, og saaledes blev Forordningen af 1739 afløst af Plakaten af 29. April 1740.

I denne var en hel Del af Bestemmelserne fra 1739 vel stadig opretholdt, nemlig dem, der ikke krævede særlige økonomiske Ofre. De Bestemmelser, med hvilke det var Tilfældet, blev i det væsentlige strøget. Hvad der maatte anses for nødvendigt, overlodes det til Proprietærerne at skønne over, d. v. s., hvor mange Skoler der skulde oprettes, Skolegangsordningen og Lærerlønnen. Dette førte mange Steder til umulige ydre Forhold baade m. H. t. Løn og Bygninger.

Bredetved Skole blev dog ikke særlig haardt ramt heraf. Bygningen blev rigtignok kun paa 5 Fag, mens der i Forordningen af 1739 forlangtes 8—10. Men til Gængæld synes den at have været ordentlig bygget, idet den betegnes som bygget af Mur og Bindingsværk. Her forlangte Forordningen »god Bondebygning med Fodstykker af Eg og klinede Vægge«.

Det eneste, der meddeles om Skolens oprindelige Udseende er en Notits fra 1742 i en Oversigt over samtlige paa Sjælland oprettede Skoler, og det er i den, det siges, at det var en 5-Fags Bygning af Mur og Bindingsværk. Først fra 1783 findes der en Beskrivelse af den (Aagerup Præstearkiv). Den lyder saaledes:

„Bredetved Skole befindes for nærværende Tid i en meget slet Stand, dens Vinduer er meget brøstfældige baade paa Træ og Bly. Huset bestaar af 11 Fag med Skole og Stue, Køkken og Udhus iberegnet, hvoraf 3 Fag Udhus er nedfaldet; de øvrige er meget brøstfældige paa Tag, og en Del af Væggen er ogsaa brøstfældig, samt Fodstykker ved den søndre Side. Skorstenen behøver ogsaa at udspækkes og kalkes oven for Taget, Bagerovnen er i brugelig Stand, men det derover værende Skuer er brøstfældigt“.

Det ses heraf, at Skolehuset maa være blevet betydelig udvidet siden 1742.

Den næste Beskrivelse af det findes i Skolesynsprotokollen for 14/5 1805. Her siges Skolebygningen at være af 9 Fags Længde og 3 Fags Bredde, og da et Fag var 2,5 Alen — ifølge de Tegninger og Beskrivelser af Skolehuse, ved hvilke der findes angivet Maal — har Skolebygningen været 22,5 Alen lang og 7,5 Alen bred. Det er smallere end de fleste Skoler paa 9—10 Fag. De var gerne 5 Fag brede, saaledes ogsaa Fr. 4.s (12 Alen). 1805 nævnes desuden et Baghus paa 2 Fag.

I Aarene indtil 1805 har Skolebygningen altsaa undergaet forskellige Forandringer. Man har engang mellem 1742 og 1783 ønsket at udvide den. Det kunde ogsaa godt gøres Behov. 94 Kvadratalen er en lille Plads, naar der skal indrettes baade Skolestue og Beboelse.

Skolestuen nævnes 1783 at være 3 Fag, ca. 56 Kvadratalen, men 1805 kun 2, ca. 38 Kvadratalen. At den oprindelig kun skulde have været af denne Størrelse, tør man ikke formode. Der var ganske vist mange Skoler, hvor den kun var 2 Fag, ogsaa i de nybyggede; men saa var de som Regel bredere, hvorimod der i gamle Skoler, især i Jylland, nævnes Skolelokaler paa 2×3 Fag, og derunder. Men naar man tager i Betragtning, at Bredetved Skole var nybygget 1742, og at den i al Fald officielt var regnet til at rumme hele Børnetallet i Aagerup Sogn — 1815 angaves 100 skolepligtige Børn. 1787 viser Folketællingslisterne 396 Personer i Aagerup Sogn. 1801 450. Men da Tjepperup og Dragerup af Asmindrup Sogn hørte med til Distriktet, og under Forudsætning af at man regner Skolebørnenes Antal til ca. $\frac{1}{7}$ af Befolkningen, omtrent som det er nu, kan man maaske sætte det til højst 65 omkring Midten af det 18. Aarhundrede — maa man sikkert regne med, at Skolelokalet ikke har været indskrænket til 2×3 Fag eller 38 Kvadratalen, hvilket vil sige omtrent 2 Børn pr. Kvadratalen uden Hensyntagen til den Plads, Borde og Bænke optog; men at den har været 3×4 Fag eller ca. 56 Kvadratalen, det saa meget mere

som den i 1783 angives til denne Størrelse, og det ikke var almindeligt, at man byggede Skolestuerne om, naar de blot var nogenlunde rimelige.

I Bredetved kunde man i og for sig godt have nøjedes med en Skolestue paa 2×3 Fag, selv om der har været 65 Børn. Thi om der end ved Beregningen af Lokalet har været regnet med 65, har der næppe nogen Sinde været saa mange i Skolen, i al Fald ikke til Stadighed. For det første fordi Privatskolen i Aagerup har været opretholdt til 1785, hvad der kan ses af et Fundatsudkast til Aagerup offentlige Skole, og en Del Børn følgerig er gaaet til denne, og for det andet fordi alle Børnene kun sjældent mødte i Skolen samtidig — Klassesdeling brugtes i Almindelighed ikke. Forsømmelserne var alle Vegne store til Trods for temmelig strenge Bestemmelser om Straf herfor; men disse blev ikke og kunde ikke med Rimelighed forlanges overholdt. Alene de store Afstande umuliggjorde det, og Forældrenes manglende Interesse for Skolesagerne og Behov for Børnenes Arbejdskraft var en uovervindelig Hindring. Det har utvivlsomt hørt til Sjældenhederne, at der har været mere end 45 Børn i Skolestuen samtidig — det samme Tal, som synes at have været Maksimum efter den officielle Deling i 2 Skoledistrikter. Men det kan vel ogsaa betegnes som rigeligt, naar man tager i Betragtning, at der næppe har været mere end 3 Alen til Loftet, og Vinduerne endnu 1808 ikke kunde lukkes op.

Børneantallet har saaledes ikke kunnet give Anledning til Udvidelse af Skolestuen; derimod ses det, at den i 1805 kun er 2 Fag, altsaa indskrænket. Man har sagtens i 1742, da Skolen byggedes, beregnet et større Børneantal, end der faktisk har kunnet søge Skolen, og derfor bygget en 3×3 Fags Skolestue. Da Aagerup saa imidlertid har faaet sin funderede Skole, og Sognet er blevet delt i 2 Skoledistrikter, har man ved den Hovedreparation, der har fundet Sted af Bredetved Skole, antagelig temmelig

snart efter 1783, indskrænket Skolestuen til 2 Fag samtidig med, at Bygningen er blevet forkortet til 9.

Men har Skolestuen været 3 Fag, har der kun været 2 Fag til Lærerbolig, d. v. s. i alt 38 Kvadratalen, saa meget som en almindelig Stue i vore Dage. Der har ikke kunnet være mere end et Køkken og en Stue og saa maa-ske en Forstue fælles for Skolebørnene og Læreren. En Lejlighed af den Størrelse var imidlertid almindelig i Dattidens Skoler. I Fr. 4.s Skoler bestod Lejligheden af 2 Værelser, Køkken og Spisekammer samt fælles Forstue, og deres Indretning blev taget til Forbillede for de fleste nybyggede Skoler. 9 og 10 Fags Skolerne byggedes som Regel nøjagtig saadan om end billigere end Fr. 4.s, og de mindre Skoler hentede Træk derfra. Men i flere gamle Skoler og ogsaa i de ny, man byggede langt ude i Vestjylland til 20 Rgd., var Forholdene saa indskrænkede, at Soverum, Opholdsstue og Skolestue var et og samme Værelse. Sammenlignet hermed var en Lejlighed som den oprindelige i Bredetved Skole luksuriøs; men set paa Baggrund af 10-Fags Skolerne har den været indskrænket, da der kun var eet Værelse foruden Køkken. Dels af den Grund, men vel snarere fordi der ingen Stald har været til den ene Ko og de 6 Faar, som det forudsattes, at Skoleholderen havde, og til hvilke Dyr Foder og Græsning indgik i Lønnen, har det været nødvendigt at foretage en Udvidelse af Skolehuset.

Naar omtrent denne er foregaaet, fremgaar af en Meddelelse fra 1783, hvori der staar »i alt 11 Fag, som tilhører Skolen og stod, førend den nuværende Skoleholder tiltraadte Skolen«, og dette siges at være sket i Aaret 1748 d. 10. September.

Allerede før der var gaaet 6 Aar, har man fundet det nødvendigt at udvide Skolehuset. Tilbygningen har været 6 Fag, og da der siges, at det 8. og 9. samt 10. og 11. Fag er Udhus, og at Skolen er 3 Fag, bliver der til Beboelseslejlighed i alt 4 Fag, der benævnes som »det første Fag af

Kammeret, det fjerde Fag over Køkken og Forstue og det andet og tredie Fag af Stuen«. Det er en Fordobling af Lejlighedens Størrelse.

1805 har Skolen »9 Fags Længde, 3 Bredde og et Baghus 2 Fag«. Sammenlagt bliver det ogsaa 11 Fag, blot fordelt paa 2 Bygninger. Af Beskrivelsen 1783 synes det klart at fremgaa, at alle 11 Fag har ligget samlet i een Bygning; der har saaledes oprindeligt ikke været noget Baghus. En Forklaring gaaende ud paa, at det 10. og 11. Fag skulde have ligget for sig selv, eller eventuelt at de 3 Fag Udhus, der var nedfaldet, skulde have udgjort en selvstændig Bygning, kan ganske vist ikke direkte modbevises.

Men den sandsynligste Forklaring paa Spørgsmaalet er dog den, at ved den Ombygning, der maa være sket engang mellem 1783 og 1805, har man valgt at gøre Skolehuset 2 Fag kortere og saa lægge 2 Fag Udhus for sig selv.

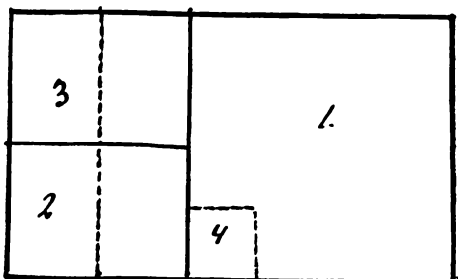
Grunden hertil? Ja noget bestemt kan ikke siges. Men man kunde fristes til at forklare det saaledes, at da man foretog den første Tilbygning — engang imellem 1742 og 1748 — har man anvendt ringere Materiale end oprindeligt, i al Fald til den Del, der omfattede Udhuset. Dette er saa, da det jo fremgaa af Beskrivelsen 1783, at Skolebygningen kun har været slet vedligeholdt, faldet sammen, og da man engang efter 1783 skulde til at reparere Skolen, har man valgt at anvende gode Materialer til selve Skolebygningen, omfattende Skolestue, Lejlighed og Stald, men har opført de 2 Fag Udhus af billigere Materiale og maaske ogsaa i mindre Bredde og Højde, hvad man ikke saa godt kan gøre i Forbindelse med den øvrige Bygning, hvorfor man har foretrukket at lægge dem som et selvstændigt Hus bagved.

Skolehuset har saaledes i Tiden fra 1742 til 1805 været ude for to fuldstændige Omkalfatringer, hvoraf den første forandrede det fra en 5-Fags Bygning til en 11-Fags Bygning, mens den anden forkortede denne til 9, men til Gengæld øgede Bygningernes Antal med een, et 2-Fags Baghus.

Det kunde nu være af Intereses at prøve at rekonstruere Skolehuset i dets forskellige Skikkelse, hvad der vel nogenlunde kan lade sig gøre ud fra de givne Beskrivelser, naar man stadig har Rytter-skolernes Grundplan for Øje, der dannede Forbillede for de fleste ny Skolebygninger.

Som omtalt bestod 5-Fags Bygningen af en 3-Fags Skolestue og en 2-Fags Lejlighed, der igen bestod af et Køkken og en Stue, og dens Grundplan maa da tænkes omtrent som hosstaaende Tegning.

En Skolebygning af en Grundplan omtrent som dette er det, der har dannet Udgangspunktet for den senere Tilbygning, og den kan, naar Beskrivelsens Nummerering af Fagene skal passe, kun være foregaaet paa den Maade, at der er foretaget Tilbygninger til begge Husets Ender. —

1. Skolestue, 2. Køkken, 3. Stue,
4. Gang.

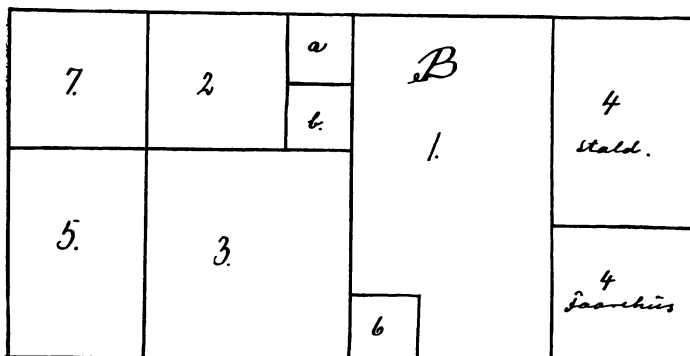
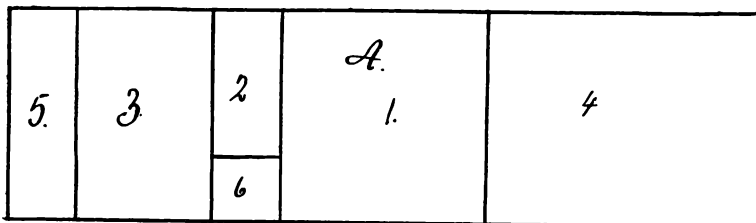
Gaar man ud fra Skolestuen, nævnes denne som 3 Fag, derefter kommer „det 1. Fag af Kammeret, det 4. Fag over Køkken og Forstue, det 2. og 3. Fag af Stuen, det 8. og 9. Fag, som er Udhus, og det 10. og 11., som ligeledes er Udhus“.

Da Køkkenet betegnes som det 4. Fag og Kammeret, af hvilket der ikke kan have været noget i 5-Fags Bygningen, som det første, bliver Skolestuens sidste Fag det 7. under Forudsætning af, at Køkkenet har beholdt samme Plads, hvilket det har været nødt til paa Grund af Skorsten og Bagerovn.

Køkkenet i 5-Fagsbygningen svarer til 3. og 4. Fag i 11-Fagsbygningen, der maa altsaa være bygget 2 Fag til i den Ende af Huset. Af disse to Fag betegnes det første som Kammeret. Det andet og tredje omfattede Stuen og det fjerde Køkken og Forstue. Køkkenet er blevet indskrænket til eet Fag, der i den modsatte Side af Huset i Stedet for Stue rummede Forstue. Det er sket ved, at den tidligere Gavlmur er flyttet et Fag ind i Huset, og samtidig er Skillerummet vel blevet flyttet, saa en større Del af Faget er blevet Køkken og en mindre Del Forstue.

Skolestuen er forblevet, som den var. Men til dens Gavlmur er føjet 4 Fag, der har rummet Udhuset, det 8., 9., 10. og 11. Fag. Paa den Maade kommer den oprindelige Skolebygning ifølge sin

Beskrivelse til at passe ind i den Beskrivelse, der er givet af 11-Fags Skolehuset. — Dette maa da have set omtrent saaledes ud:

- 1) Skolestue, 2) Køkken, 3) Stue, 4) Udhus, 5) Kammer, 6) Gang, 7) (Spise)kammer, a og b) Skorsten og Bagerovn.

En Sammenligning af denne Grundplan med Rytterskolernes (B) vil vise en Række Lighedspunkter. Det gælder for det første selve Bygningens Komposition, Skolestuen i Midten med Lejligheden paa den ene Side og Udhuset paa den anden, den fælles Forstue for Lærer og Skolebørn, den trefags Skolestue og Kammeret helt ude i Gavlen. Systemet i Bygningerne er ens. Men Detaillerne er vidt forskelligt udførte.

Skolehuset er her eet Fag længere, men til Gengæld to Fag smallere, d. v. s. at det er 17 kv. Fag mindre end Rytterskolerne og Flertallet af de øvrige 10-Fags Skoler. Den ringe Bredde er Aarsag til, at de enkelte Værelser er anderledes anbragte og har en helt anden Facon.

Forstuen kan vel begge Steder have haft omtrent samme Størrelse, 1 kv. Fag; men mens den i Fr. 4.s Skoler indtager et Hjørne af Skolestuen, ligger den her i Forlængelse af Køkkenet og sikkert ogsaa med Dør ind til dette. Køkkenet er her meget mindre; i Fr.

4.s Skoler 6 kv. Fag, her 2. Man maa derfor formode, at Skorstenen og Bagerovnen, som jo nævnes, har gaaet et Stykke ind i Skolestuen; thi $\frac{1}{2}$ Fags Bagerovn har næppe været synderlig beventd, og mindre end $\frac{1}{2}$ kv. Fags Køkkenplads kan man dog vel ikke regne med. Den Plads, som de har optaget i Skolestuen, har sikkert været omkring 1 kv. Fag, noget lignende som det Stykke, Forstuen i Fr. 4.s Skoler afskar. Maaske kan Skorsten og Bagerovn have vendt mod Væggen ud til Forstuen, og det har da kun været Skorstenen, der har staaet et Stykke ind i Skolestuen. Kammeret og Stuen har haft hele Husets Bredde; herom kan der ikke være Tvivl efter den Omtale, der gives af dem som omfattende henholdsvis det 1. og det 2. og 3. Fag. At der kun har været een af hver fremgaar af Udtrykkene Kammeret og Stuen — maaske har et Hjørne af denne været taget ind til Spisekammer. Kammeret i Fr. 4.s Skoler har været 2×3 Fag og Stuen 9 kv. Fag, mens det første her kun er 1×3 og Stuen 6 kv. Fag. Denne har været af samme Størrelse som Kammeret i Fr. 4.s Skoler, mens dette i Bredetved Skole kun har været halvt saa stort som hint. Lejligheden har i det hele taget været betydelig mindre, 12 kv. Fag mod 25 kv. Fag — knap halvt saa stor. Skolestuernes Maal har været henholdsvis 9 og 15 kv. Fag og Udhusenes 12 og 10. Der har været bedre Udhusplads i Bredetved end i de fra ny byggede 10-Fags Skoler, der som Regel var indrettet nøjagtig som Fr. 4.s, saaledes f. Eks. de 10-Fags Skoler, der byggedes i Bjeverskov Herred i det 18. Aarhundrede.

Sammenlignet med de Skoler, der fra ny blev bygget paa 10 Fag, kommer Bredetved Skole i anden Række. Men stilles den over for de Skoler, der enten indrettedes i gamle Gadehuse eller byggedes paa 4—6 Fag, er den langt bedre indrettet end disse. Den maa placeres blandt den bedst indrettede Fjerdedel af Danmarks Skolebygninger i det 18. Aarhundrede.

Den Ombygning, der er foregaaet mellem 1783 og 1805 har været langt mindre omkalfatrende end den foregaaende. Den har som nævnt medført, at Skolebygningen kun er blevet 9 Fag og Skolestuen kun 2. Til Gengæld er der blevet bygget et Baghus. Indskrænkningen af Skolestuen til 2 Fag er naturligt kommet Lejligheden til Gode, saa der er blevet et 2-Fags Køkken. 5 Fag Udhus har der i al Fald ikke været Brug for. Flytningen af Muren mellem

Køkken og Skolestue kan være foregaaet som et Led i Udbedringen af Skuret over Bagerovnen, der var brøstfældigt. Hvad var da naturligere, end at man, da Skolestuen efter Aagerup Skoles Oprettelse var rigelig stor, valgte at flytte Muren, saaledes at Bagerovnen og Skorsten blev lukket helt ude fra denne.

Det er de Forandringer, der er foregaaet i Skolebygningens Indretning. Men hvordan har dens Ydre saa været?

Bredetved Skole har som de fleste andre Skoler set ud som en almindelig Bondebygning. For selv om 10-Fags Skolerne byggedes a la Rytterskolerne, stod de dog i mange Retninger tilbage for disse, idet de blev bygget langt billigere, fra 150—200 Rgd., mens Rytterskolerne havde kostet 550—600 Rgd. Det viste sig først og fremmest i Anvendelsen af daarligere Materiale, Straa til Tag, ringere Tømmer til Stolper og endelig i en lavere Loftshøjde, ca. 3—3½ Alen mod Rytterskolernes 4½ Alen til Bjælkerne.

Bredetved Skole maa da tænkes som et langt, smalt, straatakket, hvidkalket Hus med een Skorsten. Efter 1783 er Indgangen kommet til at sidde omtrent midt paa Husets Facade. Foran har der ligget Brosten. Hvor mange Vinduer, der har været, vides ikke; men de har været blyindfattede.

Inde i Huset har der sikkert ligget Brosten eller Mursten i Forstuen, maaske ogsaa i Køkkenet, fra hvilket der vel som i Rytterskolerne har været en Dør ud. Loftet har i Lejlighed og Skolestue været af Brædder, men over Stalden sandsynligvis kun et Stænge. Gulvene har været Ler-gulve; det var almindeligt baade i Skoler og Bøndergaarde, og det nævnes 1808 udtrykkeligt om Skolestuen, maaske har der dog været brolagt i Kammeret. Væggene har enten været raa eller kalkede og Loftshøjden omkring 3 Alen. Vinduerne var man ofte sparsomme med, saaledes nævnes, at i de nybyggede 10-Fags Skoler i Bjeverskov Herred var der kun eet Vindue i Skoleholderens Stue, her turde man

dog vel gætte paa 2, et i hver Væg. Dér var tre Vinduer i Skolestuen, maaske har det samme været Tilfældet her. I Rytterskolerne var der i alt 17 Vinduer a 24 Ruder. Disse Vinduer var sjældent til at aabne, heller ikke i Bredetved Skole, hvad der fremgaar af Skolesynsprotokollen 1808, hvor der staar »men Skolestuen har Lergulv og Vinduer, der ikke kan oplukkes«.

Udenomsbekvemmelighederne har heller ikke været for store. 1783 klages der over, at der ingen Brønd er, en Mangel, der var meget almindelig. Om den er kommet senere, er tvivlsomt. Nødtørftshuse tør man heller ikke regne med. Saadan fandtes saa godt som ikke, og det varede adskillige Aartier, før de blev almindelige. Endnu 1843 skrives i Skoledirektionens Indberetning fra Baag og Vends Herred: »I Aar er bleven opført Lokum for Skolebørnene ved 24 Skoler, hvor intet saadant tilforn fandtes«.

Alligevel maa Bredetved Skole, hvad Bygninger angaar, regnes til de bedste. Den daarlige Vedligeholdelse i det 18. Aarhundrede forandrer intet heri. Det var et almindeligt Fænomen. Ustandselig klages der i Indberetninger, Synsprotokoller og Visitatsberetninger over den slette Tilstand, som Skolebygningerne var i, og den manglende Vedligeholdelse.

Her skal nævnes et Eksempel fra de omtalte 10-Fags Skoler i Bjeverskov Herred. I Gunderup Skole, nybygget 1742, nævnes 1768 23 ituslaaede Ruder og 3 sprukne i Skolestuen, Loftet en Del aabent, Kobaasen faldet ned, 4 Ruder uden Bly, Brøndværket itu, et af de lange Borde borte og de to store sorte Tavler skilte ad i Samlingen, Stænget over Stalden mangler. 1770 var Skaderne dog i det væsentlige udbedret. Endnu ringere stillet var Lærer Tønnes Christensen i Hals 1802, han havde maattet lappe Skolehuset, for at kunne sidde tørskoet, indtil Præsten endelig havde overladt ham et Lokale til Undervisningsbrug. Bredetved Skole var ikke ene om at være forsmødt. Det er de færreste Skoler, der kan betegnes som vel vedligeholdte endnu i de første Aar af det 19. Aarhundrede.

Naar vi naar frem til Aarhundredskiftet, synes Bredetved Skole imidlertid til Stadighed at have været holdt i god Stand. 1805 hedder det: »Tag og alt i forsvarlig Stand. Dog Spækning og Kalkning udfordres«. 1808: »Skolestuen i Bredetved er rummelig nok efter Distriktets Størrelse, ligesom og Skolelæreren til Familie etc. har fornødent Husrum; men Skolestuen har Lergulv og Vinduer, der ikke kan oplukkes«. Det sidste var Forhold, man da begyndte at ønske anderledes. 1817 siges blot i Provstesynsprotokollen »behøves Spækning og Hvidtning, er i øvrigt anordningsmæssig« og 1824 »Bredetved Skole er vedligeholdt«. Gaar man Aagerup Sogns Skoleregnskaber igennem — det første fra 1808 — finder man ogsaa gentagne Gange Udgiftsposter til Reparation af Skolebygninger, saaledes i 1815 til Reparation paa begge Skoler 22 Rbd. 2 mk. og 1817 til Reparation paa Bredetved Skole alene 35 Rbd. 6 mk. 1818 blev der i Aagerup bygget en Skolestue paa 5 Fag til 195 Rbd. 5 mk. »da den gamle kun var 7 Alen lang, 6½ Alen bred og 3 Alen høj«. Den var dog altsaa større end den i Bredetved; men Børnetallet var ogsaa betydelig større det første Sted end det sidste.

Det ses heraf, at der dog blev ofret noget paa Vedligeholdelsen af Skolehusene i Aagerup Sogn. Reparationen paa Bredetved Skole 1817 har beløbet sig til mellem $\frac{1}{5}$ og $\frac{1}{6}$ af det, det kostede at bygge en 5-Fags Skolestue. Om der er blevet lagt Brædegulv, kan vel være tvivlsomt. Gulvene er den Del af Skolebygningerne, der tiest klages over. Gang paa Gang møder man i Synsprotokollerne Bemærkninger som »Gulvet bør omlægges af brændte Sten eller Brædder« eller »Gulvet i Skolestuen bør hjælpes med nogle Sten«. Lergulv eller Stengulv var almindeligt langt ind i det 19. Aarhundrede.

Det var selve Skolebygningen. Lad os, før vi gaar over til at se paa dens indre Udstyr og det Liv, der levedes der, ganske kort se paa, hvad det kan have kostet at bygge den. Det Overslag, der blev udarbejdet til en Skole

paa 10×5 Fag i Holbæk m. fl. Amter, beregnede Byggesum til 220—250 Rgd., alt eftersom der anvendtes Fyrretømmer eller Egetømmer. Tilbygningen til en Degnebolig — som Regel 3—5 Fag — ansattes til 112 til 124 Rgd. Andre Steder byggede man adskilligt billigere, saaledes mente Holsteinborg Godskontor, at Skolen i Boeslunde til 125 Rgd. var alt for dyr, og mange Steder ansaas en Pris paa 110 Rgd. for uoverkommelig. Nogle Steder især i Jylland klarede man sig med meget mindre, saaledes byggedes en 4-Fags Skole ofte for 45—70 Rgd., og ude i Klitterne vilde man nøjes med en Skole til 20 Rgd., om den maatte være som de Huse, Beboerne selv havde.

En Byggesum for Bredetved Skole er ikke angivet. Men i Betragtning af, at den var bygget af Mur og Bindingsværk og var 5 Fag, kan den vel have kostet omtrent den samme Sum, som var beregnet for Tilbygningen til en Degnebolig, ca. 120 Rgd. Hvor meget de senere Tilbygninger kan have beløbet sig til, er det vanskeligt at dømme om; den første har næppe været alt for bekostelig, siden den 1783 er faldet helt sammen. Den anden har heller ikke været uoverkommelig, da det kun drejede sig om Opbygningen af en Gavl og et lille Baghus samt Reparation af nogle Vægge.

Interessant er det, at Reparationen af Skolehuset i Bredetved 1783 var fordelt fagvis mellem Skoledistriktets forskellige Byer saaledes, at Aagerup skulde sørge for de 3 Fag Skolestue, Arnakke for det ene Fag Kammer, Kongstrup for Faget over Køkken og Forstue, Bredetved for de 2 Fag Stue, Thorup og »de tvende Mænd af Dragerup« for det 8. og 9. Fag af Udhuset og Tjepperup og de andre 2 Mænd af Dragerup for det 10. og 11. Fag ligeledes af Udhuset. Om det nu har været saadan, at de selv har skullet foretage Reparationen eller blot afholde Udgiften derved, siges ikke. Senere hen indgik Reparationsudgifterne i det samlede Regnskab og repareredes med de øvrige Udgifter paa hele Sognet.

var det: 1 Bord, hvorved højst kan sidde 8—10 Børn, naar de skriver. De øvrige Børn har intet at sidde ved. Befindes i Skolestuen nogle faste Bænke og 2 Skamler. (Aarvog for Thisted Amt). I Bjevverskov Skole var der 1761: 1 Jernkakkellovn, 1 Fyrrebord, 4 Fyrrebænke, 1 do. ubrugelig. Noget lignende var Inventaret i de andre Skoler i Bjevverskov Herred.

Inventariet i Bredetved Skole er daarligere end alle de her nævnte. Det saa meget mærkeligere, naar Skolen ellers er blevet udbygget til en 11-Fags Skole. Men det skyldes sikkert den ringe Interesse, der øjensynligt har været for Skolen hos dens Patroner, Peder Juel og Brinck Seidelin til Eriksholm.

Bordet og Bænkene var nedrammede i Gulvet, idet de kun bestod af 4 Pæle med Plade og Sæder af Brædder. Bemærkelsesværdigt for de nævnte Inventarier er det, at Bordpladsen er meget ringe. Hvis man regner med, at det daglige Skolebesøg i Bredetved Skole har ligget omkring 30 Børn, maaske lidt mere, har der ikke været Siddepladser endsige Bordplads til alle Børnene. Da Skolestuen i sin største Udstrækning gennem hele sin Eksistenstid har været 3 Fag = $7\frac{1}{2}$ Alen, kan Bord og Bænke ikke have været mere end 6 Alen lange — mindre end $1\frac{1}{2}$ Alen at fordele til Plads ved de to Bordender kan der ikke regnes, og har Læreren skullet sidde ved den ene Ende af Bordet, har det ikke slaaet til; hvis man regner det til 6 Alens Længde, kan der ikke have siddet mere end 19 Børn, og de har ikke haft for meget Albuerum. Alle Børn har altsaa ikke kunnet komme til at sidde ned samtidig. Men Staa-pladser var ogsaa et særdeles velkendt Fænomen i det 18. Aarhundredes Skoler, og tilstrækkelig Bordplads var kun sjældent for Haanden. Endnu Biskop Münter klager over dette Forhold og skylder det for at være Aarsag til den ringere Skrivefærdighed, der fandtes. Der var nogle Skoler, hvor der fandtes flere Borde, f. Eks. Sjørring, hvor der 1763 nævnes »tvende fastsatte Borde, tvende fastsatte Bænke og tvende Skamler, som alle er af Fyrrebrædder«,

i Kirkesaaby var der 3 Borde, angivet til hver at have Plads til ca. 15 Børn. Men de saa rigt udstyrede Skoler udgjorde kun et ringe Mindretal. I de fleste maatte man tit nøjes med at sidde paa Bænke uden Borde til eller ogsaa staa. Størstedelen af Skolestuerne var ogsaa for smaa til at rumme mere end eet Bord og saa nogle »løse« Bænke.

Da Aagerup funderede Skole er blevet oprettet 1785— planlagt allerede 1777 — har man bedre kunnet nøjes med eet Bord i Bredetved Skole; Distriktet er blevet delt, og Tjebberup og Dragerup skilt fra engang før 1808, da de omtales som havende hørt til Bredetved. Ganske vist maa det erindres, at Folketallet i Aagerup Sogn fra Folketællingen 1787 til den 1801 er steget fra 396 til 450, og deraf falder den overvejende Del paa Børnene, da det ikke er en stigende Hygiejne og forbedret Lægekunst, der spiller ind, ikke en forlænget Levetid, men derimod en øget Fødselshyppighed som Følge af den økonomiske Fremgang, der blev Landbruget til Del i Slutningen af det 18. Aarhundrede. Tallet paa de Børn, der i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede mødte i Bredetved Skole, er imidlertid ikke steget mere, end at de let kunde rummes i en 2-Fags Skolestue og vel endda faa Siddeplads. Ved Visitation i Skolen 1804 nævnes 28, men 2 udeblev. 1805 31, hvoraf 21 var mødt, og 1806 44, men deraf var kun de 16 i Skole. 1808 siges da ogsaa som en Gang nævnt, at Skolestuen i Bredetved er rummelig nok efter Distriktets Størrelse, og Arnakke, der ellers hørte til Aagerup, foreslaas endog »paa Grund af Børnetallet« henlagt til Bredetved. 1815 var der 38 Børn i Bredetved og 62 i Aagerup, saa en Forandring i Skoledistrikternes Omfang kunde nok synes rimelig, siden Aagerup vedblivende havde saa mange flere Børn end Bredetved.

Om der før 1783 skulde have været et Bord til, er usandsynligt, men efter den Tid var der i al Fald ikke mere end eet, for i et Inventarium fra 1823 nævnes stadig kun

»1 Bord og 2 Bænke«. I øvrigt synes Inventariet i det 19. Aarhundrede at have nydt Gavn af en mere skoleinteresset Patron, paa samme Maade som det var Tilfældet med Bygningen. Den første fuldstændige Inventarieliste er ganske vist fra 1823, men 1805 nævnes, at Skolestuen har en god Kakkellovn, og 1817 benævnes alt som anordningsmæssigt. Dette maa dog opfattes som sigtende til Forordningen af 1740 (1806) og ikke til den af 1814. I denne forlangtes nemlig, at Skolestuen skulde være af en passende Størrelse og have mindst 4 Alen til Bjælkerne. Vinduerne skulde kunne lukkes op og Gulvet være belagt enten med Brædder eller Mursten satte paa Kant. 4 Alen til Bjælkerne har der i al Fald ikke været, og m. H. t. Opfyldelsen af de øvrige Bestemmelser af 1814 har det sikkert ogsaa knebet. 1829 benævnes Forholdene i al Fald som ikke tidssvarende.

Foruden Bøger (se senere) nævnes i Inventariet fra 1823 2 Kakkellovne — den ene vel tilhørende Stuen — 1 Bord, 2 Bænke, 1 Boghylde, 10 Skrivetavler og 2 uden Rammer samt 6 Stk. Blæk- og Sandhuse. Børnetallet var da ca. 29 (1823). Samtidig saa den tilsvarende Liste for Naboskolen Grandløse (84 Børn) saaledes ud: 3 lange Borde og 7 lange Bænke, 2 Fajanceblækhorn, det ene i Kirken, 10 Blækhorn af Ler, 18 Regnetavler, de 8 beskadiget, 1 Lineal, 1 Blækdunk og 1 Reol. I Tuse Skole (81 Børn) var der et Kateder paa en Forhøjning, 8 lange Borde og 1 mindre Bord, en stor sort Trætavle og en mindre do., 40 gode Regnetavler og 5 beskadigede, 16 Tinblækhuse og 1 Kakkellovn.

I Forhold til Børnetallet maa Bredetved Skole m. H. t. Inventarium siges at staa nogenlunde paa Linie med de her nævnte Skoler, og Inventarier som disse betegner om end ikke Maksimum saa dog den bedste Halvdel. Baade m. H. t. Bygninger og Inventarium hørte Bredetved Skole i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede til dem, der var bedst udstyrede.

Det Distrikt, der var tillagt Bredetved Skole, omfattede indtil 1785 hele Aagerup Sogn. Den private Skole i Aagerup kom naturligvis ikke den Sag ved. 1783 nævnes i Skoledistriktet Byerne Aagerup, Arnakke, Kongstrup, Thorup, Bredetved, Tjebberup og Dragerup. De to sidste laa uden for Aagerup Sogn; de tilhørte Grandløse Sogn, men var paa Grund af den lange Afstand til Grandløse Skole blevet henlagt under Bredetved. Engang mellem 1783 og 1808 blev de imidlertid lagt ind under deres Hjem-sogn, da man ansaa det for rettest, at Børnene gik i de Skoler, der sorterede under den Præst, de skulde konfirmeres hos. Desuden hørte Malthes Kro, Munkholm og Eriksholm til Bredetved Skoledistrikt. 1785 deltes dette, idet den søndre Del blev lagt ind under Aagerup Skole. Omkring 1820 omfattede Bredetved Skoledistrikt Byen Bredetved — 5 Gaarde — og Thorupgaarden med Tranebjerghuset, i alt 6 Gaarde med 64 Tdr. 10 Skp. 1 Fjdk. 3 Alb. Hartkorn, 2 Huse med og 10 uden Jord. »I dette Skoledistrikt ligger ogsaa Herregaarden Eriksholm med Hartkorn fri Hovedgaardstakst 101 Td. 2 Skp. 2 Fjdk. 2 Alb. Iblandt Husene er ikke regnede en 4 eller 5 Huse, som ligger omkring Herregaarden.« Disse havde ingen Jord, men beboedes af gifte Tjenestefolk.

Dette Omfang har Skoledistriktet efter al Sandsynlighed faaet 1785 paa det nær, at Tjebberup og Dragerup endnu da hørte med. Alt i alt bestod dette Distrikt, der havde omtrent samme Omfang som det, der hører til den nuværende Bredetved Skole, af 6 Bøndergaarde og 16 Huse. Den Del, der var lagt til Aagerup, omfattede i alt 15 Gaarde og 40 Huse, et Distrikt, der var betydelig større end det førstnævnte. Saadan forblev Distrikterne, indtil de forenedes 1829, da Sognet fik en ny Skoleordning.

Fra det 18. Aarhundrede foreligger der ikke noget Tal paa de skolepligtige Børn i Aagerup Sogn; som allerede nævnt vil 65 sikkert betegne Maksimum, det er saa vokset samtidig med, at Indbyggerantallet er steget. 1815

angives det til i alt 100 — Aagerup og Bredetved Skoler tilsammen; men 1829 opgives i alt kun 77 skolepligtige Børn.

En Række Talangivelser dels fra Præst- og Provstevisitatsberetninger og dels fra Bispevisitatser gør det muligt at gaa lidt nærmere ind paa Emnet. 1804 angives 28 Børn, 1805 31, 1806 44, 1810 32, 1815 38, 1818 34, og 1823 nævner Biskop Münter i sin Visitatsberetning 50 Børn i Bredetved Skole, men kun 29 i Aagerup. Naar denne Meddelelse sammenholdes med den Opgørelse, der foreligger fra 1829, og som viser 50 Børn i Aagerup og 27 i Bredetved, og der allerede 1825 omtales »det ringe Børnetal i Bredetved«, maa det anses for givet, at Tallene i Münters Visitatsberetning er ombyttede og skal være 29 i Bredetved og 50 i Aagerup.

Disse Børn mødte imidlertid næsten aldrig i Skolen paa en Gang. Forsømmelser var som nævnt meget almindelige. Forholdet er imidlertid vanskeligt at stille klart op, da der ved Præstevisitatsernes Talangivelser snart staar anført, at det drejer sig om ældste Klasse, snart at det er om yngste eller om begge Klasser samtidig, men tiest staar der ingen Ting. En Sammenligning vanskeliggøres saaledes. Men Klager over Forsømmelserne træffes stadig i stort Omfang. 1804 var 2 af de 28 Børn udeblevet, »de skal angives, da de altid forsømmer Skolen«, skrives der. Ved samme Lejlighed 1805 var der kun 21 af 31. Men værst var det ved Provstens Besøg 1806; thi da var der af 44 Børn kun mødt 16. De 11 siges aldrig at møde og de 5 kun sjældent. Biskop Münter klager ogsaa over den mangelfulde Skolegang. »Ogsaa i disse Skoler har Forsømmelsen været meget for stor, og bør den standses ved alvorlig Overholdelse af Reglementet«, skriver han 1812 efter en Visitats i Aagerup Sogn.

Ved Præstebesøgene 1805 var der d. 19/2 14 Børn i Skole, d. 7/5 12, d. 6/11 13, d. 16/12 18. Hvis disse Tal omfatter begge Klasser — om der overhovedet har været

en Klassedeling, det vekslede undertiden fra det ene Aar til det andet — turde det være et ringe Besøg, eftersom der var 31 Børn i Skolen; de tre Gange har der været under 50 pCt. 1806 var der d. 5/3 19 og d. 15/12 15, da angaves Børnetallet til 44, saa da har Besøget været endnu ringere. Men maaske omfatter Tallene paa de mødte kun den ene Klasse; Mandefaldet ved Provstevisitatsen bliver i saa Fald mindre grelt. 20. Marts 1809 var der mødt 11 Børn, deraf 6 fra 2. Klasse, 3 under 6 Aar og 2 fra 1. Klasse. Det maa kaldes en lille, men broget Forsamling. Heraf synes det klart at fremgaa, at der har været Klasse-deling; men den har dog kun haft ringe Betydning, siden der findes Børn af begge Klasser i Skolen samtidig. Der kunde naturligvis foreligge ekstraordinære Omstændigheder som Eksamen eller lignende; men noget saadant nævnes ikke om paagældende Dato, hvilket ellers er almindeligt i Protokollen, naar noget saadant er forefaldet, i saa Fald vilde der ogsaa være mødt flere Børn. 7/12 samme Aar var der 16 Børn af begge Klasser; hvis Børnetallet da har været omtrent som 1810 32, hvad der er sandsynligt, har Mødeprocenten altsaa været 50. 1817 var der 24/2 9 Børn af begge Klasser, d. 9/7 2 af nederste, 16/12 21 af 1. Klasse, 22/12 14 af 1. Disse Tal viser i al Fald betydelige Forsømmelser, for den samme Klasse en Dag 21 Børn og 6 Dage senere 14. For der har dog ikke været 7 Børn under 6 Aar. 4/2 1819 mødte af et Børnetal paa et Par og tredive 24 og 11/2 samme Aar 23 af begge Klasser.

At der har været Børn under 6 Aar i en Klasse, maa regnes til Undtagelserne. De Steder, hvor der er anført Alder for Børnene, møder man det ikke ret ofte; den almindelige Mindstealder er 6 Aar.

Da der ingen Forsømmelseslister er bevaret fra Brede-ved Skole, er vi afskaaret fra at faa en mere præcis Forestilling om Forsømmelsernes Omfang. Det ovenanførte viser imidlertid klart, at store Forsømmelser

hørte til Dagens Orden her som i Landets andre Skoler; at 50 pCt. af Børnene var fraværende var ikke ualmindeligt. Til Sammenligning skal anføres nogle Tal fra Birkerød Skole (Lynge-Kronborg Herred). Her blev i Maanederne April, Juni, Juli 1829 af 50 Børn forsømt i alt 309 Dage, deraf forsømte den, der var mest fraværende 14½ Dag, og den, der var mindst 1½ Dag. Der var 4, der havde forsømt 1½ Dag, de øvrige derover, og alle Børn havde forsømt. Den samlede Bødesum var 19 Rbd. 1 mk. 11 sk. 1915 blev der i Aagerup Sogn — begge Skoler iberegnet betalt 19 Rbd. 3 mk. 12 sk. i Mulkt for Skoleforsømmelser. Mulktbeløbene siger imidlertid ingenting om Forsømmelsernes Størrelser, da det var meget almindeligt, at Læreren og Præsten saa gennem Fingre hermed for at undgaa Ubehageligheder som f. Eks. at blive snydt for Offer eller Tiende af dem, der havde skullet betale Mulkt, hvilket var et af Beboerne almindeligt anvendt Middel over for særlig nidkære Embedsmænd. Derfor er det næppe uden Grund, at Biskop Münter ved Visitatsen 1812 peger paa, at en alvorligere Overholdelse af Reglementet vilde være et Middel til at indskrænke Forsømmelserne.

De ovenanførte Tal viser, at baade Bredetved og Birkerød Skoler havde drabeligt med Forsømmelser. Disse var overalt gennem hele det 19. Aarhundrede en alvorlig Brist i Skolemekanismen. Børnene var en alt for betydelig og billig Arbejdskraft til, at Forældrene gav Slip paa dem, for at de kunde komme i Skole, en Institution, der af mange stilledes paa lige Fod med »andre af Livets Byrder«.

Det var lidt om Skoledistriktet og de Elever, der kom derfra. Men hvem var nu de Lærere, der underviste Børnene i denne Skole? Der kendes med Sikkerhed tre. Den første Lærer ved Skolen var **A n d r e a s H a n s e n**, der var ustuderet. Den anden var **P e d e r M a d s e n A r r a b o** og den tredie **H a n s O l s e n**, der i Münters Visitatsberetning betegnes som Husmand.

Det synes ikke at have været særlig kvalificerede

Lærere. De Krav, en Mand skulde opfylde for at blive Lærer i Datidens Folkeskole, var fastsat i Anordningen af 1739 og bestemte, at vedkommende skulde være fyldt 22 Aar og have bestaaet en Prøve for Provst og Sognepræst, ved hvilken han skulde godtgøre, at han kunde undervise Børn i at læse, forstod Katekismen og kunde katekisere fatteligt over den, havde Vidnesbyrd om ulasteligt Forhold »især at han ej bander, lyver eller er tilgenegen til Drukkenskab, Liderlighed og Ufredelighed«, samt skrev og regnede saa godt, som det i hans Skole behøvedes, og kunde undervise deri samt skrive Dansk ortografisk. De, der bestod Prøven, fik en Attest for Lærerdygtighed af Provsten.

Den Del af Skoleholderne, der tillige var Degne, skulde fyldestgøre alle 4 Punkter, men for andre Skoleholdere var kun Kravet om moralsk Vandel uomgængeligt. Det var i Pietismens Tidsalder, at disse Bestemmelser kom til Verden. Man lagde stærk Vægt paa Overholdelsen af de moralske Forskrifter. Chr. 6. udstedte en Forordning, der fastsatte, at de Ansøgere til Præste- eller Skolekald, »hvis Hustruer er komne for tidlig i Barselseng efter deres Bryllup« eller som paa anden Maade havde forsyndet sig mod god Morals Bud, først kunde komme i Betragtning efter 2 Aars Forløb, saafremt de da havde faaet Oprejsning, med mindre de da søgte om Dispensation fra Reglementet, og denne bevilgedes dem.

Om Lærerne ved Bredetved Skole var godkendt af Provsten vides ikke med Bestemthed. Det synes ikke at have været Tilfældet med Hans Olsen, siden han i 1808 ikke kunde opfylde Bestemmelserne; om de to foregaaende kan intet siges.

Kendskabet til den første Lærer, Andreas Hansen, indskrænker sig til, at vi ved, at han var ustuderet og Lærer fra 1742 og vel sagtens til 1748, da udnævnes han til Degn i Søstrup, da Peder Madsen Arrabo tiltraadte Stillingen. Peder Arrabo har da været 44 Aar —

idet han 1783 nævnes som værende 79 Aar gammel — men til Trods herfor bestred han Embedet mere end en Meneskealder. I Folketællingslisterne fra 1787 omtales han som Skoleholder i en Alder af 83 Aar. Han er da gift og i sit andet Ægteskab. Hans Kone hed Helene Olsdatter og var i sit første Ægteskab og i en Alder af 57 Aar. De havde en 19-aarig Datter, Charlotte Marie. Hans Kvalifikation eller Dygtighed som Lærer ved vi intet om.

Derimod findes der temmelig gode Oplysninger om Hans Olsen. Aaret for hans Tiltrædelse kendes imidlertid ikke. I Folketællingslisterne fra 1801 nævnes han som Skoleholder. Han er da 35 Aar og gift første Gang med Kristine Frederiksdatter, der er 38 Aar og gift anden Gang. Der nævnes en Søn af dem, Peder Hansen, 7 Aar. Det kan ikke med Bestemthed siges, om Hans Olsen er Peder Arrabos Eftermand. Hans Alder har ikke hindret ham i at blive det, da han var 22 Aar 1788. Han synes at have været en middelgod Lærer. 1802 skriver Biskop Balle om ham i sin Visitatsbog: »Skoleholder Hans Olsen underviste med Flid, og Læsning og Religionskundskab var hos de fleste meget god«. 1805 benævnes han som en flittig og omhyggelig Bondemand. 1808 siges der om ham, at han ikke kan opfylde alle Reglementets Bestemmelser. Sangen mestrede han heller ikke ganske, »da synger han vel de almindeligste Salmer rigtigt, men ikke i en ren Tone«, og saa tilføjes der »er fra først af og i Opdragelse Bønderkarl, men skikkelig i Embedet efter Evne«. Efter Præstevisitatsprotokollen at dømme synes hans Undervisning ogsaa at have været rimelig.

1812 visiterede Biskop Münter Sognet, og sit Indtryk af Skolens Tilstand udtrykker han saaledes: »I begge Skoler Skrivning og Regning ret god, dog i Bredetved Skole en Grad bedre end i Aagerup, derimod var jeg mere fornøjet med Religionsundervisningen i Aagerup Skole, da den duelige Lærer, Studiosus Møllers Katekisation var meget god og solid, mens Læreren i Bredetved Skole, Hans

Møller, især feiled i at være alt for hurtig, skønt jeg ikke var utilfreds med ham. I Regning er der gjort skjøn Fremgang i Aagerup«.

Her nævnes Hans Møller som Lærer i Bredetved. Det maa sikkert være de lærde Tanker, der har spillet Bispen et Puds, saa han har givet Læreren i Bredetved det samme Efternavn som ham i Aagerup, for i Bilagene til Regnskaberne og i disse selv finder vi stadig Hans Olsens Underskrift og Navn, og da det ikke var almindeligt at holde Vikar i Tilfælde af Sygdom, kan man næppe lægge Forklaringen her hen; om saa havde været, vilde det sikkert være blevet bemærket i Protokollen.

1823 visiterede Biskop Münter anden Gang i Bredetved Skole og skriver herom, at han var temmelig tilfreds; men Læreren, som han denne Gang benævner Hans Olsen, var syg. Han betegner ham som Husmand.

18. August 1825 døde Hans Olsen, og Undervisningen i Bredetved lagdes da foreløbig hen under Lærer Nielsen i Aagerup, der var Seminarist fra Brahetrolleborg.

Forordningen af 1739 fastsatte de obligatoriske Undervisningsfag til Læsning og Katekismus. I Regning og Skrivning skulde de Børn undervises, hvis Forældre forlangte det, og som betalte ekstra derfor. De Bøger, der blev anvendt til Undervisningsbrug, var ABC-er Katekismer og Forklaringer hertil, Davids Psalmer, Ny Testamente og Psalmebøger. Forordningen forlangte endvidere til Læreren Brug en Bibel. Desuden skulde der i Skolen være 2 sorte Tavler, 2 Blækhorn og 2 stærke Liniealer til de Børn, som lærte at skrive. Man regnede med, at det kun var faa, der ønskede at mestre denne Kunst, og man syntes at have regnet rigtigt at dømme efter Skoleinventarier og de faa Beretninger om Undervisningen, der findes.

1742 bestod Undervisningsmaterialet i Nøraa Skole af 2 ABC-er, 4 Katekismer, 2 Evangeliebøger, 5 Spørgsmaal (Pontoppidans). 1758 var det blevet forøget og omfattede da 1 Bibel, 1 Rostochs Huspostil, 6 Pontoppidans Spørgsmaal, 6 Evangeliebøger, 4 Kate-

kismer og 6 ABC-er. 2 sorte Tavler omtales ikke; deraf tør man vel ikke slutte, at de ikke har eksisteret; men det maa dog hertil siges, at i Inventarielisterne fra Aartierne efter Aarhundredskiftet findes saa godt som alle Vegne omtalt sorte Tavler og Regnetavler, mens det kun er Tilfældet ganske faa Steder i Inventarierne fra Midten af det 18. Aarhundrede; det er derfor sandsynligt, at de ikke har været der. Om de har været i Nøraa er underordnet. Faktum er, at der var et meget stort Antal af Skolerne, hvor de manglede. I en af 10-Fags Skolerne i Bjeverskov Herred var der 1 Bibel uden Bind, 4 Ny Testamenter, 4 gl. Davids Psalter, 4 gl. Psalmebøger, 2 ny do., 3 Pontoppidans Forklaringer, 4 gl. do., 6 Evangeliebøger, 2 Katekismer, 6 gl. do., 8 ny ABC-Bøger. Noget lignende var Inventaret i de andre 10-Fags Skoler i samme Herred. Helier ikke her nævnes sorte Tavler eller andet Skrivemateriale. Men vi saa jo dog før, at de fandtes i Gunderup Skole, saa i nogle af dem har de i alt Fald været.

I Bredetved Skole klarede man sig i det 18. Aarhundrede med mindre. Det hele Undervisningsapparat bestod 1783 af en gammel Bibel, hertil føjede man dog i 1792 en Psalmebog. Det var alle de Undervisningsmidler, som en Mængde Skoler gennem det 18. Aarhundrede var udstyrede med. Alene denne Kendsgerning sætter en snæver Grænse for, hvor meget man kunde naa i en saadan Skole, om Læreren saa var nok saa flittig og ihærdig; thi man tør ikke regne med, at Fortællekunsten var saa stærkt udbredt, at den kunde bøde paa det mangelfulde Bogudstyr; de Lærere, der har kunnet anvende den, tælles sikkert med et tocifret Tal; men med de bare Næver har der dog intet kunnet udrettes, og med een Bibel ikke stort mere. At Børnene selv ejede de Bøger, de skulde bruge, er der kun faa Vidnesbyrd om; for deres Vedkommende, som er kommet fra de mest velhavende Steder, har det maaske været Tilfældet. Men i mange Hjem fandtes overhovedet ikke Bøger, omend man nok spredt her og der i Skifteprotokollerne fra Midten af det 18. Aarhundrede finder en Bibel eller et Par opbyggelige Bøger nævnte. De har kun været faa i hvert Skoledistrikt. Saa omend nogle Elever har mødt med en Bibel eller en Huspostil, har det ikke saa nær kunnet

dække det nødtørftigste Behov; dertil turde Bibelen være en temmelig uheldig Bog at lægge til Grund for Undervisningen i Stavning. Bedre stillet blev man de fleste Steder hen mod Aarhundredets Slutning, idet der da efterhaanden ved Indsamlinger i Kirkerne og Midler fra de faste Skolebøsser skaffedes nogle Bøger til Skolernes Undervisning. Men 1783 var man altsaa ikke naaet saa vidt i Bredetved.

At der skulde have været sorte Tavler eller andet Skrivemateriale, kan man vist anse for udelukket. De, der i denne Ende af Sognet har ønsket, at deres Børn skulde være den vanskelige Skrivekunst voksen, har ikke været mange, og i den anden Ende næppe synderlig flere, siden Forholdene dér var af omtrent samme Kvalitet. Om det virkelig er lykkedes Peder Arrabo at lære Børnene at læse, maa det kaldes et godt Resultat. Men i 1787, da han var 83 Aar, har det ogsaa nok skortet ikke saa lidt derpaa, han kan maaske selv have haft sit Besvær dermed.

Bredetved Skole har i det 18. Aarhundrede hørt til den store Del af Skolerne, der saa godt som manglede Undervisningsmateriale. Ringere stillet end her var man dog de Steder, hvor man baade manglede Undervisningsmateriale og Skolelokale, hvad enten det nu var, fordi der ikke fandtes et saadant, eller det var, fordi det var ubrugeligt. I Sonnerup i Hornsherred brugtes Skolestuen kun ved Visitatser, ellers læste man i Lærerens Stue.

Efter Bredetved Skoles anden Ombygning er Undervisningsmaterialet sikkert ogsaa blevet forøget, ligesom det blev almindeligere i Skolerne at undervise i Skrivning og Regning. Man kan tænke sig, at der med den nye Lærer, Hans Olsen, er blevet drejet over i et andet Spor. Sikre Oplysninger findes først efter Aarhundredskiftet; men det allerede nævnte skal ikke gentages. Skolens Undervisning har efter det at dømme været ordentlig. 1806 siges »der var nogenlunde Kundskaber«. 1810 omtales følgende Fag: Bogstavlæsning, Skriftlæsning, Lærebog, Bibelsk-

historie, Skrivning og Regning — efter Forordningen 1806, der gjaldt for Øerne, var Skrivning og Regning ligestillet med Læsning og Religion — Børnene var i alt 32 og i en Alder begge Klasser iberegnet fra 6—11 Aar. Alle Børn med Undtagelse af 2 betegnes som læsende, de 2 stavede. I ældste Klasse, der bestod af 6, syntes alle at have læst taaleligt. I Lærebog havde 5 af ældste Klasse læst den hele, den 6. seks Kapitler. I yngste Klasse havde et Par læst hele Bogen, nogle 2—5 Kapitler, og enkelte betegnes som begyndt. I de øvrige Fag var Stillingen noget lignende.

1818 var Fagene i yngste Klasse: Bogstavering, Udenadstavning, Boglæsning, Forstandsøvelser, Talskrivning, Bogstavskrivning og Taltælling. I ældste Klasse var de Boglæsning, Religion, Bibelskhistorie, Skrivning, Skriftlæsning, Regning paa Tavle, Hovedregning og Almennyttig Kundskab. De Fag, der stod bedst (ældste Klasse), var Læsning, Religion, Bibelskhistorie og Skrivning, daarligst var Tavleregning og Skriftlæsning, lidt bedre Hovedregning. Denne Bedømmelse er foretaget paa Grundlag af en Række Talkarakterer, der er anført i Eksamensprotokollen for nævnte Aar. De gaar fra 6 og nedad. I de bedste Fag ligger Gennemsnittet mellem 3 og 4; men i Tavleregning er den højeste Karakter 3, og den har kun 3, de øvrige har 2, og nogle er der ingen Karakter anført ved, simpelt hen fordi de ikke har deltaget. I Aagerup Skole er Resultatet lignende, dog bedre i Tavleregning.

1823 giver Biskop Münter ved sin Visitats følgende Bedømmelse: Læsning g, Skrivning tg, Kristendom intet, da Skolelæreren var syg, og i Hovedregning g. Disse Karakterer bør dog ikke tillægges for megen Vægt, g betyder saa meget som, at der er nogenlunde ordentlige Kundskaber, og tg at der er en Del Mangler.

Fra 1823 findes en Inventarieliste, der ogsaa omfatter Undervisningsmaterialet. Det bestod da af: 1 Bibel, 7 Psalmebøger, 5 Viisdomsbøger, 8 Rocows (Børneven), 10 ABC-er, 9 Rønnes kort Udtog af F. Rasmussen, 10 Sange

af D. Smidt i Anledning af Jubelfesten, Allehaande nyttig Undervisning af Crarup, 6 Stk. Blæk- og Sandhuse. Noget lignende var Undervisningsmaterialet i Aagerup, men her fandtes Landkort.

I Ugerløse saa det i 1817 saaledes ud: 1 sortmalet Træskole-tavle, 10 mindre Regnetavler, 3 gamle Lerblækhuse, 1 Stk. Nød- og Hjælpebog ved Hasse, 2 Stk. Viidsomsbøger af Staal, 14 Stk. Læse-bøger af Thonboe, 18 Stk. do. af Rønne, 16 Stk. af Rasmussens ABC., 8 Stk. Næring for den sunde Menneskeforstand af Thieme, 6 Eksempelbøger af Snell, 6 ABC-Afløsninger af Rasmussen, 6 bibel-ske Historier af Thonboe, 2 Stk. Indledning til flere Kundskaber af Rasmussen, 1 Stk. Forsøg til Frødelunds Katekismus af Bojesen, 1 Stk. Undervisning i Religion af Holm, 1 Stk. Materiale til For-standsøvelser af Jørgensen, 1 Stk. Vejledning til Undervisning i Modersmaalet af Birch, 1 Stk. Udtog af den danske Sproglære af Birch, 1 Landkort over Europa og 1 mindre do. over Danmark.

I Ugerløse Skole var der 1823 89 Børn, i Bredetved paa samme Tid omkring 30. Omkring 1820 staaer Bredetved Skole m. H. t. Undervisningsmateriale om ikke blandt de allerførste saa dog i den bedste Halvdel. Men der er ikke omtalt nogen sort Tavle og heller ikke Landkort. Det sid-ste var begyndt at blive almindeligt.

Men sammenligner man Undervisningsmaterialerne fra 1783 med dem, der fandtes 1823, maa man dog indrømme, at det er enorme Fremskridt, der er foregaaet i de forløbne 40 Aar. Skolen er kommet med i den Udvikling, der fandt Sted i disse Aar. Der var rigtignok ogsaa 2 ny Skolelove, 1806 og 1814, til at skubbe paa. Sligt betød dog den Gang langt mindre end nu. Før efter 1848 kan man ikke regne med, at Skoleloven af 1814 var fyldestgjort over hele Lan-det, saa Bredetved Skole kunde endnu i 1823 godt have siddet baade den og den foregaaende overhørig. Det har den imidlertid ikke gjort, i al Fald ikke den af 1806. Skole-loven 1814 fastsatte Fagene til Religion, Regning, Skriv-ning og Læsning, desuden ønskedes Sangundervisning og, hvor Læreren kunde det, Gymnastik. Der foreligger intet Vidnesbyrd om, at der har været Gymnastikundervisning

i Bredetved Skole; Hans Olsen har sikkert ikke været kvalificeret til at give den. Men m. H. t. de øvrige Fag var Bestemmelserne opfyldte. Ogsaa hvad Undervisningen angaar, har Bredetved Skole i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede staaet paa Højde med sin Tid.

Det kunde være interessant at danne sig et Billede af, hvordan det daglige Liv kan have formet sig i det 18. Aarhundredes Skoler. De store Træk har naturligvis været ens, hvad enten det er Bredetved Skole eller en anden Skole, det drejer sig om. Her skal da meddeles nogle faa Træk, hentet forskellige Steder fra, der kan tjene til at give et Indtryk deraf.

De ydre Rammer — det er Lokalernes Størrelse, Indretning og Udstyr — har her været af afgørende Betydning. De var som alt nævnt ikke de bedste. Man forestille sig Skolen en Vinterdag — om Sommeren var der kun lidt eller slet ingen Skolegang. I den lille lavloftede Skolestue med Lergulv sidder Læreren og Børnene. Efterhaanden som den indslæbte Sne smelter, bliver Gulvet blødt og Børnenes Tøj fugtigt; den Dunst, som dette udsender, blandes med Lugten fra Madpakkerne, der ligger i Skolestuen, med Kakkellovnens Røg — ofte var det en »Grydeovn« eller »Lerovn«, der kun varmede lidt, men til Gengæld fyldte Lokalet med des mere Røg — og med Lugten af Lærerenes røgen Tobak. Naar dertil kommer den ulidelige Stank, som snavsede og urenlige Børn spreder omkring sig — man maa huske, at vi befinder os i det Aarhundrede, da en Jyde uden Fnat ingen rigtig Jyde var, og da Utøj, Skab og lignende var almindelig gængse — og i Betragtning af, at Vinduerne yderst sjældent kunde lukkes op, og da kun et enkelt, og at Rengøringen i Skolestuen indskrænkede sig til at holde denne rydelig og fremkommelig — der kunde ofte staa Bøtter, Melsække, Klædekister, ja, endog Sengesteder —, forstaar man, at Skolens Hygiejne ofte var saadan, at den alene var i Stand til at sætte Punktum for al særlig Udfoldelse af Energi eller Arbejdslyst. Aar-

hus Stiftsøvrighed siger da ogsaa i Indberetningerne 1790, at om der kunde ske nogen Forbedring i de hygiejniske Forhold, »var det godt for Børnenes saavel som Lærerens Sundhed«.

Dette gjorde det ikke lettere for Læreren at holde Disciplin endsige at samle Opmærksomheden hos sig selv og Børnene om de i Forvejen lidet spændende Emner, det 18. Aarhundredes Skoler drøftede. Terpning af Katekismus og Bogstaver har ikke dengang saa lidt som senere udøvet nogen stor Tiltrækning paa Børnene, og slet ikke naar Materialet til »Anskueliggørelsen« af Undervisningen manglede. Det var ikke alle Steder, der fandtes blot en Bibel. Fra 1770 møder man i flere Inventarier fra jyske Skoler Bemærkningen »ingen Bog af nogen Slags«. En stor Del af Undervisningen foregik ved, at Børnene gentog Lærerens Ord, og man kunde da ogsaa træffe baade Børn og voksne, der kunde hele deres Katekismus eller store Stykker af Bibelen udenad, men som havde Vanskeligheder ved at stave sig gennem en Tekst.

Selve Stoffets Trivialitet øgedes yderligere ved Lærernes Uduelighed og manglende Interesse. Gennem det 18. Aarhundrede var de fleste Lærere Folk, der havde valgt denne Stilling, fordi de ikke kunde blive noget andet. Betegnelser som forhen Tømrer, Husmand, Tjener, Sømand, Bondekarl er almindelige; disse Mennesker manglede ikke alene Forstaaelse af og Kundskab til at yde Undervisning, men de førte med sig ind i Skolen alle deres tidligere Livsvaner. Forordningens Krav om Moralitet maatte man se gennem Fingrene med, hvis man overhovedet vilde have Lærere til de daarligt lønnede Embeder; deres Optræden i Skolen var raa og ubehøvlet, selv efter Datidens Maalestok. Eder og Skældsord hørte til Dagens Orden, og »deres Undervisning var Oprensning, deres Grunde til at gøre Sandheden indlysende var vægtige Ferler og smidige Hasselstokke«. Intet Under, at Børnene kom saa lidt i Skolen som muligt. Det kostede hovne Kinder og ømme Lænder at være »smaat kørende« i Datidens Skoler.

Paa den anden Side var det heller ikke opmuntrende at være Lærer. At komme ind i den forpestede Skolestue med Børn i alle mulige Aldre og paa alle mulige Stadier kunde nok sætte en Mand i daarligt Humør. Følgende noget dra- stige, men meget rammende Skildring af en Skoledag omkring 1780 er givet af Præsten P. C. Steenwinkel:

„Her sidder i en Skole en Snes Børn, større eller mindre mellem hinanden. Nogle skal kende Bogstaver, andre stave, nogle læse indenad, andre udenad. En forfærdelig Larm! I de stille Mellemlum raaber Skolemesteren: læser Børn; og nu opløfter alle Stemmer sig med mueligst Styrke, og ABC og Katekismus, Evangeliebog og Forklaring synges i saa skrigende og uangenem en Koncert imellem hinanden, at det ikke var at undre, om Skolemesteren blev forrykt. Midt under dennē voldsomme Støj kommer en efter anden op med sin Lektie. Her skraales ham atter Ørene fulde. Medens han hører den ene, spøger de andre. Stille! raaber Skolemesteren. Hvad var det, du sagde? Skrup, Skrap! Nu tuder en, saa griner en anden. Endelig er Timen forbi. Lægges sammen, raaber den plagede Mand. og saa den sidste Torden af Træskoene — saa lukkes Dørene, og den Dag er borte. Gud ved til hvad Nytte“.

Der kunde nok trænges til oplivende Momenter i det 18. Aarhundredes Skoler; men de har kun været faa, for det var ikke alle Steder som i Grevinge, at Vædderen fra Faarestien ved Siden af pludselig trykkede den tynde Lervæg ind og havnede midt i Skolestuen, sikkert til stor Jubel for de forsamlede Børn, eller som i Staarup, hvor Skolestuen ogsaa tjente til Hønsesus, saaledes at Børn og Høns vandrede om mellem hinanden.

Det her fremstillede viser Gennemsnitsskolen i det 18. Aarhundrede. Der var dem, der var bedre, især blandt Degneskolerne, men ogsaa dem, der var ringere. Omtrent saadan maa man tænke sig, at Forholdene har været i Bredetved Skole paa nævnte Tidspunkt. Man tør ikke regne den til de bedre efter de Beskrivelser, der findes af dens Inventarium og Vedligeholdelse. Den 83-aarige Peder Arrabo har sikkert ogsaa haft sit Besvær med at holde Disciplin og røgte sit øvrige Hverv. Men han var nødt til

at blive saa længe, han kunde, for at skaffe sig det daglige Brød, som Datidens Skolemestre maatte fortjene saa surt.

Lærerlønningerne var saa lidt som de andre Bestillingsmandslønninger imponerende. Forordningen af 1739 havde fastsat Lønnen til 12 Rgd. i Penge, 5 Td. Rug, 7 Td. Byg, fri Græsning og Foder til 2 Køer og 6 Faar samt 25 a 30 Bønderlæs Tørv eller Brænde. Dertil kom saa, hvad Indskrivningspenge, fastsat til 4 sk. pr. Barn, og Betaling for Skrive- og Regneundervisning kunde indbringe. Desforuden var Skoleholderne fritaget for at betale Skat. Hvis Priserne¹⁾ paa 1 Td. Rug paa denne Tid sættes til cirka 2 Rgd. og paa 1 Td. Byg til cirka 1½, vil det sige, at Forordningens Løn, udover Brændsel og Foder, omsat i Penge udgjorde 12+10+10½ eller i alt 32½ Rgd. Ved Rytter-skolerne var Lønnen sat til 24 Rgd. intet Korn, men ellers omtrent som senere i 1739.

Plakaten af 1740 gjorde imidlertid disse Bestemmelser illusoriske, idet den lod Proprietæerne bestemme Lønnen, »da Kongen formoder, at de behandler Skoleholderne saaledes, at disse ikke skal gøre deres Arbejde sukkende«. Dette fromme Ønske gik dog ikke i Opfyldelse. Der var Steder, hvor Lønnen var efter Forordningen og endog bedre, andre Steder langt ringere. Her skal nævnes nogle Eksempler. I Havrebjerg fastsattes den 1742 til 12 Rgd., 4 Td. Rug, 4 Td. Byg, 30 Læs Tørv, Græs til 1 Ko og 3 Faar samt 2 Læs Ho og 3 Læs Halm, altsaa ringere end Forordningen. I Stenstrup samme Tid 24 Rgd. og fornøden Ildebrand, Fuglebjerg — von Plessens Skole — 52 Rgd., Særløse 10 Rgd., 4 Td. Rug, 4 Td. Byg, 4 Rgd. til Ildebrand, Foder og Græs til 2 Køer. I Bredetved var den 1742 24 Rgd., heraf 4 som Degnens Substitut (Tølløse), 25 Læs Tørv og Foder og Græs til 1 Ko og 6 Faar. Bredetved Skoleholder var blandt de daarligere lønnede, og da der ikke indgik Kornløn, er Lønnen med de stigende Priser mod

1) Kornpriserne beregnet paa Grundlag af „Kapitelstakster i ældre og yngre Tid“.

Aarhundredets Slutning blevet betydelig ringere i Forhold til de Steder, hvor en Del af Lønnen ydedes i Korn.

Hvordan forholdt Skoleholderens Løn sig nu til hans »Embedsbrødres«, Præstens og Degnens. Til Sammenligning skal fremføres nogle Eksempler paa disses Indtægter, først nogle samtidige Præstelønninger. I Græsted havde Præsten 378 Rgd., i Helsingø 304, i Ramløse 322, i Tikøb 580, i Giesløv 381 og i Strø 250 Rgd., og nogle Degneindtægter. Degnenes Indtægter som Skoleholdere beløb sig ud over Foder til Kreaturer som Regel kun til 5—10 Rgd., men dertil kom saa de egentlige Degneindtægter: Tiende m. m. — alt i alt kunde den da være: Orø ca. 80 Rgd., Draaby 160, Veyby 107, Helsingø 111 og Ramløse 115 Rgd.

Ved Sammenligning ses det, at Skoleholderne økonomisk set laa langt under Præster og Degne; dertil maa endda bemærkes, at særlig Præsternes Indtægter mange Steder laa over, hvad der blev angivet paa Indberetningerne, da en stor Del af den stammede fra Præstegaardens Drift og derfor ikke lod sig nøjagtig opgøre. Ledige Degneembeder var da ogsaa meget eftertragtede af Skoleholdere.

En Sammenligning af Skoleholdernes og Bøndernes økonomiske Kaar lader sig vanskeligt anstille, da et blot nogenlunde nøjagtigt Sammenligningsgrundlag mangler. Men ved at gennemgaa en Række Skifteprotokoller synes det at fremgaa, at det er de færreste Skoleholdere, der økonomisk kommer paa Højde med de almindelige Gaardmænd endsige med de mere velhavende. Skoleholderne har hørt til de daarligst stillede Samfundsmedlemmer, ikke underligt at mange — for det gælder saa langt fra alle — hørte til Samfundets sletteste Elementer. Denne Vurdering underbygges derved, at de kun nød liden social Anseelse, de regnedes nærmest som hørende til Husmandsstanden.

Endnu 1810 viser Aagerup Sogns Skolekasseregnskab, at det Beløb, som Skoleholderen i Bredetved modtog fra Patronen, stadig kun var 20 Rgd. Omtrent samtidig gives der dog følgende Beskrivelse af hans Løn: »Skolelæreren

i Bredetved har 30 Rgd. Løn i Penge foruden 4 Rgd. som Degnens Substitut, Indkomsten af 2 eller 3 Td. Land, som ligger til hans Skole, Fourage efter Skoleforordningen af 1739 af de 21 Gaarde i Sognet, samt 1 Læs Tørv af hver Gaardmand. Eftersom denne Skoleholder ingen Sæd oppebærer, saa er hans Løn knap og kræves en Forhøjelse af 10 til 20 Rgd.« Heraf synes det at fremgaa, at han allerede da har faaet en Forhøjelse paa 10 Rgd.

Pengenes synkende Værdi efter 1810 bragte Lønnens Købekraft ned til næsten intet. Kornpriserne steg voldsomt og naaede 1816 op paa en Maksimumspris af 19 Rgd. for 1 Td. Rug og 14 for 1 Td. Byg. Allerede 1817 var den dog faldet til ca. 14,5 for Rug og 8,5 for Byg og 1818 til 7,5 Rgd. for 1 Td. Rug. Dette Fald fortsattes frem gennem 20'erne med Pengenes stigende Værdi, og Priserne var 1829 naaet ned til ca. 3,6 Rgd. for Rug og ca. 2 for Byg pr. Td. Aarene fra 1808 til 1820 har været drøje at komme igennem. Det skulde være en dygtig Økonom, der kunde faa Pengene til at strække til.

Man forsøgte at bøde paa Lærernes stærkt forringede økonomiske Stilling ved at forhøje Lønnen. 9. Januar 1813 blev Hans Olsen bevilget et Tillæg paa 30 Rgd. aarlig, der efter Forordningen af 5. Januar 1813 kunde omskrives til 8. Rbd. 10 sk. 1815 angives hans Løn til 50 Rbd. 3 mk. 6 sk. I disse daarlige Aar var det et stort Minus, at der ingen Kornløn fandtes. De smaa Tillæg, der i Kriseaarene blev ydet, bødede kun slet paa Lønnens forringede Købekraft. 1812 fik Hans Olsen et Tillæg paa 50 dl., det omsattes til 28 Rbd. 10 sk. og igen 1819 til 40 Rbd. Det er medregnet i de 50 Rbd., der nævnes som Løn 1815, d. v. s. en Sum, for hvilken der kunde købes knapt 3 Td. Rug eller ca. 4 Td. Byg. Har der ikke været sørget for en god Kartoffelhøst det Aar, har »den staaet paa Smalkost« i Bredetved Skole. Da var det noget andet at faa sin faste Rug- og Bygløn foruden Pengelønnen med Tillæg.

Fra 1817 findes en specificeret Redegørelse over de

aarlige Indkomster, som Bredetved Skoleholder oppebar af enhver Mand i Sognet. Den ser saaledes ud:

Af S. T. Hr. Conferentsraad Seidelin som			
Skolepatron	20	Rbd.	
og for det mig 1812 forundte Tillæg 30			
Rbd., hvoraf jeg kun oppebærer	15	„	
For Degnetjenesten i Kirken	4	„	
Højtidsoffer	1	„	
Brændsel 6 Læs			
Af Tølløse Degnekald	10	„	
Af Tølløse Degnekald efter Skolens Fun-			
dats som Substitut	4	„	
Af Tølløse Degnekalds Højtidsoffer	8	„	4 mk. 2 sk.
Af Tølløse Sognekalds Accidenter	10	„	3 „
<hr/>			
I alt ...	52	Rbd. 7 mk. 7 sk.	
(omregnet i Seddelværdi).			

Af de 19 Gaardbeboere oppebæres af enhver af de 16 Gaardmænd 1 Læs Tørv, ligeledes Fourage 4 Læs Hø og 4 Læs Halm af enhver, af en Bonde i Aagerup 2 Læs Hø og 2 Læs Halm. De tvende Magistratbønder i Aagerup leverer hver 1 Læs Hø og 1 Læs Halm — i alt Fourage 68 Læs Hø og 68 Læs Halm.

Bredetved, d. 8. Maj 1817.

Hans Olsen.

Denne Størrelse havde Lønnen altsaa 1817. Hvor meget det er i Forhold til den oprindelige Løn fra 1742 ses deraf, at naar der for de førnævnte 24 Rdg. kunde faas 12 Td. Rug, strakte Lønnen nu kun til til Køb af ca. 3½ Td. Sagen er vanskelig at opgøre helt nøjagtig, da Forholdet mellem Sølv paa den ene Side og Sedler paa den anden stadig skiftede.

Med Skoleloven af 29. Juli 1814 kom der ogsaa ny Lønningsbestemmelser. Efter disse skulde en Lærers Løn være 6 Td. Rug og 10 Td. Byg in natura og 25 Td. Byg efter Kapitelstakst, desuden Bolig, Brændsel og Jord til 2 Køer og 6 Faar + Fourage. Omend Degneembederne ved første Vakance skulde nedlægges og Indtægterne heraf anvendes til Skolevæsenet, blev Lønnen adskillige Steder min-

dre end fastsat. En Forbedring var det imidlertid, først og fremmest fordi den forlangte en vis Del af Lønnen betalt i Korn in natura, hvad der var en Fordel baade for Bønder og Lærere, for de første ved at de lettere kunde udrede Lønnen under daarlige Kornpriser, og for de sidste ved at de kom til at føle en Inflation og deraf følgende Pengeforringelse og Prisstigning mindre. Da man 1829 gør Lønnen for Bredetved Skoleholder op, beregnes den til en Værdi af »knap 12 Rbd. Sølv aarlig«. Specifikationen over den viser følgende Poster: Fri Bolig og Have, en Skolelod paa $2\frac{1}{2}$ Td. Land og ca. 38 Rbd. — sagtens Sedler — i Fourage 68 Læs Halm og 68 Læs Hø samt 20 Læs Tørv og 6 Læs Brænde. Da Hans Olsen døde 1825, blev det overdraget Læreren i Aagerup Skole at undervise Børnene i Bredetved, hvorfor han skulde have begge Læreres Løn + et Ekstratillæg. Lønnen i Bredetved 1829 var ikke anordningsmæssig, hverken naar der ses hen til Bestemmelserne af 1814 eller 1739.

Hvor meget kan de samlede Udgifter til Driften af en Skole som Bredetved nu have beløbet sig til? Herom har vi for det 19. Aarhundredes Vedkommende ret gode Oplysninger i en Række Skoleregnskaber, af hvilke det første er fra 1808.

1739 bestemtes det, at der til Dækning af Skoleudgifterne i hvert Sogn skulde oprettes en Skolekasse, som blev tillagt en Række forskellige Smaaandtægter fra Bøsser og Kollektur i Kirken samt Lysepenge, Skolemulkter og Skolepenge af de Beboere, der ikke betalte Hartkornsskatter. Dens Indtægter var oftest kun smaa, og derfor maatte den største Del af Udgiften som Regel afholdes ved Repartition paa Sognet. 1741 meddeltes det Aagerup Sogns Skolemyndigheder — Patron og Præst —, at Skolekassen skulde bringes i Orden inden Aarets Udgang, saaledes at den kunde overtage Udgifterne. Fastelavns Søndag og Mikelsdag skulde der afholdes Kollekt til Skolekassen; uden skulde Tavlerne ombæres.

1808 var Skolekassens Indtægt 12 Rgd. 1 sk. og Udgiften 22 Rgd. 1 mk., altsaa ca. 10 Rgd. at reparere. 1809 Indtægt 22 Rgd. 1 mk. 8 sk., men Udgift 95 Rgd. 1810 Indtægt 18 Rgd. 3 mk. 5 sk., Udgift 75 Rgd. 0 mk. 3 sk. 1811 Indtægt 19 Rgd. 4 mk. 7 sk., Udgift 78 Rgd. 5 mk. 8 sk. 1812 Indtægt 20 Rgd. 5 mk. 2 sk., Udgift 102 Rgd., heraf 26 til Bogbinderarbejde for Aagerup Skole. 1813 Indtægt 126 Rgd. 4 mk. 8 sk., Udgift 284 Rgd. 1 mk. 2 sk. 1814 Indtægt 26 Rgd. 4 mk. 8 sk., Udgift 116 Rgd. 4 mk. 8 sk. Disse Tal giver en Forestilling om Skolekassens Indtægter og de samlede Udgifter. Divergensen herimellem blev saa repareret paa Sognet, og hvis der ved Repartitionen blev 1 Rgd. eller saa for meget eller for lidt, overførtes den til næste Aars Regnskab. Sognets samlede Hartkorn var paa denne Tid 322 Td. 4 Skp. 2 Fdk. 2 Alb., imellem hvilke Underskudet altsaa fordeltes. De samlede Omkostninger ved Driften af Aagerup Sogns Skolevæsen fremgaar af ovenstaaende. Til nærmere Belysning af Udgifternes Fordeling skal anføres et specificeret Regnskab for Aaret 1815.

	I n d t æ g t.	Rbd.	mk.	sk.
For Skoleforsømmelser er betalt Mulkt		19	3	12
Efter Forordningen af 1806 d. 10. Oktober, Par. 6, af hver Tønde Sognets Kirke og Kongetiende ydede Hartkorn 3 sk.		7	2	4
Skolepenge opfordret af Sognets Husmænd og Tjenestefolk		7	2	14
	U d g i f t.	34	2	14
Skoleholder Richman Løn til 1. Maj 1815		21		9
— Hans Olsen Løn til 31. Marts 1815		25	4	11
— Richman Løn til 1. Novbr.		21		9
— Hans Olsen Løn til 30. Septbr.		25	4	11
Lærebøger og Skrivemateriale til begge Skoler ...		18	1	8
Reparation paa begge Skoler		22	2	
		134	2	
Fragaar Indtægten		34	2	14
Igen som Skoledistriktet repareres		99	5	2
som beløber pr. Tønde frit og ufruit Hartkorn				
		322 Td.	4 Skp.	2 Fjdk.
				2 Alb.

Det ses heraf, at langt den største Del af Udgiften medgik til Lønninger, mens det egentlige »Driftsmateriale« for begge Skoler kun beløb sig til en ringe Sum, 18 Rbd. 1 mk. 8 sk. Hvilke disse »Driftsmaterialer« var ses af nogle Bilag, der findes ved et Par af Regnskaberne. Det er væsentlig Blæk, Grifler, Papir og eventuelt Bøger. Disse Ting skaffede Skolen til i alt Fald de fattige Børn. For et Par Aar, 1824 og 1825, er Regnskabet ført uden Lønninger, og giver da et ganske andet Billede. 1824 var Indtægten 14 Rbd. 30 sk., men Udgiften kun 6 Rbd. 8 mk. 3 sk., for 1825 var de tilsvarende Tal 27 Rbd. 8 mk. 3 sk. og 26 Rbd. 9 mk. 5 sk. Skolekassens Indtægter kunde altsaa klare Udgifterne til Skrivematerialer m. m. lidt godt og vel.

Sammenligner man hermed Regnskaber fra andre Skoler, faar man et ganske tilsvarende Billede. 1821 var Indtægterne i Søndersted 9 Rbd. 1 mk. 13 sk. Udgiften med Lønninger 57 Rbd. 5 mk. 15 sk. Samme Aar var Tallene i Tuse uden Lønning henholdsvis 10 Rbd. 4 mk. 5 sk. og 5 Rbd. 4 mk. 5 sk., og i Lillerød 1827 uden Lønning Indtægt 16 Rbd. 2 mk. 6 sk. Udgift 18 Rbd. 2 mk. 7 sk. I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede beløb Udgiften til Driften af en Gennemsnits-Landsbyskole sig til ca. 25—65 Rgd., naar der ikke tages Hensyn til den store Inflation i Aarene 1810—20.

Hvor tungt har Skoleudgifterne nu hvilet paa den enkelte Jordejer i Sognet, og har Byrderne af Skolevæsenet været saa svære, som man almindelig gjorde dem til. Det bedste Svar herpaa gives af de Repartitionslistene, der findes rundt i de forskellige Sognes Skoleregnskaber. En saadan er bevaret fra Aagerup Sogn for Aaret 1823. Den viser følgende:

Skolelærernes aarlige Løn er:

a) Nielsen i Aagerup	...	...	...	...	28 Rbd.	0 mk.	12 sk.
b) Olsen i Bredetved	...	...	...	...	33 „	0 „	10 „

---

61 Rbd. 1 mk. 6 sk.

Reparation:

a) ved Aagerup Skole Murerarbejde og Tætning	1 Rbd.	3 mk.	0 sk.
b) ved Bredetved Skole et Vindues Istandsættelse		5 „	12 „
og Søm dertil			14 „
	2 Rbd.	3 mk.	10 sk.
I alt Sedler og Tegn ...	63 „	5 „	0 „
Indtægt af Skolepenge m. m.	10 „	0 „	4 „
Igen ...	53 Rbd.	4 mk.	12 sk.

som repareres paa Sognets Hartkorn, 327 Td. 1 Alb. med 1 mk pr. Tønde saaledes:

A a g e r u p :	Navn	Hartkorn.				Penge.		
		Td	Skp.	Fdk.	Alb.	Rbd.	mk.	sk.
	Peder Andersens Enke	12	1	2	c. $\frac{7}{9}$	2		3
	Morten Jensen	12	1	2	c. $\frac{1}{2}$	2		3
	Anders Hansen	12	1	2	c. $\frac{1}{2}$	2		3 $\frac{1}{2}$
	Lars Olsens Enke	12	0	1	c. $\frac{1}{6}$	2		1 $\frac{1}{2}$
	Johnas Larsen	12	2	1	c. 3	2		5
	Jørgen Olsen	10				1	4	
	Niels Andersen	2	2	1	c. 3		2	5
	Niels Hansen	12	2	1	c. 3	2		5
	Gabriel Jørgensen	5	7	1	1		5	15
	Lars Jensen	4	1				4	2
	Niels Mikkelsen	3	3				3	6

A r n a k k e :

Niels Hansen	9	6	1	2 $\frac{1}{4}$	1	3	13
Niels Jensen	2	4	1	2		2	9
Jens Sadelmagers Enke ...	1	2	2	$\frac{1}{2}$		1	5
Anders Jensen		5	1				10 $\frac{1}{2}$
Christen Andersen	1	4	2	2		1	9 $\frac{1}{2}$
Jens Andersen		5		2 $\frac{3}{4}$			10 $\frac{1}{2}$
Hans Jeppesen	1	1	3			1	3 $\frac{1}{2}$
Hans Hansen	1		2	1 $\frac{1}{2}$		1	1
Peder Nielsen	1					1	
Lars Nielsen		6	3	2			14
Jens Jensen		6	2	2 $\frac{3}{4}$			13 $\frac{1}{2}$
Svend Albretsen	1	5	3	1 $\frac{1}{2}$		1	12

Transport ...

Navn	Td.	Skp.	Fdk.	Alb.	Rbd.	imk.	sk.
Transport ...							
Søren Jensen		7	2				15
Niels Smed		7	2				15
Jens Nielsen	1	3	1	$\frac{1}{2}$	1		$6\frac{1}{2}$
Peder Nielsen Kruuse	1	3	2	$1\frac{1}{2}$	1		7
Hans Hansen	1	2	2	$\frac{1}{2}$	1		5
Anders Hansen	1		2	$1\frac{1}{2}$	1		$1\frac{1}{2}$
Christoffer Hansen	1			$\frac{1}{2}$	1		
Jens Hansen		7	2				15
Rasmus Christensen		7	2				15
Christen Hendriksen	1			$\frac{1}{2}$	1		
Niels Christensen		7	2				15
Anders Jensen		7	2				15
Hans Christensen Frost		7	2				15
Jens Larsen		6	3	$2\frac{3}{4}$			14
Hans Nielsen	1			$\frac{1}{2}$	1		
Bredetved:							
Christen Christensen	11	2	2	2	1	5	$5\frac{1}{2}$
Følmer Jensen	11	2	2	2	1	5	$5\frac{1}{2}$
Anders Jensens Enke	11	2	2	2	1	5	$5\frac{1}{2}$
Niels Pedersen Lægdsmand	11	2	2	2	1	4	13
Niels Jensen	8	2	2	2	1	5	$5\frac{1}{2}$
Thorup: Herman Hansen	8	5	0	2	1	2	$10\frac{1}{2}$
Kongstrup:							
Johan Christensen	7	0	1	$\frac{1}{2}$	1	1	$\frac{1}{2}$
Jens Jacobsen	5	2	2	$2\frac{1}{4}$	5		$5\frac{1}{2}$
Hans og Anders Olsen	1	3	1	$1\frac{1}{2}$	1		7
Peder Thomsen		7		$1\frac{3}{8}$			14
Peder Hansen	1	7		$\frac{1}{3}$	1		14
Søren Jacobsen Skomager ...		6	2				13
Peder Hansen Snedker		6	2	$\frac{1}{4}$			13
Eriksholm:							
Hr. Conferentsraad Brinck							
Seidelin	101	2	2	2			
do. af Arnakke Enghauge ...	1	1	3	1			
Transport ...							

Navn	Td.	Skpr	Fdk.	Alb.	Rbd.	mk.	sk.
Transport ...							
og af 2 Huse paa Kongstrup							
Mark	1	5					
summa ...					17	2	3
Malteskro:							
Niels Nielsen	1	2	2	1		1	5
Tilsammen	327			1	54	2	9
Fradraget Udgiften					53	4	12
Overskud ...						3	13

som godtgøres Distriktet ved næste Ligning. — Denne Ligning indstilledes til Amtsskoledirektionen og approberedes d. 2. Decbr. 1823.

Den højeste Sum, nogen Gaardmand har maattet betale, er ca. 3 Rbd., hvilket omsat i Sæd vil sige omkring $\frac{1}{2}$ Td. Rug. Hvor meget det er i Forhold til Gaardens samlede Udbytte, lader sig ikke opgøre. Men det er givet, at det kun er en Brøkdæl af, hvad Præstetienden har været. Hvis Høstudbyttet her, hvor Jorden er god, regnes til 7—9 Fold paa dette Tidspunkt, har Tiendeydelsen beløbet sig til et Kvantum omtrent lig Udsæden. Bergsøe angiver Indtægt og Udgift paa en Gaard paa 6 Td. Hartkorn omkr. 1845 til henholdsvis 782 og 570 Rgd. og det samlede Sædudbytte til 210 Td. Heraf kan der naturligvis ikke sluttes noget bestemt om Tilstandene 20 Aar tidligere. Men Kornudbyttet for hele Landet angives til at være ca. 10 Mill. Td. omkring 1820 og 12—13 Mill. ved Midten af Aarhundredet, saa Sædafgrøden paa en Gaard paa 12 Td. Hartkorn har i alt Fald omkring 1825 været saa stor, at $\frac{1}{2}$ Td. Rug eller dens Værdi i Penge ikke kan kaldes en tyngende Udgift, selv om der i Forvejen hvilede store Udgifter paa Ejendommen. Smaastederne har langt daarligere kunnet undvære de Skillinger, de skulde yde. Men alligevel kan man ikke kalde de Udgifter, der kom til at paahvile Beboerne i Aagerup Sogn, for trykkende. Mere mærkbare var de, da Landbrugskrisen omkring 1820 satte ind. (Tal-

lene findes gengivet i O. H. Larsen: Landbrugets Historie og Statistik S. 222 ff.).

Da Skoleholder Hans Olsen i 1825 var død, begyndte man først for Alvor i Aagerup Sogn at tage Spørgsmaalet om Virkeliggørelse af Skoleloven af 1814 op til Overvejelse; thi det var ikke nok, at Læreren havde optaget de forekrevne Fag paa Timeplanen, saadan som Hans Olsen havde gjort. Bygningerne skulde ogsaa være tidssvarende, og frem for alt maatte Læreren være kvalificeret til at paatage sig Undervisningen i dennes fulde Omfang, Gymnastik inclusive.

Med Hans Olsens Død var der skabt en naturlig Situation til at drøfte Forholdet. Skoleholderen i Aagerup var uddannet paa Brahetrolleborg Seminarium og skulde som saadan fyldestgøre de stillede Krav til Undervisningen. Men Bygningerne var ikke anordningsmæssige, heller ikke Aagerup forholdsvis nye Skolestue. Man stod derfor overfor at skulle skaffe ny Bygninger, hvad der var temmelig bekosteligt, da det drejede sig om Nybygninger to Stedèr og enhver af disse nødvendigvis i Pris langt maatte overstige, hvad man tidligere havde ofret paa Skolebygninger. Spørgsmaalet var derfor temmelig vanskeligt at løse, og man skød den endelige Afgørelse ud; indtil en saadan blev truffet, skulde Læreren i Aagerup undervise begge Skolers Børn.

Efter en Række Forhandlinger enedes man om et Forslag, der gik ud paa at nedlægge begge de bestaaende Skoler og lade Sognet udgøre eet Skoledistrikt med Skolen liggende midt i dette i Landsbyen Arnakke. Denne Plan understøttedes derved, at det samlede Børnetal i 1829 blev opgjort til kun 77, hvilket Antal nok kunde undervises af een Lærer, især naar man indførte den nye indbyrdes Undervisnings Metode.

I Aaret 1829 blev dette Forslag indgivet til Approbation sammen med Forslag til Omordning af hele Tølløse-Aagerup Sogns Skolevæsen og blev godkendt.

Udgiften ved Opførelsen af det ny Skolehus i Overensstemmelse med Forordningen vilde Etatsraad Jacobsen, Eriksholm, paatage sig, og ligeledes vilde han udlægge den reglementerede Skolelod. Til Gengæld skulde Værdien af det Brænde, som Eriksholm svarede til Skolen, lignedes paa Distriktets Beboere ifølge Forordningen af 1814. Desuden skulde de to gamle Skolelodder, i alt ca. $4\frac{1}{2}$ Td. Land, samt Bredetved gamle Skolehus overlades ham til Ejendom. De Jorder, som Etatsraaden afgav til Skolelod mere end de to ældre Skolelodder, skulde ansættes i Hartkorn og Beboerne betale Skatter og Afgifter deraf.

I Aagerup gamle Skolehus oprettedes et Enkesæde for Sognets Lærerenker med et dertil hørende Stykke Have. Den resterende Del af Huset bortlejedes. Hvis der var flere Enker paa en Gang, skulde den haardest trængende have Friboligen. Den overlodes Hans Olsens Enke, og desuden fik hun en lille Pension.

Efter nogen Forhandling enedes man om, hvilken Jordlod der skulde udlægges til Skolen, og der blev lavet en Tegning til den ny Bygnings Grundplan. Skolehuset skulde være 11 Fag langt og 4 Fag bredt med en Loftshøjde af 4 Alen. Det skulde ikke rumme Udhus; men dette blev lagt for sig selv, delt i 2 smaa Bygninger, der skulde ligge lidt foran Skolehuset ud for det yderste Fag i hver Ende, næsten som et Par Fløje. Lejligheden kom til at bestaa af en Forstue fælles for Lærer og Børn, et stort Køkken, Dagligstue, Soveværelse, Pige-kammer, Spisekammer samt et mindre Værelse. Arbejdet blev udbudt til Licitation, og det laveste Bud blev ca. 1350 Rbd. Sedler og Tegn.

Et Kapitel af Sognets Skolehistorie var afsluttet og et nyt begyndt, det grundlæggende Stadiet i den danske Folkeskoles Tilværelse passeret. Under nye ydre og indre Kaar arbejdedes der videre. Børnetallet i Aagerup Sogn steg snart saa meget, at Skolen maatte udvides, og Lærer Nr. 2 ansættes; men disse Begivenheder hører hjemme i en Tid, der falder uden for denne Afhandlings Rammer.

Det her omhandlede Afsnit af Landsbyskolens Historie betegner Overgangen fra den rent tilfældige og løse Folkeundervisning, der udelukkende var i Hænderne paa Kirken og bestemt af dennes Tarv, og til den af Staten regulerede Folkeskole, der i højere Grad lagde Vægt paa at tilfredsstille det praktiske Livs Krav. Med Chr. 6.s Skoleanordninger 1739 og 1740 sker der rent undervisningsmæssigt først og fremmest det, at den allerede eksisterende Tilstand fæstnes ved Lov og forlanges effektivt gennemført over alt i Landet. Disse Skoleanordninger var blevet til under Pietismens Auspicier og bestemte derfor, at Skolens Formaal stadig skulde være det at informere Børnene i deres Kristendom og være Præsterne behjælpelig med at forberede dem til den 1736 indførte Konfirmation, der formede sig som en Overhøring i Katekismus. Undervisningsfagene forblev derfor de samme, som de altid havde været — først og sidst Katekismus, dertil nogen Læsning og — hvis Omstændighederne tillod det — Skrivning og Regning. Skolen forblev altsaa stadig en Kirkeskole, men autoriseret og krævet af Staten, der søgte at gennemføre visse Minimumsfordringer med Hensyn baade til ydre Fremtræden og Undervisning. Chr. 6.s Skolelove betegner derfor paa den ene Side Videreførelse af den aarhundredgamle Tilstand, at Folkeskolen udelukkende var en Kirkeskole og kun havde Kirkens Maal for Øje; men paa den anden Side grundlægger de noget nyt, ved at Staten her for første Gang over alt i Landet forsøger at oprette en almindelig Folkeskole, der skulde søges af alle Almuebørn. En Forløber havde de i Fattigloven 1708, der udtalte Ønsket om, at der blev meddelt alle Børn Undervisning i de elementære Fag; men deres umiddelbare Forudsætning og Forbillede var dog de af Fr. 4. omkr. 1720 paa Ryttergodserne oprettede Skoler.

Det afgørende Brud med Fortiden skete, efterhaanden som Skoleloven af (1806) 1814 gennemførtes. Dens Grundtanke var en helt anden end 1739-Lovens. Den var et Pro-

dukt af Rationalismens og Oplysningstidens Idéer og lagde megen Vægt paa at efterkomme det praktiske Livs Krav, selv om ogsaa stadig Religionsundervisningen spillede en stor Rolle, hvad der var en naturlig Følge af, at den kristne Religion dannede hele Grundlaget for Folkekulturen, og at Kirken indgik som et Led i Staten; man bibeholdt da ogsaa det gejstlige Skoletilsyn, omend mere af praktiske og traditionsmæssige end ideelle Grunde. Skolen bevarede saaledes ogsaa efter 1814 sin Forbindelse med og Afhængighed af Kirken, men var drejet over i et helt andet Spor end det, Chr. 6.s Skoler bevægede sig i. Den var først og fremmest blevet Statens Skole og skulde tjene dennes Formaal, mens det kirkelige var traadt mere tilbage. I Hundredeaaret mellem 1740 og 1840 havde Staten og Kirken byttet Roller, hvad deres Stilling til Skolen angaar.

Ovenstaaende Afhandling er skrevet Vinteren 1938—39 og gengiver derfor paa visse Punkter — særlig vedr. Skoleholderens Væsen — en anden Opfattelse end den, der er kommet til Udtryk i en Række Afhandlinger og Undersøgelser, jeg senere har foretaget og publiceret.

KILDEMARKEDET I HJEMBÆK

Af Postpakmester N. Jensen, Jyderup.

Hjembæk Kildemarked var et af de sidste Markeder i Landet af denne Art og vel nok det sidste i Holbæk Amt. Dette Marked afholdtes sidste Gang den 27. Juni 1882, og endnu kan gamle Hjembækkere fortælle om deres Deltagelse i disse Sommerens store Festdage.

Grunden til, at Markederne i gamle Dage ofte afholdtes ved afsides beliggende Steder, var den kendte, at de henlagdes ved de saakaldte hellige Kilder, hvis Vand skulde være i Besiddelse af en undergørende Lægedomskraft.

Til Kildernes Oprindelse knyttede der sig som oftest et eller andet sælsomt Sagn.

Kilden i Hjembæk laa ude paa Sognets højeste Bakke, omtrent oppe paa Bakkens Top, paa en ensom Mark, et Stykke uden for Landsbyen. Bakken benævnes endnu »Kildebakken«, og Gaarden, paa hvis Mark Kilden laa, har forlængst faaet Navnet »Kildegarden« officielt anerkendt.

Spørger man gamle Hjembækkere, om de kender noget Sagn om Kildens Oprindelse, bliver de tankefulde. Ak ja! det er det ældgamle Sagn paa ny. De nævner noget om et Kærlighedsdrama og om en ung Pige, der skulde være blevet myrdet. I en gammel Beretning hedder det ogsaa, at en ung Pige ved Navn Jomfru Gunnild skulde være blevet myrdet her, og Bakken har da ogsaa tidligere været benævnet »Gunnildsbjærget«. Der fortælles endnu flere Aarsager til Kildens Udspring, men sammenfatter

man nu de forskellige Overleveringer, kan Sagnet vel nok fremstilles saaledes:

En from og dejlig Pige var af onde Tunger blevet beskyldt for at have bedraget sin Trolovede. Skønt hun bedyrede sin Uskyld og paakaldte Jomfru Maria og alle gode Helgeninder om Beskyttelse, er hun blevet forfulgt, og ude paa den ensomme, skovbevoksede Bakke har hun maattet lade sit unge Liv.

Men se, da skete Underet.

Hvor Blodet randt, et Væld sprang ud!

Og siden da har det undergørende Vand rindet fra dette Sted.¹⁾

Ja, saadan omtrent skulde Sagnet lyde fra hin Tid, da Munkene og de katolske Præster prægede Befolkningens aandelige Indstilling.

Fra fjern og nær førtes nu svage og værkbrudne Mennesker til Kilden for ved Ofre og Paakaldelse og ved at bade og drikke af Kildens hellige Vand at søge Lindring for deres Sygdomme. Tilslutningen til de hellige Kilder var størst ved Sct. Hans, da Vandet paa denne Tid besad større Lægedomskraft end paa andre Tider af Aaret, og da særlig Sct. Hans Nat. Det var den selv samme Nat, da Heksene blev fordrevet til Bloksbjerg, og Folk tændte Baun paa Højene for at holde alle onde, overnaturlige Væsener borte.

Ved Reformationens Indførelse rokkedes der slemt ved tidligere Tidens Overtro, men Troen paa de hellige Kilders guddommelige Kraft var dog saa indgroet, at det tog lange Tider, før den helt blev udryddet. Saadan beretter den nuværende Ejer af Kildegaarden i Hjembæk, at han i Hjemmet i Eskebjerg i sin Barndom ofte har hørt de gamle fortælle om Kildemarkedet i Hjembæk, ja, hans Bedstemor kunde erindre at have set en gammel Kone

1) Se i øvrigt om St. Gunnilds Kilde: Fra Holbæk Amt 1926, 18, Aug. F. Schmidt: Danmarks Helligkilder 117, Graves: Ved Halleby Aa 140 ff., Fra Holbæk Amt 1922, 83.

sidde ved Randen af Kilden og sælge et Bæger Kildevand for 1 Skilling.

I de hellige Kilders første Tid var der ikke knyttet noget Marked hertil, de søgtes udelukkende af lidende Menmesker, som søgte Helbredelse ved Vandets undergørende Kraft. Senere, da der samledes store Folkemasser om Kilderne ved Midsommertid, kom der ogsaa en Mængde Folk hertil for at drive Forretning.

I Holbæk Amts topografiske Beskrivelse II 66 betegner Dr. J. H. Larsen Hjembæk Kildemarked som værende af betydeligt Omfang; det kunde samle større Folkemasser, end Doktoren havde set paa noget andet Marked paa Sjælland, selv i Købstæderne.

Markedet, der afholdtes oppe paa Kildebakken, hvor der er en stor og jævn Flade, blev senere flyttet ind paa Gaardejer Jens Petersens Mark i Udkanten af Hjembæk By, og det kom derved til at ligge op mod alfar Vej. Den nu afdøde Tækkemand og Husslagter Chr. Hansen, Hjembæk, oplyste, at han kan huske det sidste Kildemarkeds Afholdelse paa Bakken; det var, før han havde begyndt at gaa i Skole, at han var med sin Far til Marked paa Kildebakken. I 1856 blev Markedet flyttet ned paa Marken ved Hjembæk By. Frøken Kristine Petersen, som bor i Jyderup Stationsby, er en god Fortæller om Begivenhederne i Kildemarkedernes sidste Periode. Frøken Petersen er Datter af Gaardejer Jens Petersen, Hjembæk, og er født og opvokset i den Gaard, paa hvis Mark de sidste Kildemarkeder afholdtes. Markedet varede i 3 Dage ved Sct. Hans Tid, og det holdtes paa Marken lige uden for vort Havegærde, fortæller Frøken Petersen. Vi Børn syntes, det var en festlig Halløj, og med stor Forundring fulgte vi det brogede Folkeliv, som udfoldede sig her. Mine Forældre var dog ikke saa glade for disse urolige Dage; der var et farligt Rykind, saa længe Markedet varede; hele Gaarden var fuld af fremmede Mennesker. En Politifuldmægtig og en Politibetjent fra Holbæk samt Sogne-

fogederne fra Hjembæk og Svinninge, Bjærgby og Jyderup var til Stede for at haandhæve Ordenens Opretholdelse. En Fuldmægtig fra Lerchenborg Godskontor opholdt sig i en af vore Stuer for at inkassere Betalingen for Stadepladserne, og i Storstuen gik Dansen lystigt til Tonerne af Landsbymusikanternes Fiol og Klarinet. Dagen før Markedets Aabning var der stor Travlhed paa Pladsen, den ene Vogn efter den anden svingede ind med store Læs af Varer, Genstande som Træskuffer, Kurve, Borde, Stole, Klædevarer, ogsaa det store Materiale til Opførelse af Telte og Boder var Ting, som fyldte godt op i de gamle Bøndervogne. Sognefogederne havde travlt med at anvise hver sin Plads. Med Favnamaal, Alen og Tommestok løb de omkring og tog Opmaaling af Stadepladser til de handlende. Paa Markedets første Dag var der en hel Folkevandring, gaaende, ridende og kørende paa alle de Veje, der førte mod Hjembæk. Paa de omliggende Marker stod Hestene i store Skarer tøjret eller bundet til Vognene eller ogsaa opstaldet i Bøndergaardene.

Gamle Chr. Raabæk, Jyderup, der som Dreng var med sin Fær paa Markedet med en Karrussel, oplyser, at Markedet kunde samle 12—13.000 Mennesker.

En gammel Kone fortæller, at i hendes Hjem, et Husmandssted, blev der set hen til Hjembæk Kildemarked med stor Forventning; her skulde gøres Indkøb af de nødvendige Brugsgenstande til et helt Aar, baade Hus- og Køkkengeraad, Redskaber o. s. v., og den store Børneflokk skulde forsynes med Beklædningsgenstande m. v.

Den sidste Markedsdag var der særlig mange Smaa-kaarsfolk til Markedet, da man paa Slutningen bedst kunde prakke Varerne ned i Pris, fordi de handlende hellere vilde give godt Køb, end de vilde transportere Varerne med tilbage. Det var ikke altid lige gode Varer, der falbødes paa Kildemarkederne, og naar en Vare i de Tider skulde have en Slags Betegnelse som Vare af ringere Kvalitet, kom det frem i Udtrykket »Markedskram«. Der

var dog ogsaa mange gode Ting, forarbejdet af de gamle Dages dygtige Haandværkere.

Naar Folk, som endnu kan huske Begivenhederne, bliver spurgt om, hvad der fandtes paa Markederne, giver de alle det samme korte Svar: »Alt muligt!« og det skal sige saa meget som, at det vilde blive en meget lang Remse, hvis alle de enkelte Ting skulde nævnes.

Til Markedet kom handlende, Haandværkere og Husflidsdyrkere i stort Tal og falbød deres Varer, og her skal nævnes nogle af de mest gangbare Ting. Der var alle mulige Slags Trævarer saasom Slaaskafter, Leer, Strygespaaner, Kornskuffer, Rensesold, Stripper, Malkespande, Malkeskamler, Kurve, Spinderokker og andre drejede Sager, Tøjrepæle, Smørkærner, Borde, Stole og Bænke. Der var de gammeldags grønmaalede Barnevogne med to træfælgede, jernbeslaaede Hjul og en lang Stang til at trække i; nederst ved Stangen var anbragt et Træben til Vognen at hvile paa, naar man stillede den fra sig. Der var Lamper og Lygter, Lysestøbeforme, Kobbertøj, Lerdukke, Potter og Pander. Af Klædevarer var der Vadmelstøj, Dynevaar og Sengefjer, Hørlærred, Hatte, Huer, Kasketter og Sjaler. Der var Modehandlerinder og Hørkræmmere og Humlekræmmere, og der var tre Skræddere fra Fyn, som i mange Aar havde fast Stade paa Pladsen, der var Bundtmagere baade fra Holbæk og Kalundborg. Omvandrende Kræmmere slog sig ned og aabnede for deres Kramkiste, hvorfra de trak mange henrivende Ting frem som Punge, Ure, Urkæder, Brocher, Perlekranse, Halskæder, Fingerringe, altsammen fineste Markedskram, der i Solen skinnede som Sølv og Guld. Der var Porcellæns-piber og Træpiber, hvor der paa Hovederne var malet eller udskaaret Figurer; Snore og Kvaster hang langs ned ad Pibestokken. Der var forskellige Slags Lommeknive, hvoraf de berømte Svaneknive var en stor Handelsvare mellem Vogterdrengene, naar de om Efteraaret mødtes ved Markskellet. Var der her en Dreng, der ytrede sin Tvivl

om Kvaliteten af en andens Kniv, blev en saadan Tvivl afvist med denne Salve: »Ingen go' Kniv, æ du tosset, det æ en ægte Svanekniv! Husbond har sæl' køvt den paa Hjembæk Kildemarked.« Et stort Udvalg var der af Legetøj, og her var der gerne størst Trængsel om »Otteskillings-teltet«.

Man kunde faa sin Fremtidsskæbne at vide ved et Greb i »Lykkens Pose«, og her var Ungdommen de bedste Kunder. For 4 Skilling kunde man stikke Haanden ned i et hemmeligt Rum og herfra hive en forseget Konvolut op, hvori der stod noget om, at vedkommende skulde møde en lys Herre eller en mørk Dame, med hvem man skulde følges paa Livets Vej o. s. v.

Af Forlystelser var der 2—3 Karruseller og et Par Danseboder og Keglebaner. Der var ogsaa en Lirekassemand, der havde en levende Abekat siddende oven paa Kassen for at modtage de Skillinger, der kunde falde af. En Bjørn dansede paa Bagbenene, medens den med Forlabberne holdt en Balancestang i Favnen. En Tryllekunstner spiste brændende Tjære og Blaar, saa Ilden stod ud af Munden.

I Beværtningsteltene opvartedes der med kold og varm Spise, der serveredes Øl, Kaffe og Brændevin, røde og søde Snapse, Punch og Solbærrøm med varme Æbleskiver og Pandekager samt meget andet godt. Der var »Bassekoner«, der solgte Hvedebasser, Boller med Smør, Honningkager samt Mænd og Koner i Sukkerfigurer.

Der solgtes Viser, lystige og sørgelige, mest sørgelige Kærlighedsviser med vemodige Billeder paa Forsiden. Der var »Visen om Hjalmar og Hulda«, »Strassborgvisen«, og der var »Visen om Kristine og hendes Jæger«, der endte saa sørgeligt. Jægersmanden skulde drage i Soldatertjenesten i et Aar, og ved Adskillelsen lovede de hinanden evig Troskab, men ak, Kristine svigtede sit Løfte og lod sig forføre af den unge Herremand, og da hun ventede sin Jæger, var hun i en Tilstand, saa hun ikke turde møde

ham, og Timen før han vendte hjem, søgte hun Døden i den stille Skovsø. Visens to sidste Linier advarer da ogsaa Folk imod at færdes for silde i Lunden, idet det hedder:

„Gaa ej ved Midnat den Lund for nær,
Kristine søger sin Jæger dér!“

I den gamle Landsby forberedte man sig i god Tid til den store Invasion af fremmede til Kildemarkedet. Helst skulde alle Gaarde og Huse i Byen være nykalkede, Brakmarkerne skulde være nypløjet og Have og Hække pudset. Var der en Stue, der trængte til at blive nytapetsret, skulde ogsaa dette være gjort, før de store Dage oprandt. Fjerkræ var udpeget til at skulle strække Hals, om der kom fremmede, enten det nu var en Gaas, en And eller et Par langbenene Hanekyllinger, der i den Anledning maatte lade Livet. Det var først og fremmest dem, der havde Familie og Bekendte i vid Omkreds, der var sikker paa Besøg. Ja, en gammel Hjembækker brugte endog denne dramatiske Vending: »Jo, det var nogle gruelige Dage, de var ved at æde vos ud af Huset!«

Mange af Markedsgæsterne havde dog selv Proviant med for et Par Dage, saa for dem gjaldt det kun om at faa Tag over Hovedet for en Nat eller to. For Smaakaarsfolk i Hjembæk kom da ogsaa Betalingen for Husly ofte til at bestaa i, at Husets Beboere ved de fremmedes Afrejse fik Lov til at beholde de tiloversblevne Madvarer, og saa havde Familien da Brød, Smør, Ost og Pølse til et Par Dage, ja, det kunde vel ogsaa hænde, at der var levnet et Par Dramme paa Potflasken, der saa blev hældt over paa Fatters Lerdunk til senere Ihukommelse om de bortdragne Gæster.

At faa Lov til at komme med til Kildemarkedet betragtedes af Landboudommen som en stor Begunstigelse, og mangan paastaaet Uret kunde udlignes med denne Tur. Hvis der saaledes var et ungt Medlem af Husstanden, der var blevet favoriseret paa en eller anden

Maade, for Eksempel havde haft en Tur til Købstaden, og saa en anden følte sig forurettet, kunde en saadan Uret rigelig erstattes med Løftet om at faa Lov til at komme med til Kildemarkedet. Der var ligefrem Tjenestekarle, der ved Forhandling med Husbond om Betingelse for Fæstemaalet forlangte Fridag til at tage til Hjembæk Kildemarked. For de ældre var det et vigtigt Led i Kilderejsen at opsøge Venner og Bekendte og spørge Nyt, og saa bringe Hilsener videre til Hjem og Naboer.

Det vilde vel nok forekomme os, der lever i Bilernes og de asfalterede Vejes Tid, at være en noget tvivlsom Fornøjelse for de fjernest boende Bønder at tage Turen til Markedet i de gamle stive Fjedervogne. Vejene var flere Steder stærkt opkørte, og efter Regn sank Hjulene sine Steder i til Navet i de vandfyldte Hjulspor. Vognen hældede og slingrede som et Skib i Søgang, og de, som var anbragt paa Agebrættet bag i Vognen, maatte hage sig godt fast for ikke at falde udenbords. Naar Markedsudflugten alligevel var saa eftertragtet, maa det erindres, at i de Tider var det for manges Vedkommende maaske den eneste udensogns Tur, de havde om Aaret.

I den katolske Tid tilflød der Kirker og Klostre store Midler af de Beløb, som de syge ofrede ved de hellige Kilder, saa det er forstaaeligt, at det var af stor Betydning for de fromme Nonner og Klosterbrødre, at Troen paa Kildernes Underværker bevaredes. Om der fra Kilden i Hjembæk i tidligere Tid har været bragt Ofre til Kirker og Klostre, skal ikke her kunne siges, men i mange Aar var der opstillet en Kildeblok, hvori de besøgende kunde give en Skærv til Sognets fattige. Derimod er der i de sidste hundrede Aar flydt en Velgørenhedsstrøm, som har sit Udspring fra Kildemarkedets Tid, og som flyder den Dag i Dag, og som formodentlig endnu vil flyde adskillige Slægtled frem i Tiden.

I Aaret 1837 stiftede Ejeren af »Aggersvold«, Kammerherre Harald Rothe, et Legat, som for Størstedelen

oprettedes af de Penge, som de handlende og Forlystelses-etablissementerne maatte betale i Stادهpenge paa Hjembæk Kildemarked. Alle Gaardene i Hjembæk var dengang Fæstere under Aggersvold Gods. I »Holbæk Amt« II 65 (1842) beretter Dr. I. H. Larsen om Legatets Stiftelse og om de første Ydelser:

»Kammerherre General Harald Rothe har af de indkomne Stادهpenge ved Kildemarkedet oprettet en Stiftelse for værdige trængende gamle af Aggersvold Gods, hvoraf hvert antaget Lem aarlig faaer, foruden frit Huusly, af Aggersvolds Ejner 2 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg, 12 Rigsbankdaler Sølv og 4 Læs Tørv. For Tiden er der ikkun et Lem, men Eet kan snart antages til, da en ny Portion skal uddeles for hver 1000 Rigsdaler, Kapitalen voxer. Dette Legat bestyres af Aggersvolds Ejner, Stedets Præst samt to af disse valgte Gaardbrugere af Godset«.

De to Gaardmænd, som var Medlemmer af Legatets Styrelse, har hidtil været selvskrevet hertil, idet den Linie er fulgt, at det altid var Sognefogden i Hjembæk og Sognefogden i Jyderup, der fik overdraget Hvervet.

Ja, saaledes blev det bestemt ved Legatets Opretelse, at Midlerne skulde anvendes; senere har Uddelingen dog skiftet Karakter efter de ændrede Forhold, som Tiderne medførte. Legatets Pengemidler voksede stadig, idet den efterfølgende Ejner af Aggersvold, Lensgreven paa Lerchenborg, ligeledes lod Stادهpengene tilfalde Fondet, ligesom Greven ved en bestemt Lejlighed yderligere skænkede Stiftelsen et Tilskud paa 2500 Kr.

Da Kildemarkedet i 1882 ophævedes, ændredes Legatydelserne til fremtidig helt at udbetales i rede Penge, og det uddeltes i Portioner a 100 Kr. aarlig, som udbetaltes i 4 Kvartaler a 25 Kr.

Stiftelsens Midler er nu saa store, at der tilstaaes 10 Personer hver det aarlige Beløb 100 Kr. Blandt dem, som nyder godt af Legatydelserne, er Frøken Kristine Petersen, paa hvis Forældres Mark, som alt nævnt, Markedet blev

afholdt. Frøken Petersen var ved denne Beskrivelses Udarbejdelse 80 Aar (hun er senere afgaaet ved Døden), og næppe havde hun tænkt, da hun som en lille Pige paa en halv Snes Aar med Forundring fulgte det brogede Markedsliv, der udfoldede sig uden for hendes Hjems Havegærde, at hun 70 Aar efter skulde komme til at nyde godt af de Skillinger, som Lensgrevens fine Fuldmægtig sad og inkasserede i hendes Forældres Stadsstue.

En Dag, jeg som Postbud var inde hos hende med Pengene, og vi sad og talte sammen, rejste hun sig og listede hen til den gamle, messingbeslaaede Kommode, og fra dens øverste Skuffe fremtog hun et gulligt Dokument. Det var saa gammel, at det nær var ved at skilles i alle Folderne. »Dette her har maaske Interesse for Dem, og i saa Fald maa De gerne beholde det.« Det gamle Papir var et Cirkulære, udstedt af Indenrigsministeriet i 1857, og som omhandlede Forholdsregler angaaende Kilkemarkedet i Hjembæk By. Det gamle Dokument giver et godt Billede af, hvad der tilførtes og forhandlede paa Markedet, og det gengives derfor her.

Det var i Grunden dette gamle Skrift, der gav mig den Indskydelse at forsøge at skrive lidt om Kildemarkedet. De fordums Markedsdeltagere har givet mig mange gode Oplysninger efter deres Hukommelse, ligesom den nuværende Ejer af Aggersvold, Godsejer Timm, velvilligst har tilstillet mig Oplysninger igennem de opbevarede Dokumenter fra Legatstiftelsen.

De gamle Kildemarkeder fortjener at mindes, de har engang haft deres Betydning. Her kunde handlende og Haandværkere faa afsat deres Varer, og Landbefolkningen kunde her blive forsynet med de nødvendige Forbrugsartikler for et Aar ad Gangen.

Da den fabrikmæssige Produktion begyndte at trænge frem, og Forbruget forøgedes, forslog den gammel-dags Form for Køb og Salg ikke længere, og ved Jernbanernes Fremtrængen kom der rigtig Fart i Omsætnin-

Regutiv

angaaende Orden og Staders Anviing paa Kildemarkedet i Hjembek,

approberet af Indenrigsministerier den 3die October 1857.

§ 1.

Herredsfogden anviser de Handlende Stader paa passende Steder paa den Plads, som er indrømmet til Markedets Afholdelse. De, som sælge Varer fra Vogne, anvises Plads i nogen Afstand fra de andre Handlende eller Teltene under Iagttagelse af behørig Orden. Ledige Vogne og løse Heste maa ikke hensættes paa Markedspladsen eller paa Gaderne og Vejene, men bør anvises Plads saaledes, at de ikke hindre Passagen, hvorfor Politiopsynet bør flittigen patrouillere for at paase, at Passagen holdes ryddelig og Orden iagttages.

§ 2.

Den Handlende, som egenmægtigen tager andet Stade, end der er ham anviist, eller i Henseende til det Anviste sidder Herredsfogdens Befaling overhørig, bør bøde 8 Kroner til vedkommende Fattiggasse; hvo, som lader ledige Vogne eller løse Heste henstaae paa utilladelige Steder, bør bøde 1 Krone for en Hest og 2 Kroner for en Vogn til samme Kasse, og viser Nogen sig i mindste Maade opsætsig, bør han udvises fra Markedet.

§ 3.

De, som ville have Stader eller holde Udsalg fra deres Vogne, bør derfor betale:

	Indtil 4 Alen	Før hver Alen derover
1) Af en Boutik, hvori der handles med Kram og Galanterivarer	2 Kr. Øre,	,, Kr. 50 Øre,
2) Af en Bod med Kaskjetter, Modepynt og Leegetøi	1 — „ —	,, — 35 —
3) Af en Bod med Conditori og anden Beværtning	2 — 65 —	,, — 65 —
4) Af en Bod med Skomagervarer, Hatte eller andre Haandværksvarer, som ikke specielt ere nævnte	1 — „ —	,, — 25 —
5) Af et aabent Stade	,, — 65 —	,, — 15 —
6) Af et Udsalgssted med Kobbertøi	2 — „ —	,, — 50 —
7) Af et Udsalgssted med Pottemagerarbejde	,, — 65 —	,, — 15 —
8) Af en Vogn m. Husflidsprodukter	,, — 35 —	,, — 10 —

Naar der fra en Vogn falholdes Sadelmager- Reebslager- eller andre Haandværksvarer og Humle, behandles de som et aabent Stade. Skulde der holde Vogne uden for Markedspladsen og drive Udsalg paa Markedspladsen, betales for disse det samme, som om de holdt paa Pladsen.

- 9) For Plads til Carouselbaner betales i det Hele 10 Kroner.
10) For Telte, hvori forevises Dyr og lign. Gjenstande, for Dandseboder og Keglebaner betales 35 Øre pr. Favn.

Betalingen erlægges til Aggersvolds Godses Forsørgelses-Anstalts Fuldmægtig, og maa hans Qvittering for Statedpengenes Betaling forevises, forinden Stadet anvises. Fortegnelsen over Statedpengene bør, som Bilag til Regnskabet, attesteres af Herredsfogden at være rigtig saaledes at Ingen af de Handlende deri er forbigaaet og for at der kan have Sikkerhed for, at Statedpengene rigtigheden ere betalte, bør det af bemeldte Fuldmægtig i Forening med Politiopsynet eftersees, hvem der har Stade paa Markedet.

§ 4.

Staderne anvises ordentligviis Dagen forinden Markedet om Formiddagen, for at de Handlende kunne have Tid til at opføre deres Telte; men maa iøvrigt den Dag ikke foregaae videre Handel, end hvad der af Politiopsynet tillades til de Byggenes Nødtørft, og maa efter Kl. 9 om Aftenen til næste Dags Morgen ingen Uvedkommende opholde sig paa Markedspladsen. Selve Markedsdagen skal Kl. 12 om Aftenen Spiseboderne, Dandseboderne og andre slige Forlystelsessteder være forladte og lukkede. Endelig skal al Handel være ophørt den næste Dags Middag Kl. 12 og inden 2 Timer derefter Teltene være nedtagne og Pladsen ryddet, Alt under den ovennævnte Mulct af 8 Kroner.

§ 5.

Alle Sager angaaende Ordens Vedligeholdelse paa Markedet bør behandles som Politisager, og naar en udenherreds Markedsøgende gjør sig skyldig i nogen Forseelse, som kan paadrage ham Bøder, og han ikke godvillig retter for sig, bør han enten deponere de Bøder, han sigtes til at betale, eller derfor stille en indenherreds vederhæftig Mand til Caution, inden det maa tillades ham at forlade Stedet.

Hvilkt herved bekjendtgjøres.

Meerløse og Tudse Herreders Contoir, den 23de Marts 1858.

Bang.

gen, enhver Stationsby blev en Handelsplads, ja, saa godt som i enhver Landsby, hvor før den gamle Høker var ene om at sælge de faa Ting, han havde i sin Bod, slog Købmændene sig ned og handlede med alle Hverdagens almindelige Forbrugsvarer. Hjembæk var vel nok blandt de Steder, hvor Kildemarkedet holdt længst Stand med den ny Tid, det gav først op syv Aar efter, at den første Jernbane blev aabnet paa denne Del af Sjælland.

Efter Markedets Afholdelse 27. Juni 1882 pakkede Haandværkerne og Gøglerne deres Ting sammen for sidste Gang, det var Slut med Kildemarkedet, og Pengestrømmen til det stiftede Legat var dermed stoppet.

Markedspladsen, som Aar efter Aar havde henligget som uopdyrket Græsmark, kunde Ejeren nu tage under Behandling. Ploven trak sine Furer igennem den sejge Grønjord, og snart var det sidste Spor af den minderige Plads udslettet.

Men det hænder endnu, 62 Aar efter Markedernes Ophør, at gamle Mønter dukker frem under Markens Behandling med Plov og Harve; den nuværende Ejer af Kildegaarden har paa den Maade erhvervet sig en pæn lille Møntsamling, smaa Minder om store Dage!

NORDVESTBANENS TILBLIVELSE

Af Stationsforstander **Jørgen Duus**, Tølløse St.

Nordvestbanen, d. v. s. Banelinien Roskilde—Kalundborg, blev aabnet for Driften d. 30. December 1874¹⁾).

Oprindelig var det Meningen, at Nordvestbanen skulde gaa i en direkte Linie fra København over Valby til et Punkt ved Isefjorden — ca. ved Jyllinge eller Frederikssund —, derfra paa en Bro over Roskilde Fjord til Holbæk og til Kalundborg — jfr. Rigsdagsforhandlingerne fra 1869—1870.

De Forhandlinger, der i Rigsdagen gik forud for Banens Anlæg, er — set med vor Tids Øjne — ikke uden Interesse, og nogle af de vise Mænds Ord kalder i vor Tid Smilet frem.

Nogle spredte Replikker fra Forhandlingen i Rigsdagen skal derfor fremsættes her.

Forslag til Lov om en nordvestsjællandsk Jernbane indbragtes i Folketinget d. 29. April 1870 ved Folketingsmændene for Holbæk Amts 3. Valgkreds, Lars Dinesen, Holbæk Amts 2. Valgkreds, H. Jensen, Holbæk Amts 5. Valgkreds, J. Rasmussen.

Førstnævnte — Lars Dinesen — var Ordfører.

Lars Dinesen begyndte sin Tale saaledes:

»Det nordvestlige Sjælland, som er en meget frugtbar og folkerig Egn af Landet, og som ligger langt fra Jern-

---

1) Den første Bane fra København til Roskilde blev aabnet $\frac{27}{4}$ 1847. Senere kom til Baner fra Roskilde til Korsør $\frac{27}{4}$ 1856. København til Helsingør over Hillerød $\frac{9}{4}$ 1864. København til Frederikssund $\frac{1}{10}$ 1879.

baneforbindelser med Hovedstaden, har i lang Tid følt Trang til at faa anlagt en Jernbane — — «.

Taleren oplyste senere, at Holbæk Amts Beboere har tegnet mellem 3 og 400,000 Rigsdaler (Rdl.) til Formaalet.

Man havde haabet, at det sjællandske Jernbaneselskab skulde paatage sig at bygge Banen — et Haab, der var glippet, efter at Selskabet paa sin Generalforsamling ikke fik fornøden Majoritet for Forslaget.

Man fremsætter derfor nu Forslag om at bemyndige Regeringen til at give »Concession paa en Jernbane direkte fra Kjøbenhavn paa en fast Bro over Roskilde Fjord og den kortest mulige Vej til Holbæk og Kalundborg, hvorved man ogsaa havde tænkt paa at bringe Hovedstaden i en lettere Forbindelse med det nordlige Jylland. — Frederikssund, som vi vilde komme temmelig nær — hvis vi ikke kommer til at gaa over Frederikssund — have vi ogsaa tænkt eventuelt at sætte i Forbindelse med Jernbanen ved en Sidebane« — siger Taleren.

Man foreslaar Regeringen at give en Rentegaranti af 3 pCt. af en Aktiekapital af 3 Millioner Rdl.

Behandlingen i Folketinget.

Forslaget fremkom til 1. Behandling i Folketinget den 3. Marts 1870.

L. D i n e s e n henleder Opmærksomheden paa, at det er 26 Aar siden der blev lovet det nordvestlige Sjælland en Jernbane, idet den Koncession, som var meddelt I n d u s t r i f o r e n i n g e n i K j ø b e n h a v n til det saakaldte sjællandske Jernbaneselskab, med det samme blev givet Udsigt til ogsaa at kunne faa Koncession paa Anlæg af en Sidebane til Kalundborg.

Man kunde tænke sig Banen anlagt af det sjællandske Jernbaneselskab, men dette maatte opgives efter Selskabets Beslutning paa Generalforsamlingen i Foraaret. — Dernæst kunde Staten anlægge Banen; men det tør man ikke gøre Regning paa efter Udtalelser fra Finansmini-

steren. — Udtalelser som Taleren er enig med Ministeren i.

Tilbage bliver da, at Banen anlægges af et Selskab uafhængigt af andre Selskaber, og som faar Koncession paa Banen.

Som Udgangspunkt for Banen kunde tænkes:

1. Fra Roskilde over Holbæk til Kalundborg; men derved vilde Banen blive afhængig af det sjællandske Jernbaneselskab baade i Anlæg og Drift, og det vilde være meget uheldigt.
2. Derfor har man valgt København som Udgangspunkt — og har valgt den gamle Jernbanegaards Plads ved Vesterbro¹⁾. — Derved kommer man let i Forbindelse med Byens Torve og Havn — og et evt. anlagt Kvægtorv.

Banen tænkes anlagt som en let smalsporet Bane, hvad man anser for billigst baade i Anlæg og Drift.

Ved Banens Anlæg sparer Staten baade paa Telegrafanlæg og Postbefordring, bl. a. kunde Diligenceforbindelsen mellem Slagelse og Kalundborg og mellem Roskilde og Svinninge nedlægges.

I den rigsmi n i s t e r e n, Kmhr. Haffner, vilde anse det for heldigst, baade for Publikum og Banerne selv, at samtlige Baner paa saa lille en Ø som Sjælland tilhørte eet Selskab. Mit Forslag herom blev imidlertid forkastet paa det sjæll. Jernbaneselskabs Generalforsamling.

Regeringen finder, at Befolkningen har god Grund for sit Andragende, der dog paa ingen Maade maa medføre Udgift for Statskassen.

Selv om Banen — efter det nu foreliggende — vil faa et andet Udgangspunkt end Roskilde, og selv om Forudsætningerne i Loven af 26. Februar 1869 har været en

¹⁾ Det var der, hvor den nuværende Personbanegaard ligger. I. D.

bredsporet Bane, mener Regeringen alligevel at kunne gaa med til en Rentegaranti paa 3.700.000 Rdl., som oprindeligt fastsat.

Iøvrigt nævner Forslaget intet om Banens Forsyning med Materiel og Inventar.

Man synes at gaa ud fra, at Københavns Kommune vil overlade Banen den gamle Banegaards Grund paa Vesterbro, men derom kan man dog ikke forud have Visshed, og Regeringen kan ikke direkte have Indflydelse herpaa.

Ministeren mener dernæst, at det er et Spørgsmaal, om man her i Landet skal gaa ind paa at bygge lette smalsporede Baner. Man vil formentlig kunne bygge bredsporede Baner, naar de bygges let, omtrent lige saa billigt.

Z a h l e anser det for aldeles nødvendigt, at vi her paa Sjælland faar et Selskab, som kan konkurrere med det sjæll. Selskab. Vi kan efter vore smaa Forhold være vel tjente med de smalsporede, lette Baner.

A. H a g e peger paa, at Nordvestbanen vil blive Konkurrencebane til en anden Bane (Vestbanen), som Staten er Garant for — ogsaa med Hensyn til Trafikken til Jylland, der nu gaar via Korsør.

F r e d e r i k s e n (valgt paa Lolland) beklager, at Nordvestbanen synes at skulle fremmes paa Bekostning af Anlæg af Baner paa Lolland. Han kritiserer det alt for lave Overslag til Materiel m. v. og tilføjer:

»Tilmed er der her Tale om en Bane, hvor der meget ofte skal gaa Tog, 5 a 6 Gange om Dagen, om jeg husker rigtigt, i alt Fald flere end man ellers plejer at have paa de sværere Baner.

Banen bør udgaa fra Roskilde, saa man slipper for det kostbare Broanlæg over Roskilde Fjord.

E t H o v e d p u n k t v e d a l J e r n b a n e b y g n i n g e r K ø b s t a d s t a t i o n e r n e .

D e r e r j o h e r T a l e o m t o B y e r — K a l u n d b o r g o g H o l b æ k . G a n s k e v i s t l i g g e r d e r e n

Hensyn og Forbindelsen til Jylland anbefales Banen til Frederikssund, der gennem Fjorden har en naturlig, god, aaben og kort Forbindelse med Jylland.

C. V. R i m e s t a d udtaler, at Københavns Kommune næppe afgiver Areal for Banen, der ikke anlægges for Københavns Fordels Skyld, og som København næppe heller vil have synderlig Fordel af. Man gør derfor klogt i at se sig om efter et andet Udgangspunkt.

Et Forslag om Udvalg til Behandling af Sagen blev forkastet med 48 Stemmer mod 10, hvorpaa Sagen overgik til 2. Behandling paafølgende Tirsdag den 10. Maj 1870.

U n d e r 2. B e h a n d l i n g blev der gjort energisk Forsøg paa at faa Banen ført over Frederikssund, og bl. a. pegede Folketingsmand Bønløkke (Randers) paa, at hvis Banen Randers—Grenaa blev anlagt, vilde man ved denne Bane og Banen til Frederikssund faa en god og kort Forbindelse mellem København og det nordlige Jylland.

Noget nyt ud over det under 1. Behandling fremførtes ikke.

Ved 2. Behandling vedtoges følgende enstemmigt med 74 Stemmer:

»R e g e r i n g e n m e d d e l e r E n e r e t p a a A n l æ g o g D r i f t a f e n J e r n b a n e, d e r f r a K j ø b e n h a v n o v e r F r e d e r i k s s u n d f ø r e s p a a e t f o r A n l æ g o g D r i f t h e n s i g t s m æ s s i g t P u n k t o v e r R o e s k i l d e F j o r d a d e n f a s t B r o m e d A a b n i n g f o r S e j l a d s e n t i l H o l b æ k o g d e r f r a t i l K a l l u n d b o r g H a v n e l l e r h v i s T e r r a i n f o r h o l d e n e i k k e t i l s t e d e d e t t e, t i l K a l l u n d b o r g m e d e t S p o r t i l H a v n e n.«

3. B e h a n d l i n g blev fastsat til den førstkommende Torsdag Kl. 1.

Da ingen her ønskede Ordet vedtoges Lovfor-

slaget med 58 Stemmer mod 2 — d. 12. Maj 1870.

Sagen oversendtes derpaa til Landstinget.

I Landstinget.

1. Behandling i Landstinget fandt Sted den 19. Marts 1870.

Jessen hilser Forslaget med Glæde og anser det for at være meget gavnligt for Staten, at den, naar Indløsningsfristen for det sjæll. Selskabs Baner er udløben, da ikke skal indløse Banen fra København til Kalundborg.

Han finder Overgangen ved Jyllinge, hvor en Bro vil koste 345,000 Rdl., højst uheldig. Ved Frederikssund vil en Bro kun koste ca. 100,000 Rdl. Han vilde derfor finde det naturligt at føre Banen over fra Gundsømagle til Eskildsø, knap 1000 Alen, og derfra til Selsø, ca. 200 Alen — dels paa Dæmning og dels paa Bro. Afstanden ved Jyllinge er ca. 1850 Alen. Han mener, at Banen bør anlægges som bredsporet let Bane, fremfor en smalsporet Bane — for, selv om det i dette Øjeblik staar som en blot Fremtidstanke at faa Dampfærge over vore Sunde f. Eks. mellem Jylland og Kalundborg og mellem Nyborg og Korsør, saa vil der maaske ikke gaa en lang Aarrække, førend den Tid kommer, hvor man vil finde det besynderligt, at Hensyn hertil ikke er taget nu. — Han tror, at det hele vil udvikle sig hurtigere, end nogen nu aner. — Kommer sjæll. Baner og Baner i Jylland-Fyn under een Drift, vil det medføre store Fordele, naar Anlægene er skikkede dertil. Hans Mening er, at Nordvestbanen bør udgaa fra Nørreport (fra Glaciet) eller fra Esplanaden, og han anser den lokale Trafik for den altovervejende, og siger, at ifl. den sidste Driftsberetning rejste 775,000 Passagerer ikke over 5 Mil, og kun 9000 rejste over 20 Mil.

Indenrigsministeren udtaler, at Frederikssund er for lille og ubetydelig en Købstad til, at man bør bringe det Offer at lade Nordvestbanen gaa derover, og

peger paa det vanskelige Terræn fra Frederikssund til Eriksholm.

Lovforslaget vedtoges — uden større Diskussion — ved 1. Behandling enstemmigt med 40 Stemmer.

Ved 2. og 3. Behandling blev Diskussionen livligere.

Nordvestbanen kom til 2. Behandling i Landstinget Lørdag den 28. Maj 1870 Kl. 2.

L e h m a n n ønskede sagkyndig Prøvelse af Forslaget og fandt det ønskeligt og naturligt, at alle Baner paa Sjælland kommer under samme Styrelse, og at Banen kom til at udgaa fra Roskilde.

Han siger endvidere: »Hvis dette Lovforslag bliver vedtaget, vil det være mit højeste Ønske, at det maa strande paa pekuniære Vanskeligheder, saa vi maa komme tilbage til en rigtig og fornuftig Fremgangsmaade«. — Foreslaar Udvalg.

F i s c h e r: Vil det sjællandske Jernbaneselskab ikke anlægge en Bane Roskilde—Kalundborg, har Egnen Krav paa, at man forsøger andre Veje.

Han ønsker Forslaget fremmet — og ikke sendt i Udvalg.

L e h m a n n: En Bane Roskilde—Holbæk kan ikke fremmes ved at vedtage denne Lov, thi den anviser en helt anden Retning, og saa eventyrlig, at man ikke kan give den sin Stemme.

Foreslaar et Udvalg paa 5 Mand. — Dette Forslag forkastes med 28 Stemmer mod 13, hvorefter Overgang til 3. Behandling vedtoges med 32 Stemmer mod 6.

Ved 3. Behandling i Landstinget Onsdag den 15. Juni 1870 gik L e h m a n n meget stærkt imod Sagen. Den burde være ordentligt undersøgt, uanset om Staten eller private skal betale. — Det er den ikke.

»Da jeg nævnte, at det var en egen Sag, at den ene Bane skulde overskære den anden (i Niveau ved Valby), blev der svaret, at den kunde da enten gaa over eller under den anden Bane. — Ja, et ganske fortræffeligt Svar ved

et Tebord og i en Konversation med en Dame, men ikke her. Nej, denne Sag har ikke faaet en ordentlig Granskning. Hele dette Projekt hviler paa luftige Forudsætninger, og man har fremmet det for at øve Tryk paa det sjællandske Jernbaneselskab.

Et fornuftigt Jernbanesystem paa Sjælland forudsætter en Bane fra Roskilde til Holbæk.

Man bør ikke indlade sig paa saadanne luftige Forsøg som Forslaget, der maaske ikke engang tilsigter en Realisation.

S k u l d e det ske — efter det foreliggende Lovforslag — vilde jeg anse det for det uheldigste af det hele.«

K r i g s- og M a r i n e m i n i s t e r e n (fungerede for Indenrigsministeren): Det naturligste vilde være at bygge en Bane fra Roskilde til Holbæk, men kun det sjællandske Selskab kan gøre det. Men dette Selskab har forkastet et Forslag til en Overenskomst om en Ombygning af Falsterbanen med Nordvestbanen. Som Indenrigsminister har jeg derfor erklæret, at jeg ikke kunde have noget imod Lovforslagets videre Fremme.

De Mænd, der har gjort de foreløbige Undersøgelser, maa forlange, at Regeringen ved en Lov skaffer sig Bemyndigelse til at kunne give dem Koncession paa Anlægget, før de nøjagtige Undersøgelser sker (modsat Lehmann).

Roskilde vil — set fra et militært Standpunkt — være det naturligste Udgangspunkt for Banen, som derved faar Tilknytning til det øvrige Banenet paa Sjælland. — Maaske vilde Ringsted have været et naturligere Knudepunkt, men det har man jo nu forladt.

Roskilde er nu — med de to tilstedeværende Baner (Vest- og Sydbanen) — det naturlige Knudepunkt. Blev der — hvad jeg anser for nødvendigt, naar Nordvestbanen skulde udgaa fra Roskilde — lagt et dobbelt Spor fra Roskilde til København, vilde man med den største Letthed kunne føre Tropper til alle truede Egne paa Sjælland.

Regeringen er ikke særlig interesseret i, at det fore-

liggende Lovforslag nyder Fremme, men finder det heller ikke rigtigt at modsætte sig et Forslag, hvorved et stærkt og velbegrundet Ønske fra Befolkningen imødekommes.

L e h m a n n: Ministeren har jo i Virkeligheden talt imod Lovforslaget, idet han erkender, at det fornuftigste System er en Bane fra Roskilde til Holbæk og i Hænderne paa det sjællandske Selskab. Henstiller, at Ministeren fortsat forhandler med Selskabet.

P l o u g mener, at Staten bør bygge Banen. Den Stump Bane paa Falster har ikke Interesse for nogen. En smalsporet Bane er en Galskab.

W i c h f e l d mener, at det maa være i det sjællandske Baneselskabs Interesse at danne Forbindelse mellem Hovedstadens 180.000 Indbyggere og en rig Provins.

S o n n e vilde stemme for Forslaget for at skabe Konkurrence mod det sjællandske Selskab og derved virke hen til billigere Takster.

M a d v i g: Vore store Baners System er slaaet fast, efter at vi har faaet Banen fra København over Korsør—Fyn—Fredericia og helt op i det østlige Jylland.

Finder under den lovgivende Magts Værdighed at øve Tryk paa det sjællandske Selskab ved af den Grund at vedtage Forslaget.

Ved Afstemningen, der foregik ved Navneopraab, vedtoges Forslaget med 25 Stemmer mod 13.

F o r m a n d e n: Da Lovforslaget saaledes er færdigt fra Rigsdagens Side, vil det nu blive at tilstille Konsejlspræsidenten.

Nordvestbanens Bygherrer.

Efter at Nordvestbanens Bygning saaledes var vedtaget ved Lov den 15. Juni 1870 skulde man tro, at Udførelsen af Arbejdet snarest maatte blive paabegyndt, men saaledes gik det ikke.

Der opstod nu Strid baade om den endelige Retningslinie for Banen Holbæk—København og tillige om, hvem

der skulde bygge Banen, idet Bygning af Baner paa Lolland-Falster paa uheldig Maade blev kædet med ind i Nordvestbanens Bygning. Herom skriver »Dansk Jernbaneblad«:

»Da det sjællandske Jernbaneselskab var uvilligt til at anlægge Banen til Kalundborg, gav Ministeriet d'Hrr. Juel og Nyholm Tilsagn om Koncession paa en Bane fra København over Frederikssund og Holbæk til Kalundborg — og nu begyndte det Spil om Falsterbanen og Kalundborgbanen, som i 1871 endte med, at Privatbanken overtog den omtrent fuldførte Falsterbane, og at det sjællandske Jernbaneselskab fik Koncession paa Nordvestbanen.

Betingelsen var, at Tietgen (Direktør for Privatbanken) tog Anlægget af den nordvestsjællandske Jernbane i Entreprise for 3.700.000 Rdl., der skulde betales med 2.950.000 Rdl. i Aktier samt med den fuldførte Falsterbane, hvis Værdi blev anslaaet til 750.000 Rdl.

I Forvejen havde Tietgen sikret sig, at Ingeniør F. I. Rowan (tidligere Overingeniør hos Peto, Brassey & Betts ved Jernbaneanlægene i Jylland og paa Fyn) vilde anlægge Kalundborgbanen for en langt ringere Sum end den foranævnte, hvorved der altsaa var sikret Tietgen eller Privatbanken en betydelig Fortjeneste. — Der viste sig siden endnu billigere Anlægssentreprenører, G. A. Gedalia & Co. og Entreprenør Laurits Petersen, hvorfor Rowan traadte tilbage.

Gedalia gik senere fallit paa Foretagendet.

Maaske kan man karakterisere disse Transaktioner saaledes, at det sjællandske Jernbaneselskab ved at binde sig for en høj Anlægssum for Kalundborgbanen helt eller delvis forærede Orehoved—Nykøbing F. Banen til Tietgen eller Privatbanken, hvem det nu var, fordi Selskabet var under det Tryk, at Koncessionen paa Kalundborgbanen var lovet bort til et Konsortium, der kunde befrygtes at blive Konkurrent til Selskabet paa Sjælland.«

Det sjællandske Jernbaneselskab fik saaledes Koncession paa Anlæg af Nordvestbanen, efter at Ministeriet forinden — den 23. April 1872 — havde frafaldet alle Krav om en nordlig Linie Holbæk—København og approberet Linien Holbæk—Roskilde som foreslaaet af det sjællandske Jernbaneselskab — og som Linien ligger i Dag.

Koncessionen for Nordvestbanen udløb 1. Jan. 1875.

Koncessionen paa Frederikssundbanen blev givet den 11. Maj 1876, og den skulde være færdig den 1. Oktober 1879.

Forpostfægtninger forud for Banens Anlæg.

P r e s s e n o g B a n e n .

Forslag om Nordvestbanens Anlæg blev — som tidligere nævnt — indbragt i Rigsdagen den 29. April 1870 og vedtaget ved Landstingets 3. Behandling 15. Juni 1870.

Men forud herfor og ogsaa efter Vedtagelsen gik svære Forpostfægtninger om Banens Retningslinier og ved Forhandlinger med det sjællandske Selskab om Bygning af Banen.

Dette Selskab byggede Banen paa Lolland og syntes ikke ivrig efter at paatage sig større Ansvar ved ogsaa at bygge Nordvestbanen. Man har derfor søgt at lette paa dette Ansvar ved en Aktieombytning. (Se vedlagte Erklæring af Maj 1869 — Bilag 1, Side 113.)

Men ogsaa Retningslinien var der stærk Uenighed om.

I et Kort fra »Illustreret Tidende« Nr. 645 af 4. Februar 1872 har man de Linier, der stærkest blev drøftet. (Se Side 107.)

Fra den Tids faa Dagblade skal anføres et Par Uddrag:

H o l b æ k A m t s A v i s skriver i Nr. 11 den 20. Januar 1868 under Mrk. —e—:

»Der ønskes den omtrentlige Linie i et vistnok gunstigt Terrain nordenfor Hovedlandevejen over den sydlige

Ende af Lejre Viig, forbi Langtved, hvor Munkholm danner en naturlig Passage over Bramsnæsbugten, som man kun kan undres over ikke allerede er sat i Forbindelse med Inddæmningsarbejder af den sydfor liggende Strand. Ad denne Vej vilde Linien Holbæk—Roskilde forkortes omtrent 1 Mil.«¹⁾

Og i samme Blads Nr. 12 den 22. Januar 1868 skriver —n—:

Banen bør føres over Erikholms Færge med en Station for Horns Herred og dernæst i en Bue fra Holbæk sydligere end Landevejen til Kalundborg. — — — Gør opmærksom paa, at et af vor By i mange Aar næret Ønske om en landfast Forbindelse med Horns Herred, hvorved dette velstaaende Land for en Del vil blive tilført Holbæk som Opland, herved tillige vilde blive opfyldt. Der er i mange Aar og af forskellige Mænd arbejdet paa denne Sags Gennemførelse.²⁾

Det anføres endvidere, at Banen vil tilføre Holbæk et Stykke Opland, som Banen til Ringsted har frataget den, og at Banen— ført Nord om Skarriidsø vil give Holbæk en lettere Forbindelse med Odsherred.³⁾

I Morgenposten Nr. 147 den 7. December 1868 anføres »tvende for Banens Retning udarbejdede Linier saaledes:

1. Den ene Linie:

Gjøderup, Syd for Tokkerup, Særløse, Skovhadstrup, Kirkevalsø, Soderup, Vest for Qvarmløse, Skimmede, Vipperød, Holbæk, mellem Kobbølhusene og Løvenborg, Nord om Vented, mellem Mørke By og Mørkegaard, Nord for Friheden ved Bjergby, Syd for Jyderup, Nord for Skarriidsø, Vest for Astrup, Nord for Aunsøgaard, Syd for Værsløv, Syd for Kallundbog.

1) Forslaget Roskilde—Tølløse—Holbæk maa formentlig tidligere være fremsat. I. D.

2) Der arbejdes som bekendt stadig med dette Problem. I. D.

3) Bemærk, hvor lidt man dengang regnede med Stationsbyernes Opstaaen — eller med Afstande, der nu vil synes store. I. D.

2. Den anden Linie:

Gjødstrup, samme Retning til Soderup, Nord om Nørre-Eskildstrup, Skovvallerød, Uggerløse, Syd for Ondløse, Sydøst for Ulkestrup og Tømmerup, Syd for Skellingsted, Nord for Kajemose Sø, Syd for Bromølle langs den sydlige Kant af Aaen til Sammenknytningspunktet ved Møllen, Kallundborg.

Denne Linie er anslaaet til 9 Mill. Kr. — og en Sidebane til Holbæk til 2 Mill. Kr.

I samme Nummer af Bladet averteres: Stort Møde i Faurbo Kro, hvor Indenrigsministeren vil forelægge det endelige Forslag til Lovudkast.

Lovforslaget kom først til Behandling den 29. April 1870.

Kamp om Banens Retningslinie Roskilde—Holbæk.

Den Koncession, som ved Landstingets 3. Behandling den 15. Juni 1870 blev givet for Anlæg af en Nordvestbane fra København over Frederikssund (eller med en Sidebane dertil) med en fast Bro over Roskildefjord og via Holbæk til Kalundborg skulde aldrig komme til Udførelse.

Som tidligere nævnt fremgaar det af Ill. Tid.s Kort af 4. Februar 1872, at mange Planer har været drøftet. — Se ogsaa foran nævnte Citat fra Morgenposten den 7. December 1868.

Imidlertid fik man en Ordning i Stand, hvorefter man kom overens med det sjællandske Jernbaneselskab, der paatog sig at bygge Banen, men paa Betingelse af, at den skulde udgaa fra Roskilde over Holbæk til Kalundborg.

Men endnu var Vanskelighederne ikke endt.

Det sjællandske Selskab vilde bygge Banen over Tølløse — den saakaldte sydlige Linie; medens store Kredse af Befolkningen i Holbæk By og Egnene Vest derfor ønskede en mere lige Linie fra Roskilde over Langtved til Holbæk — den saakaldte nordlige Linie.

Om disse to Retningslinier har der staaet megen Kamp ved talrige Møder, Adresser og vægtige Artikler i forskellige Dagblade, hvoraf nogle skal anføres her.

»Dagbladet for 6. Januar 1872 meddeler, at en Deputation af 3. Januar 72 har overbragt Indenrigsministeren (Fonnesbech) en Adresse med 2073 Underskrifter fra 23 forskellige Sogne til Fordel for den sydlige Linie.

I Holbæk Amts Avis den 15. Januar 72 Nr. 12 skriver »Gl. K.«:

Meningsløst maa det blive, naar 23 Sogne andrager om noget, som den største Del af disse Sogne ingen Interesse har i, og Resten ingen Berettigelse har til at forlange, naar det øvrige Land skal lide derunder. — — —

Naar de 23 Sogne kun har ca. 900 Gaardbrugere af Bønder, Præster og Herremænd, er det klart, at man har tyet til Husmænd, Indsiddere, ja, maaske ogsaa tjenende Personer for at skrabe Underskrifter sammen, — og deres Benyttelse af Banen herude i Landet er vist saa ubetydelig, at deres Ønske og Mening om Banens Anlæg og Retning maa blive betydningsløs. Endogsaa Ejeren af Eriks-holm skal have underskrevet paa den sydlige Linie; men udelukkende for ikke at skulle afgive Jord til den nordlige Linie. — — —

Horns Herreds 15 Kirkesogne vil blive udelukket fra en overkommelig Jernbaneforbindelse.

Den megen Skrigen om Horns Herreds Vandveje og Sejlads er noget Snak. Ingen Sejlads i Verden — enten ved Damp, Sejl eller Aarer — kan erstatte Jernbaner.

Hele Trafikken fra Holbæk og Vest derfor forurettes for at skaffe Huskvinderne i Kr. Hvalsø og Omegn en bekvem Vej til Roskilde med deres Æg og Kyllinger — eller Københavnerne et nyt Forlystelsessted ved Ledreborg.

Ogsaa Kalundborg Avis Nr. 39 for 30. Marts 1872 og Aarhus Stiftstidende Nr. 28 for 1. Fe-

bruar 1872 gaar stærkt ind for den nordlige Linie som den korteste, bl. a. af H. t. Jyllandstrafikken, som selvfølgelig fortrinsvis vil blive ledet over Kalundborg (ikke Korsør).

At den nordlige Linie havde stærke Mænd her paa Egnen til Forkæmpere vil fremgaa af Navnene paa Adresse-Opraabet Bilag 2. — De 7 Underskrivere var alle mellem den Tids betydelige Mænd, og Assessor, Godsejer F. Lunn, Knabstrup, der var Udvalgets energiske og dygtige Formand, har hverken sparet Tid eller Kræfter for at arbejde for den nordlige Linie.

Ogsaa hans Iver for at faa tegnet den forlangte Aktiekapital for overhovedet at faa Forslaget om Nordvestbanen fremlagt i Rigsdagen, og inden der endnu var Tale om nogen bestemt Retningslinie for Banen, burde til seneste Tider knytte denne Mands Navn uløseligt til Nordvestbanens Historie.

Og havde denne Mands fremsynede og uegennyttige Kamp for den nordlige Linie sejret, vilde meget have været vundet for Holbæk By i Dag. Man vilde bl. a. have haft den faste Broforbindelse med Horns Herred, som man netop nu i de senere Aar har arbejdet saa stærkt for, men endnu ikke opnaaet.

Og turistmæssigt set, vilde der sikkert i Dag have været rejst en Turistby i stort Format langs den smukke Bramsnæsbugt og Holbæk Fjord, hvis Banen var kommet nærmere Strandgrundene der.

Dengang tænkte man dog ikke paa Turisme, men tog fortrinsvis Sigte paa det fordelagtigste Anlæg og Opland. — Eller den lige Linie som den korteste og i det lange Løb billigste mellem Roskilde og Holbæk samt Egnene Vest for Holbæk og videre til Jylland.

Herom er der skrevet mange Artikler, ikke blot i Provincespressen, men ogsaa i Hovedstadsbladene, bl. a. Berlingske Tidende Nr. 43 af 20. Februar 72, Fædrelandet Nr. 22 af 26. Februar 72, Nr. 26 af 12. Februar 72, Nr. 42 af 20. Februar 72, Nr. 52 af 1. Marts 72 m. fl. — Bladenes

Numre angives for det Tilfælde, at nogen ønsker, deri at følge Slagets Gang, idet det vilde føre for vidt her at komme ind paa en nærmere Omtale.

Det er dog lige værd at notere, at nogen mener, at Folk fra Hvalsø let kan tage til Borup for at komme med Toget og derfor ikke behøver den sydlige Linie. Til Modsvær anføres, at Folk i Horns Herred kun har ca. 3 Mil fra Frederikssund til Lillerød (paa Nordbanen), hvis de vil med Tog til København.

Man saa anderledes paa Afstande dengang end nu, naar det gjaldt om at komme ud at køre med Tog.

Et Par af de betydeligste Indlæg for den sydlige eller nordlige Linie skal lige anføres.

I l. T i d. N r. 6 4 5 af 4. Februar 1872 bringer sammen med tidligere nævnte Kort en Artikel — formentlig af Ingeniørkaptajn Hedemann.

Heri hedder det bl. a.: — — — navnlig vilde de lange Dæmninger over de to Fjorde faa den betydelige Højde af 60 til 70 Fod og udkræve henholdsvis 100.000 og 120.000 Kubikfavne Jord. Disse Arbejder vilde ikke kunne udføres i den ved Loven og Koncessionen fastsatte Tid — 1. Januar 1875.

Ved at omgaa Lejrevig vil Arbejdet vel formindskes, men alligevel blive uforholdsmæssigt dyrt, idet der skal flyttes ca. 238.000 Kubikfavne Jord, hvoraf Dæmningen over Bramsnæs fjord alene vilde kræve ca. 100.000 Kubikfavne — samt 14 Bro- og Viaduktbygninger tildels af stor Udstrækning og kostbare — samt kræve meget betydelige Udgifter aarlig.

Skulde Terrænvanskelighederne formindskes, maatte Banen føres op i den sydlige Del af Horns Herred i store Bugter, og Længden blev da $4\frac{1}{2}$ à 5 Mil.

Efter foretagen Opgørelse vil det naturlige Opland være:

For den sydlige Linie i ca. 4 Kvadratmil 12.000 Indbyggere — 4125 Tdr. Hartkorn.

For den nordlige Linie ca. 3 Kvadratmil, 9000 Indbyggere — 3000 Tdr. Hartkorn.

Forholdet er omtrent 4:3 — altsaa maa den sydlige Linie foretrækkes.

Denne Linie er derfor af Jernbanens Plenarbestyrelse indstillet til Indenrigsministeriets Approbation.

I Fædrelandet Nr. 36 af 12. Februar 1872 — under Mærket F. & F.¹⁾ — modgaas denne og andre Artikler skarpt.

Det foreslaas at føre Banen i lige Linie over Bredtved Mark gennem bekvemt Terræn til Holbæk Nygade (Syd om Holbæk).

— — — At Jernbanedirektionen skal søge Ret til at inddæmme hele Eriksholm Vig, hvorved 6 à 700 Tdr. Land med fed Mudder og Dynd vil blive tørlagt og derved kunne betale baade Inddæmning og Udtørring og endda give et klækkeligt Overskud.

Efter Traps nyeste Statistik opgøres Oplandet saaledes:

Den sydlige Linie:

12 Sogne — 42.826 Tdr. Land — 11.126 Indbyggere — 3936 Tdr. Hartkorn — 502 Gaarde — 1169 Huse.

Den nordlige Linie:

16 Sogne — 48.163 Tdr. Land — 13.076 Indbyggere — 4789 Tdr. Hartkorn — 627 Gaarde — 1662 Huse.

Altsaa:

2 Sogne — 5337 Tdr. Land — 1950 Indbyggere — 853 Tdr. Hartkorn — 125 Gaarde — 293 Huse mere for den nordlige Linie.

Hermed maa det af Direktionen opstillede Forholdstal 4:3 være tilbørligt gendrevet.

Endnu nogle Gange fortsættes Diskussionen bl. a. i Berlingske Tidende Nr. 43 og Fædrelandet Nr. 42 og 52.

1) Formodentlig Assessor F. Lunn.

I Nr. 52 slutter F. & F. saaledes: — Hermed slutter vi vore Bemærkninger i den Tro, at vi har bidraget, hvad der stod i vor Magt, for at faa bragt Lys i disse Forhold.

Den 25. Februar 1872.

F. & F.

Og hermed sluttede Forpostfægtningerne, og Nordvestbanen blev anlagt efter Jernbanedirektionens Ønske, og saaledes som den ligger i Dag.

Næppe mange Banelinier har haft saa store Fødselsvanskeligheder.

Nordvestbanen: Banelinien Roskilde—Kalundborg blev aabnet for Driften den 30. December 1874 og kan saaledes i Aar fejre 70 Aars Jubilæum.

Dette er bl. a. Anledningen til, at lidt af Banens Historie indføres i Holbæk Amts historiske Aarbog.

Ganske vist er 70 Aar i vore Dage ikke nogen særlig høj Alder, og mon ikke de fleste, der læser denne Beretning, vil tænke, at den ligger langt længere tilbage i Tiden end 70 Aar?

Hvad er der ikke sket af Ændringer i Samfunds- og Samfærdselsforhold i disse Aar?

Tænk blot paa de mange og store Stationsbyer, der er dannet efter Banens Anlæg — Byer, der sikkert rigeligt har forrentet Banens Anlægskapital og desforuden dannet Virkeplads og Eksistens for mange lykkelige Hjem.

Eller tænk paa de Muligheder — under fredelige Forhold — der er skabt for at føre ogsaa den jævne Mand fra den ene Kant af Landet til den anden paa kort Tid. At Banen — rigtig benyttet — i disse 70 Aar har været et stort Kulturgode for Folk i By og paa Land turde vist være hævet over enhver Tvivl. Baade direkte og indirekte har den bidraget væsentligt til at skabe de Samfundsforhold, som vi har i Dag, ogsaa langs Nordvestbanen. Forhold, som — trods al Skrøbelighed — vel kun de færreste vilde ombytte med Tiden før Banens Anlæg.

Derfor er Banens besværlige Tilblivelseshistorie her opridset i korte Træk. Ogsaa for at mindes nogle af de Mænd — saavel paa Tinge som uden for dette — samt Pressen, der for ca. 70 Aar siden gjorde et Arbejde for Banens Gennemførelse over Strækningen Roskilde—Kallundborg.

Og selv om det blev den sydlige Linie (den over Tølløse), der sejrede — et er vist alle rejsende med Sans for Naturskønhed enige om, det nemlig, at Nordvestbanen er ført gennem nogle af de frodigste og smukkeste Egne i vort herlige gamle Land.

Bilag 1.

Erklæring!

Undertegnede, som tidligere paa Opfordring af Udvalget for Jernbaneanlæg igjennem Holbek Amt har tegnet sig for et Actiebeløb af Rd. til Anlæg af en Bane fra Roeskilde eller et Punct ved Jernbanen mellem Roeskilde og Ringsted over Holbek til Kallundborg, samtykker herved at overføre dette Beløb af ugaranterede Actier i det nævnte Jernbaneanlæg til at skjælde Tegningen af det samme Beløb, er Rd., til pari Kurs i Actier i en eventuel lollandsk Jernbane, hvilke ere af Staten garanterede 4 pCt. aarlig Rente i Henhold til Loven af 26de Febr. 1869, Beløbet at indbetale i 4 halvaarlige Terminer, 1ste Gang i Decbr. Termin d. A., selvfølgelig under Betingelse af, at det sjællandske Jernbaneselskab overtager Anlægget af førstnævnte Jernbane i Henhold til den nævnte Lov af 26de Febr. 1869.

den Mai 1869.

Bedes tilbagesende med Underskrift til et af Udvalgets Medlemmer inden den 20de Mai 1869.

Udsendt af det Udvalg, der med Assessor F. Lunn, Knabstrup, som Formand, virkede for Banens Tilblivelse — og for den lige (nordlige) Linie Roskilde—Holbæk.

Bilag 2.

Som det vistnok vil være Deres Exellence bekendt, hersker der en meget stærk Bevægelse her i Amtet i Anledning af Spørgsmaalet om den nordvestsjællandske Jernbanes Retningslinie. Det ligger i Sagens Natur, at det er et inderligt Ønske hos den langtovervejende Deel af Amtets Beboere, at Banen maa blive ført ad den kortest mulige Vei, da derved spares baade Penge og Tid for de Vei-farende. Vi forment ogsaa at der ikke vilde blive Tale om andre Linier end den korteste, og følte os saaledes trygge indtil der i den seneste Tid er fremkommet et Andragende fra en lille Deel af Amtet, som er stærkt interesseret i at Banen føres ad den længere Vei over Tølløse, om end paa det hele Amts Bekostning. Vi skulde dog ikke have taget synderligt Hensyn til dette Andragende, dersom det ikke af mange Kjendsgjæringer var blevet os klart, at det sjællandske Jernbaneselskab bestemt antager at finde sin Regning ved, at den sydlige længere Linie vælges.

Vi, der nøje kjende Egnen her, vide at Linien over Tølløse betjener et Opland, som allerede enten er inde i Vestbanens Rayon eller komme ind i Nordvestbanens, hvorimod en nordlig Linie vil forskaffe et stort nyt Opland Deel i en Jernbanes Goder uden at fordyre Baneanlægget. Nøiagtigt kunne vi ikke angive Forskjellen i Veilængden imellem en nordlig Linie og den udstukne sydlige Linie, men med Sikkerhed vide vi, at Linien over Tølløse er opmaal til ca. 5 Mile, medens Veilængden ad de nuværende Veie over Eriksholms Færge og Rye kun er lidt over 3 Mile.

Denne Forskel i Veilængden synes os saa betydelig, at Frygten for, at den længere Vei skal blive valgt, i Forbindelse med hvad der iøvrigt, som ovenanført, taler for Valget af en nordlig Linie, har ført os til at henvende os til Deres Exellence med ærbødig Andragende om, at en nordlig Linie som den korteste maa blive valgt.

C. Bille-Brahe, Holbæk.	Brun, Holbæk.	V. Colding, Kallundborg.	Holm, Lerchenfeldt.
F. Lunn, Knabstrup.	Ohlmann, Holbæk.	H. L. Smith, Holbæk.	

I »Fædrelandet« Nr. 21 den 26. Januar findes følgende Notits:

Adresse om Retningslinie af Nordvestbanen.

Efter modtagen Meddelelse er Adressen for den nordlige Retningslinie af Nordvestbanen d. 21. ds. af Assessor Lunn til Knabstrup overbragt Hs. Exc. Indenrigsministeren. Adressen, som har funden meget stærk Tilslutning i 46 Landsogne i Holbæk Amt og 11 Sogne i Horns- og Voldborg-Herreder, blev af Ministeren velvillig modtagen.

ST. KNUDSGILDETS BÆGER I KALLUNDBORG

Af Sigvard Skov.

I 1807 nedsattes oldsagskommissionen, der siden bevirkede Oldnordisk museums oprettelse, spiren til det nuværende Nationalmuseums danske samlinger. Rundt fra hele landet indsendtes der oldsager til kommissionen, der foreløbig lod sagerne opstille over Trinitatis kirkes kor. Blandt de ting, man fik ind i de første aar, var det store træbæger, som i 1809 skænkedes af Kallundborg by. Det er nu udstillet i middelaldersamlingens rum 29.

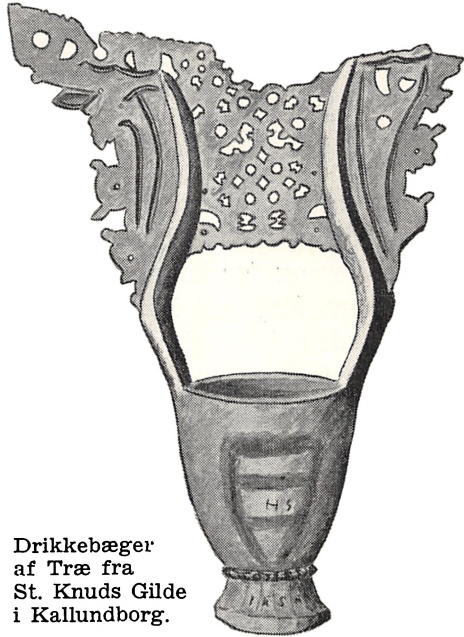
Bægeret er af egetræ, det er ca. 80 cm højt, hvoraf dog det egentlige bæger kun udgør de 31 cm, resten er hank, bredden er 20 cm. Det mærkeligste ved bægeret er hanken, hvis gotiske, udsnittede bladværk kan minde om et hjortegevir. Nu er den ene side lidt molesteret, men helt symmetriske har de to sider aldrig været. Bægeret er rødmalet og har et paamalet sort vaaben med to tværbjælker, midt mellem bjælkerne findes bogstaverne H S. Paa bægerets Fod staar IRSNOR. Mellem bægeret og foden er der en reliefskaaret snoning.

Der findes her i landet blot dette ene drikkebæger af denne mærkelige type¹⁾. I alt kender man omkring en snes stykker spredt i forskellige nordiske museer, deraf ét i det finske nationalmuseum i Helsinki, resten findes i Sverige. Det antages derfor ikke, at Kallundborgbægeret er hjemligt arbejde, det stammer rimeligvis som de fleste bægre af denne type fra Nordsverige eller fra Fin-

---

1) Hyllén-Cavallius nævner dog at have set to kovser under sit besøg i København 1843. De skulde stamme fra en jysk præstegaard. A. Hazelius: Minnen från Nordiska Museet I, 12, p. 4. (1885).

land¹⁾. Hvor gammelt Kallundborgbægeret er, lader sig vanskeligt sige med sikkerhed, da det ikke som nogle af de svenske er daterede. De to ældste af de daterede svenske er fra 1504 og findes i Kulturhistoriska museet i Lund, det yngste er fra 1681 og findes i Nordiska museet i Stockholm. Selve typen er saa ganske afgjort ældre og flere af de udaterede bægre rimeligvis ogsaa, deriblandt Kallundborgbægeret, som derfor maa henføres til middelalderens sidste aarhundrede.

Drikkebæger
af Træ fra
St. Knuds Gilde
i Kallundborg.

Om brugen af disse drikkebægre, der paa svensk hedder kåsor, paa dansk kovser, og om skik og brug ved den tids noget voldsomme drikkelag ved vi særdeles god be-

sked takket være Olaus Magnus' store værk »Historia de gentibus septentrionalibus« (de nordiske folks historie). Olaus Magnus var broder til Sveriges sidste katolske erkebiskop, Johannes Magnus, der ogsaa var en betydelig historiker. Da reformationen sejrede i Sverige, fulgte Olaus broderen i landflygtighed til Rom, og her udkom hans før nævnte værk i 1555, naturligvis paa latin, da det søgte sin læsekreds blandt de humanistisk lærde i hele Europa. Værket skildrer først de nordiske landes geografi endog ret indgaaende og dernæst indbyggernes liv og fær-

1) Nationalmuseets Vejledninger. De danske Samlinger. Middelalder og nyere Tid til 1750, p. 43 (Kbhvn. 1938).

den, deres gamle sæder og skikke i de mindste detalier. Olaus Magnus' *Historia* er følgelig blevet en overordentlig vigtig kilde for den nordiske kulturhistorie.

Værkets 13. bogs 35. kapitel har til overskrift: Om forskellige kar og deres udseende. Det hedder heri om drikkebægrene: »Mange forskellige slags drikkebægre findes hos Nordboerne, f. x. krus af bronze eller kobber af forskellig størrelse og styrke. Kulden¹⁾ og folks haardhændede greb gør, at skøre kar og glas aldeles ikke kan holde ... Der findes ogsaa drikkebægre, som minder om kongelige diademer eller kroner, fint forarbejdede af knudrede trærødder. De bruges for morskabs skyld ved sammenkomster ved højtidelige lejligheder og kaldes paa landets sproget for kovser«.

Olaus Magnus' *Historia* er illustreret med en lang række udmærkede træsnit, et af dem forestiller et drikkelag, hvor kovser er i Brug. Til dette billede gives i kap. 37 følgende forklaring: »Man ser altsaa paa ovenstaaende billede nogle mænd sidde til bords ligesom med kransede hoveder. De drikker af bægre af udseende, som billedet viser, noget som maaske kan vække undren hos den, der er ukendt dermed. Endnu mærkeligere vilde det dog synes, om man fik en hel række svende at se drage frem i flok og følge som hyrder med en hjord grenhovede hjorte for at byde gæsterne disse bægre fyldte med most«.

Om fremstillingen berettes videre i kap. 38: »De ovennævnte grenhornede bægre er produkter af de nordiske finners snilde, de kaldes som sagt for kovser. Natur og kunst virker sammen til at gøre dem smukke og stadse-lige. De forarbejdes nemlig af de bedst egnede granrødder, de udhules, og paa ydersiden prydes de med mangfoldige snittede figurer, ja smykkes endog med kunstnerisk udførte gyldne beslag²⁾ eller andre farverige prydelser. De

1) Meningen er, at hvis vædsken fryser, kan den sprænge bægere.

2) Dette træk synes ikke at være overdrevet. I Henrik Djäknes testamente fra 1453 nævnes en sølvbeslaget kåsa; Finlands medeltidsurkunder IV, p. 40.

Drikkegilde. (Efter Træsnit hos Olaus Magnus.)

kan saaledes blive meget smukke og følgelig ogsaa meget kostbare. Man bruger ogsaa birkerod til disse bægre, i den slags træ kan der nemlig forekomme brogede pletter, som undertiden kan tage form af dyr, fugle eller andre figurer, vidunderligt udgaaede fra naturens eget værksted. Giver man dem da en gang fernis, faar de et særdeles tiltalende udseende med træets flammende aarer og de buede linjers netværk. — Undertiden har prælater, der er vendt hjem til Norden fra Italien, medført stykker af cypresrod, som med sit brogede farvespil kan minde om en paafuglehale, og bægre af den slags træ betragtes da som noget højest vidunderligt. Glas bruges enten slet ikke eller meget sjældent af hensyn til de drikkes kaadhed; thi de vilde da anse det for en fornøjelse at knuse glassene, og skaarene kunde da forvolde ubodelig skade; saadan fare løber man ikke med grantræs-krusene«.

Den her omtalte kovs har tilhørt St. Knudsgildet i Kallundborg, en af disse sammenslutninger til gensidig støtte

for medlemmerne, gildebrødrene, som middelalderen var saa rig paa. Helgenen, som gildet har navn efter, er Knud hertug med tilnavnet Lavard. Han synes særlig at være blevet dyrket paa Sjælland, hvor man har gilder, der bærer hans navn i København, Roskilde, Ringsted, Slagelse, Store Hedinge og Søborg foruden det nævnte i Kallundborg¹). Dette gildes historie er i øvrigt saa godt som ukendt, der findes dog fra o. 1480 bevaret en fortegnelse over nogle af gildets Medlemmer, dog kun de fornemste fra det 14. og 15. aarhundrede, formodentlig æresmedlemmer eller beskyttere, da gildets menige medlemmer maa antages at have været staden Kallundborgs værdige borgere. Listen nævner kong Valdemar (IV, Atterdag), kong Oluf, dronning Margrethe, bisperne Niels Jacobsen og Peder Jensen Lodehat af Roskilde, samt nogle fogder og lensmænd paa Kallundborg slot²).

Efter at gildet var ophørt at existere, blev kovsen opbevaret paa raadhuset i Kallundborg som et ærværdigt fortidsminde, og som saadan er den et par gange omtalt i den historiske litteratur. Københavns præsident, Peder Hansen Resen (1625—1688) samlede gennem mange aar materiale til en stor dansk topografi, »Atlas Danicus«, med fyldige meddelelser om historiske minder. Det indsamlede materiale truede med at overvælde ham, og det lykkedes ham derfor ikke at faa værket trykt. Hans samlinger, der udgør en anelig række haandskrevne foliobind, affattet paa latin, opbevares nu paa det kgl. bibliotek. Om Kallundborgkovsen skriver han følgende: »I fordums dage blomstrede i staden et St. Knudsgilde, som fejrede en festlig sammenkomst den 7. januar³) hvert aar. Den, der første gang fik adgang til gildet, skulde tømme drikkebægeret, der kunde rumme 4 sextarer øl«⁴).

1) Henry Petersen: Knud Lavards Helgentilbedelse; Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1885, p. 27.

2) Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen, udg. ved C. Nyrop. I, p. 220—21. (Kbhvn. 1899—1900.)

3) Den 7. januar var Knud Lavards helgendag.

4) 1 sextar = $\frac{1}{2}$ liter.

Sognepræsten i Kallundborg Hans Jacob Paludan (1717—82) samlede flittigt stof til en beskrivelse af Kallundborg, som hans søn Peder Paludan (1755—99) i 1788 fik udgivet i trykken. Heri nævnes ogsaa gildebægeret under omtalen af Raadhuset: »Raadstue-Salen er lys og kunde blive smukkere. Paa Væggene hænge nogle Kaart, ældre og nye, over Byen og dens Jorder; samt et stort Drikkekar, som til Prøve maatte udtømmes af en nye Broder, naar han vilde indtræde i St. Knuds Brødres Gilde-
laug; hvilket Selskabs Stiftelsesdag blev højtidelig holdt den 7. Januar, paa hvilken Dag Kanutus Lavardus blev slagen ved Herrested, og holdtes siden for Siellandsfaers Patron. Drikkebægeret selv, eller rettere, den Spand til at drikke af, holdt fire Potter, og er saa sært skabt, at Draa-kerne lettelig, ved at holde den for Munden, kom til at ligne en Tyr eller kronet Actæon«¹⁾.

Bægeret er altsaa en »velkomst«, og den skik, der her skildres, kendes ogsaa fra andre gilder, ligesom den overtoges af haandværkerlaugene. Det var et ret aneligt kvantum, den kunde rumme, og der blev ogsaa i de tider, det 15—16 aarhundrede, da disse mærkelige drikkekar var i brug, drukket tæt, som det ogsaa fremgaar af Olaus Magnus' skildringer, og disse træbægre, der, som nævnt, ikke knustes saa let som glas, kunde da være farlige nok, naar de som vaaben blev svunget med en kraftig haand af en af gildebrødrene, hos hvem øllet var gaaet ind og forstanden ud²⁾. Det synes ogsaa, som Olaus Magnus selv er blevet betænkelig ved sin skildring af drikkelagenes voldsomhed, for et andet sted skriver han, at drikkebrødrene kappedes om at vise, hvor ædru de var, ved at danse i ring med et af disse høje kar paa hovedet hver, og han kalder med Platon den en god gildesbroder, der, baade naar han

1) P. Paludan: Beskrivelse over Staden Kallundborg, p. 126 (København 1788) jfr. endvidere Pontoppidan: Danske Atlas II, 415 (1764).
benhavn 1788.)

2) 1551 slog Peder Bragde en malet kåsa i stykker paa hovedet af en af sine svende; Acta Ethnologica I, p. 21. (1936).

drikker, og naar han dømmer, formaar at holde hovedet klart.

Kovserne fik i Sverige deres videste udbredelse, og holdt sig ogsaa dér længst i yndest. Især har slægten Bielke sat pris paa denne mærkelige drikkekartype, da mere end halvdelen af de bevarede svenske har tilhørt denne slægt¹). De var oprindelig en specialitet for højadelen, men sank efterhaanden ned til de lavere kredse, og blev endnu ind i det 19. aarhundrede brugt i afsides svenske bygder ved bondebrylluper. Karrets pompøse form har gjort, at det blev det særlige højtidsdrikkebæger, hvorfor ogsaa dets finske betegnelse, kousa, i dette sprog er gaaet over til at betyde fest eller gilde.

Hvor og hvorledes denne bægertype har udviklet sig, henstaar i det uvisse. De bevarede eksemplarer er ganske ensartede og viser ingen udvikling. En finsk forsker Kustaa Vilkuna har villet forklare typen som afledet af gamle russiske bægre med forsirede haandgreb²), hvorimod svenskeren Sigurd Erixon hævder, at de gaar direkte tilbage til en ren folkelig drikkekarstype af nordeuropæisk oprindelse og med forhistoriske ahner³).

---

1) Sigurd Erixon: Bolle och kåsa; Svenska kulturbilder under redaktion af S. Erixon och S. Wallin, III band, del V—VI, p. 19. (Stockholm 1930).

2) Kustaa Vilkuna: Die Kosa, eine nordische Festschale; Acta Ethnologica ed. G. Granberg I, p. 33 (1936).

3) Sigurd Erixon, anf. værk p. 19, 26.

HOLBÆK - KALUNDBORG OG NYKØBING 1798

AMTSFORVALTER WITHS REJSEINDTRYK

Ved **Albert Thomsen.**

I det lille Tidsskrift »Iris og Hebe« findes i Aargangen 1799 en anonym Rejsebeskrivelse med den kuriøse Titel »Efterretninger om noget Lys og Skygge om de Siellandske Kjøbstæder, samlede ved en Reisende i Aaret 1798«.

Da det vel er de færreste af Aarbogens Læsere, som af egen Drift finder frem til disse »Efterretninger«, har jeg faaet Lyst at publicere dem her. Men først vil jeg fortælle lidt om Forfatteren, Amtsforvalter *Jens With*; han er paa mangfoldige Maader en karakteristisk Type paa »Oplysningstiden«s Mænd, fuld af vidtløftige Interesser, ladet med gode og daarlige Ideer, ivrig og virksom, men desværre mere optaget af at give gode Raad for andres økonomiske Forhold end af at varetage sin egen Økonomi.

With¹⁾ var født 1741 i Stubbekøbing som Søn af den stedlige Klokker og Kordegn, senere Kapellan *Jens With*.

I 1774 fik han det store Embede som Amtsforvalter i Holbæk, købte den gamle Amtsskrivergaard paa Algade, Byens største Ejendom, hvortil hørte 4 Byjorder Øster paa, ca. 60 Tdr. Men Holbæks Markjorder laa endnu i Fællesskabsdrift, og da *With* opdagede, at hans Part laa spredt i 124 Strimler, forlangte han, ung og moderne som

---

1) Erslevs Forf. Lex.

han var, at faa dem udskiftet og samlet.¹⁾ Avlsbrugerne blev stærkt ophidset ved dette forfærdelige Krav og nægtede at gaa med til det, men With skrev til de højere Mynigheder, og 1776 resolverede Stiftsamtmanden, at hans Ønske skulde opfyldes; en Landmaaler tilkaldtes, og i 1776—77 opmaalte og inddelte han alle Bymarkerne.

Derefter forlangte ogsaa Byfoged Lund, Raadmand Gustav Ortved og Købmand Jens Ortved at faa deres Jorder ud af Fællesskabet, og trods Avlsbrugernes Protest gennemførte de deres Krav; Navne som »Borgmesterjorderne« og »Ortveds Mark« vidner endnu om, hvor de fik deres Part udvist.

Ved Udskiftningen kunde With jo kun tilkomme ca. 60 á 64 Tdr. Land, men man gav ham den allerfjerneste og daarligste Lod, den saakaldte Nyvang, som til Gengæld maalte 105 Tdr. Land. Snart efter indgik han et Mageskifte med Etatsraad Brinch-Seidelin til Eriksholm og Holbæk Slots Ladegaard; Etatsraaden skulde have Nyvang og With 21 Tdr. Slotsjorder med selve den gamle, øde Slotsbanke ved Strandporten. Nu rejste Avlsbrugerne, det meste af Borgerskabet, en energisk Protest, de førte endog Sagen frem for Kongen og hævdede, at Nyvang var en ældgammel Byjord, som ikke maa komme i udenbys Folks Eje, og det er Vanvid at bytte 105 Tdr. bort for 21. De lod sig endda forstaa med, at de havde hørt, at With havde faaet 500 Rdlr. af Etatsraaden i Tilgift paa Handelen! Saa vil de hellere overtage Nyvang igen og godtgøre With hans Udgifter. Der er noget rigtigt og tiltalende i denne Protest, som falder godt i Traad med lignende Episoder i Byens Historie; Holbækkerne har altid bidt fra sig, naar de mente, nogen vilde gaa deres Rettigheder for nær. Og de har ofte maattet forsvare deres Markjorder.

With svarede fornærmet, at han ingen Penge havde faaet af Herremanden, og naar han ejede Nyvang, kunde

1) Holbæk Købstads Historie, 446 ff.

han vel gøre med den, som han lystede, men forresten var de Slotsjorder meget mere værd end Nyvang, fordi de laa lige inde ved Byen og var i god Drift! Han var aabenbart en fremsynet Mand; der er Grundspekulation i den Tankegang; de 21 Tdr. Land er det meste af det nuværende Villakvarter og Riffelhaven, den senere Slotsgaards Jorder.

I første Omgang sejrede Borgerne; With maatte beholde Nyvang, og for at faa noget ud af den, opførte han en firelænget Bondegaard derude og kaldte den Nyvangsgaarden. Kongen skænkede ham 100 Rdlr. i Byggehjælp 1779 som en Paaskønnelse for den Iver, hvormed han havde indledet Udskiftningen i Holbæk.

De meget konservative Avlsbrugere fortsatte med Fællesskabsdriften mange Aar endnu; først 1791 udskiftedes de sidste Byjorder og i 1794 Overdrevet »Olden«.

I 1782 lykkedes det With at faa Lov at sælge Nyvangsgaarden til Brinch-Seidelin,¹⁾ mod at Gaarden stadig skulde høre under Holbæk Kommune; og udenbys Ejere skulde svare en Afgift til Kæmnerkassen.

With havde nogle Aar forud fæstet ca. 12 Tdr. Land af den føromtalte Slotsjord, og i 1783 gav Brinch-Seidelin ham Arvefæsteskode paa den og ydermere 7 Tdr. Derved blev han Ejer af Slottets Voldsted, og i »Minerva« 1787 har han givet en interessant Redegørelse for, hvorledes han efter bedste Evne ødelagde de sidste Rester af Borg og Vold.²⁾

»I denne Strækning, som ligger Vest for Holbæks Strandport, befandtes at ligge det gamle Slots Voldsted, som var en uformet og i Overfladen især uregulær Bakke med dybe Grave til alle Sider ... og hvorfra var en herlig Udsigt, særdeles over Holbækfjorden, ad Bramsnæs, Ourø Seilløb, Horns Herred, Tudsønæs saa og indværts Vesten ud ad Landet. Dette (altsaa Købet af Voldsted) foranledigede

1) Holbæk Købstads Historie 452.

2) Holbæk Købstads Historie 44 og 493.

mig til sidst i Aaret 1784 med egne Folk at lade planere den nordvestlige Overdeel af Bakken mod Stranden, omtrent 4—500 Kv.-Al., og kom derved til at støde paa en uforomodentlig regulær gammel Hjørnemur i N.V.«

Videre fortæller han, hvorledes han afdækker de middelalderlige Kældere og Fundamenter til Borgens Stenhus og det store Taarn, lader ca. 20.000 »meget skønne store« Munkesten opbryde og bortføre, fylder op i Gravene og anlægger den nuværende Kørevej ind til Slotsgaarden.

Foruden at passe sit store Embede og sine Landbrugsinteresser fik han ogsaa Tid til at udfolde en flittig Skribentvirksomhed. I »Minerva« findes saaledes Artikler af ham om saa vidt forskellige Ting som Kakkelovne, Rugtørring, Tærskelader, Oprettelse af Forraadsmagasiner i gode Kornaar, om Utterslev Moses Bortforpagtning, om Muligheden af at forbedre det danske Landvæsen m. m. I »Økonomiske Annaler« har han en Anvisning paa at anvende Skorsonerrod til Kaffe — her er maaske en Idé for vor Tids utallige Kaffesurrogatfabrikanter? I »Handels- og Industri-Tidende« 1804 fortæller han om Marsvinefangst ved Bramsnæs. 1700 udgav han »Plan til et Selskab med Hensyn til de danske Kystfiskeriers Ophjælpning og mulige Forbedring«; andre Pjecer handler om »adskillige Maader at tillave Cabliau paa«, og »Anvisning til at faa meget og godt Brændeviin, Edike og Liqueur af Kartoffler og Bygmalt«.

Det kongelige Landhuusholdningsselskab belønnede 1785 den idérige og virksomme Amtsforvalter med sin 1. Sølvmedaille.

For at ophjælpe Hjemmeindustrien og hæmme Betlemiet stiftedes 1780 »Nestveds patriotiske Selskab«¹⁾, der oprettede Spindeskoler rundt paa Sjælland, saaledes i Tuse, Nr. Jærnløse og Kundby, især beregnet paa Undervisning af Børn. Men de gik ikke ret godt, disse Skoler, efterhaanden blev Børnene borte.

1) Aarb. f. Præstø Amts hist. Samf. 1942, 338 ff.

With forsøgte i Holbæk noget lignende; i den gamle Gaard, Algade 63, som han købte paa Auktion, indrettede han et Spinderi for Børn og Kvinder med 4 Vævestole og Plads til 40 á 50 Spindere, og han akkorderede med Det kgl. Dug-Manufaktur paa Blaagaard om at overtage det producerede Hørlærred. »Fabrikgaarden«, som den nu kaldtes, kom i Gang i 1783, men den gik ikke godt. 1786 indberetter Magistraten, at With lader spinde lidt Uldent og holder en Klædevæversvend til at væve, men det hele er ubetydeligt; 1790 solgte With Gaarden til ham, men han gik fallit allerede i 1792.¹⁾

Amtsforvalteren forsøgte sig ogsaa som Godsejer; 1793 købte han Mørkegaard (Toftholm) af Chr. Henr. Hvid for 46.000 Rdlr. Men den Herlighed varede kun kort. Hvid, som havde kautioneret for 3000 Rdlr. af Withs Oppebørsler paa Amtstuen, døde 1795, og dette bragte Amtsforsvalteren i saadanne økonomiske Vanskeligheder, at han maatte sælge Toftholm og sin egen Gaard i Holbæk, og den 29. Juli samme Aar fik han sin Afsked i Naade, fordi han ved sin Kautionsists Død ikke mere kunde stille Kaution for de ham betroede Oppebørsler.

Som Tillidsmand for det Reiersenske Fond, stiftet 1793 »til Manufakturvæsenets og Industriens Udvidelse og Forøgelse« i København og de sjællandske Købstæder, foretog With i 1798 nogle Rejser til disse Provinsbyer for at studere deres Vilkaar og Muligheder for at skabe Industriforetagender der. I sin Beretning, »Efterretninger om noget Lys og Skygge om de sjællandske Kjøbstæder«, roser han Holbæk og Storehedinge som »de to eneste Steder, hvor et godt Agerbrug er anlagt af Borgere«, og han er ikke bange for at hentyde til sin egen Medvirken til det gode Resultat i Holbæk: For en Snees Aar siden lagde en Indvaaner Grundstenen ... og nu da Kappelysten har saa at sige oversteget sig selv, er det højst behageligt at vandre igjennem disse elyseiske Marker og see Vindskibelighedens udeblivelige Frugter«.

1) Holb. Købstads Historie 462.

Det er sikkert ogsaa ham, der under Mærket th skriver en Artikel om Holbæk i »Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn«, Juli 1809, hvor det bl. a. hedder: Byens Marker ere ved Flittighed og Agerbrugets Skjønsmhed saaledes forherligede, at de kan lignedes ved Haver, med plantede Alleer igiennem Markveien«.

Rejsebeskrivelsens Omtale af vort Amts tre Købstæder aftrykkes paa de følgende Sider med enkelte Noter af Forfatteren til denne Indledning.

With var først gift med Johanne Jacobsen (1774); hun døde vistnok 1785 og efterlod sig 6 Børn. Samme Aar ægtede han Christiane Caroline Wiimb, Datter af Forpagter W. paa Lerchenborg. Hun døde 1813 hos sin Svigersøn, Gæstgiver Jantzen i Postgaarden »Elephanten« i Smedelundsgade i Holbæk. Aaret efter, 8. August 1814, satte Døden ogsaa Punktum for Withs travle og virksomme Tilværelse.

Holbæk.

Med denne fra fordums Dage ikke liden Kjøbstæd, der har havt 3de Kirker, et Sortebrødre-Kloster og nær udenfor sig et fast Slot, som Kong Erik Glippings Svigersøn, den landflygtige Kong Birger af Sverrig i det 12te Sekulum havde til Residends;¹⁾ er der gaaet som med flere af de i sine Tider florerende danske Kjøbstæder, at de siden efter bestandig har havt Ebbe. — Det er et gammelt Ordsprog: at Høgen tar Gjøgen; Duen tar Fluen; — og saaledes den Store æder den Smaa; det er: at ligesom Hovedstaden i Residentsprovincen tiltager — aftager de smaa Handelssteder. Forskjellen kan alligevel ikkun mærkes Generationsviis; det ville og for meget bedrøve ægte Borgere, om dette store Forfald var dagligdags synbar.

Holbæk er imidlertid ikke ubetydelig; det ligger fordeeltigt for den bedste Green af Isefjorden og har en temmelig god Skibsbroe, hvis Lade- og Losseplads, i nogle de sidste Aar, siger man, ved bedre Opmudring end tilforn, skal være bleven dybere. Bramsnæs en Miil Synden herfra er imidlertid den eneste sikre Vinterhavn for sildig anløbende Skibe, hvoraf Staden i mange Aar ikke har ejet uden eet som hænger med

1) Holb. Købstads Historie 50.

Sørgflag og Vimpel i Kirken, som for mange Aar siden er indviet; dog vidner denne sande Reliquie om, at Staden har havt ej allene egne Skibe, men endog Skibsbyggerie, som mig er fortalt.

Kirken er smuk baade udvendig og indvendig; Raadstuen¹⁾ anstændig; var tilforn fornævnte Sortebrødre kloster, og sammenbygget med den forrige latinske nu danske Skole²⁾, samt med Kirken. Fængslerne ere forordningsmæssige

Byens Hovedgade er i sin Broeforfatning den maadeligste tænkes kan; og forestiller i stærk Tøeløb eller Pladskregnd den femte Green af Isefjorden, da Rendestenen, saa bred, at den tillige er Kjørevej, er midt i den meer end 20 Alen brede Gade, hvis Vande som af en Cascade falde i Havet. Dog nu er der Haab om, at Gadernes Forbedring vil blive den nye Landevejs liig; da denne til Stadens Bedste kommer der igjennem; der- ved erholder Staden Vognlaugs Rettighed³⁾.

Paa nogle faa duelige Professionister nær, har den største Borgerklasse forhen meest ernæret sig ved Brændeviinsbrænding og Kroehold; men til Held for denne Bye, og til Glæde for hver sand Patriot er det efter det gamle Slendrians Systems Overvindelse indseet at naar en Stads Indvaanere, som denne ejer over 1000 Tønder Land, er intet til vissere Fordeel end den fuldkomneste Brug af disse.

For en snees Aar siden lagde en Indvaaner Grundstenen; et Decennium derefter blev der bygget paa den; og nu da Kappelysten Aar efter Aar har, saa at sige, oversteget sig selv, er det højst behægeligt at vandre igjennem disse elyseeiske Marker og see Vindskibelighedens udeblivelige Frugter. Held være med Holbeks — og hver en Stads Indvaanere, som saaledes stræber efter højeste Agerbrugs Fuldkommenhed. Magistraten bestaar af en Borgemester, som tillige er Byfoged og Postmester; og en Bye- og Raadstueskriver. Borgertallet er omtrent 120⁴⁾. Tvende Vægttere lønnes; offentlige Lygter vides ikke af. Apotheket er eneste privilegeret Vertshuus; men nogle Kjøbmændshuse afhjælper Trangen i fornødne Tilfælde.

Vognmands laug er her ikke, som undertiden sætter den Rejsende i Forlegenhed; men naar nu Landevejen lægges her igjennem,⁵⁾ oprettes vel et.

1) Det nuværende Ligkapel.

2) Biblioteket.

3) Ret til at oprette et Laug af privilegerede Vognmænd, som for faste Takster befordrer Rejsende fra Holbæk til nærm. Købstad.

4) Indbyggerantallet var 1801: 1332.

5) 1795 kgl. Resol., at Landevejen skal gaa gennem Holbæk, men det varede en halv Snes Aar, før Vejen var færdig.

Kallundborg.

Ved at beskue denne gamle, endnu femtaarnede, Kongestad med historisk Eftertanke, hvor mange Herredage ere holdte, hvorfra mange Konge- og Rigens-Raads Bud ere udgangne, hvor et sørgeligt og langvarigt Kongefængsel har været, lægger man endnu Mærke til denne tildeels melankolske Nyhed: det afbrudte Slots Rudera, som endnu ere kjendbare.

Stadens Hovedkirke med ommeldte fem Taarne, formodentlig i det udvortes den samme som i Oldtiden¹⁾, er, skjønt inden i kun maadelig stor, dog tempelmæssig. Den forladte latinske Skole staaer i Sørgedragt²⁾; men afbødes ved et godt dansk Skolehold. Intet Under, om i denne Stad hersker nogen Oplysning; den har for nærværende Tid tvende Doctores Theologiæ til Præster; en ung, virksom og munter Mand til Borgemester, som første Magistrat; og en ærværdig 80 Aars gammel Byefoged og Politimester; maaskee dog i sidste Henseende noget over den tjenligste Alder. Raadstuen er anstændig og Fængslerne anordningsmæssig forbedrede. Gaderne prange med endeel smukke Huuse; en ikke forfalden Skibsbroe; men Havn og Indløb fejler Opmudring. Borgernes Tal er omtrent 200³⁾, hvoraf 8 eligerede. Fire Vægttere lønnes. Offentlige Lygter ere faa. Her er et dygtig Vognmandslaug, et godt Apothek samt et anstændigt Vertshuus, som tillige er Posthuus. I samme Aar har en Klub Værelser med en brillant Dansesahl. 150 Tønder Agerbrug fuldkommen udskiftet er i bedste Forfatning; men et betydeligt større Fang som alene kun tænkes forbedret, bruges til Græsning.

Staden vil uden Tvivl vinde meget ved den nye anlagte Landevej, som i denne Sommer vil naae Porten, en Fjerdingsvej udenfra. Forstadens mærkelige Fredssteen var vel sin Død værd for at give Plads for den nye Vej; dog synes mig, at den fortjente paa et mere belejligt Sted et varigt Minde. Ventelig komme Byens Gader i Betragtning, for at svare til den nye Vejs Bequemmelighed.

Kallundborgs patriotiske Selskab, som er stor i sin Goddædighed, er velordnet, har en betydelig Spindeskole og en lønnet Læremoder; kun maae en saa hensigtsfuld velgjørende Institut føle Fortrydelse over, at Skolen for det meste savner Arbejdere, skjøndt her som flere Steder er Overflødighed af Fat-

1) Lad os hellere sige Middelalderen.

2) Latinskolen nedlagt 1739.

3) Indbyggertallet 1801: 1322.

tige, unge og gamle. Lovenes Efterlevelse i et Land, siger en vis dansk Autor, er Statens bedste Opkomst: sat sapienti¹⁾.

Ogsaa har denne Stad et Fiskerie-Interessentskab, som ikke har været sparsomt paa Redskabers Anskaffelse til frit Brug saa vel i Beltet som til Bund-Stader, til Tjeneste for Byens Indvaanere, hvilke savne fersk Fisk; mueligt og til Nedsaltning og Forhandling; men beklagelige nationale Dorskhed — og tabte fordums raske Søelyst! Fiskebaadene ligge ubenyttede i Fjorden, og Garnene fange Fluere under Tagene paa Lofterne. Ingen, som kan og vil fiske, er at faae.

Kallundborg har i mange Aar ejet virkelige Kjøbmænd med sand Kjøbmandsaand; og nogle ere til endnu, hvis store og smukke Bygninger tilkjendegive dem. Mange 1000 Tønder Kornvahre, er deres aarlige Export; de kjøbe først — og betale bedst om Efteraaret, og derfor tiltrække de sig al Handel 4 á 5 Mil fra Oplandet; som ellers paa Halvvejen laae belejliger for andre Kjøbstæder; og dog erfares sjelden Fallissements her paa Stedet. Kun gjorde det mig ondt, at høre nogle Skomagere, Feldberedere og Handskemagere bestemt at beklage sig over visses Forkjøbsret til Huder og Skind for at sendes Udenlands, til Skade for Professionisternes Næringsvej. — Dette Slags Valdbyekræmmerie ønskede jeg foragtet af sande Kjøbmænd.

Nyekjøbing.

Om denne lille Kjøbstæd af sidste Rang, kan ikke være meget at sige. Dens Borger-Personale blev angivet til omtrent 60²⁾ — hvoraf 6 Eligerede; — Magistraten er en Byefoged og en Byeskriver. Kirken er temmelig vel vedligeholdt; men Raadstuen elendig og Fængslerne over al Maade slette. Her sad tvende Maleficantere³⁾, som klagede jammerlig over snævert Rum og Fugtighed. Imidlertid skal der være gjort Plan til et anstændigt Raadhus⁴⁾ og bedre Arrester. Byen har en Gade og nogle Stræder. Brolægningen er middelmaadig. Tvende Vægtene lønnes. Her er ingen offentlige Lygter; intet Vognmands-laug. Halvhundrede Børn har her Skole-Information, som er god. Vandet er temmelig godt. Brændeprisen er 5 til 6 Rdlr. for Favnen fra de Kongelige Skove. Ejendomsjorde, som drives, er omtrent 400 Tønder Land geometrisk Maal, foruden et be-

1) Latinsk Sentens: For den forstandige er der talt tydeligt nok!

2) Indbyggertallet 1801: 615.

3) Forbrydere.

4) Det gl. Raadhus var fra 1684. Et nyt opførtes 1804 (nedr. 1893).

tydeligt Overdrev af flere hundrede, Lyngen kaldet, som hidtil brugtes til Græsning, men nu er bestemt til at tages under Plov. Byen ejer ingen Fartøjer, men benytter sig af Røervigernes til dels aabne Baade. Ind og Udskibningen er besværlig, da alt maa skee med Heste og Vogne i Stranden og ved Baade.

Fiskeriet, som her kunne være det skønneste, da Lejlighed dertil fra Kattegattet er saa god, er maadelig; dog ligger nok den største Aarsag i, at Vedkommende mangle Formue til de fornødne Redskabers Anskaffelse. Sælhunde- og Marsvinefangsten kunde her blive betydelig, naar samme rettelig blev anlagt, som da ogsaa ville forøge Fiskeriet. Korn- og Trælasthandelen har i de forrige Tider været god, men har i nogle Aar meget aftaget. Det som denne liden Kjøbstad best var beqvem til, er, efter min Meening, Fiskerie, da alle Slags Nordspøens Fiske, efter Aarstidernes Medfør her viser sig, nemlig Hummer, Kraber, Lax, Tunger, større og mindre Flyndre, Sild m. fl.; ogsaa ankommer undertiden Sildevalen og Størren her.

Om Sommeren er dette Sted ganske behagelige formedelst den skønne Udsigt over denne Deel af Issefjorden; men om Vinteren det modsatte — og tillige overordentlig koldt, da den ligger Nordhavet saa nær. — Den Kongelige Toldbod, Rørvig, ligger en Miil herfra.

DEN AANDELIGE VÆKKELSE PAA SAMSØ I DET 19. AARHUNDREDE

Af **Anders Gommesen, Bertel Madsen og Bent Rasmussen.**

(Fortsat fra Aarbogen 1943.)

Lars Rasmussen.

Lars Rasmussen var Søn af en Arbejdsmand og født i Slagelse 1. August 1817. Faderen var dygtig og velanset og havde efter sine Forhold en god Oplysning. Over for sine Børn var han meget streng og straffede hver lille Forseelse haardt, medens Moderen var blid og kærlig og søgte at skjule Børnenes Forseelser for ham, det bedste hun kunde.

Forældrene maatte i Ordets bogstaveligste Forstand æde deres Brød i deres Ansigts Sved, og deres lille Dreng maatte tidlig tage fat med. Hans første Arbejde var at gaa ud paa Købstadsmarken og samle Ben, som han solgte til Købmændene; saa gik han Ærinder, fejede Gade for Folk og sankede Aks i Høstens Tid. Om Vinteren, naar der var faldet Sne, stillede han paa Torvet med en Skovl paa Nakken og med Halmbaand om Benene og tjente ved Snekastning en Dagløn af 2 Mark; det var mange Penge dengang. Ogsaa som Keglerejser tjente han mangan blank Mark, som han glædede sig over at kunne bringe sin Moder, der tidlig blev Enke.

Naar han havde lært sine Lektier i Salmebogen, Lærebogen og Birchs Bibelhistorie, maatte han hjælpe sin Moder at karte, tvinde og vinde Garn.

»Og naar saa«, fortæller han i sine Livserindringer, »min fromme, flittige Moder om Aftenen havde faaet mig i Seng og hjulpet mig at bede min Aftenbøn, saa flyttede hun sin Rok hen til Sengen og sang med sin gode, klangfulde Stemme den gamle Aftensang, som endnu staar for mig som den skønneste af alle Aftensange:

Den lyse Dag forgangen er,
og Natten den falder os paa,
o, Jesus Krist, Vorherre kjær,
du altid hos os blive maa.
Glæde os Gud i Himmerig.

Forældrene boede tæt op til St. Peders Kirkegaard, der stødte op til Præsten, Pastor Bastholms Mark, over hvilken der gik en Vej. Langs denne Vej var der et Aar en Ærteager, der fristede den lille Lars. Da han, der dengang var fem Aar, havde sat saa mange til Livs, han kunde, fyldte han sine Lommer med den forbudne Frugt og dernæst sin Kasket. Men da overraskedes han til sin Skræk af Præsten, der i en barsk Tone sagde: »Vil din lille Tyv nu følge mig og aflevere dine Tyvekoster«.

Slukøret maatte Lars nu følge Præsten hjem og aflevere, hvorefter han fik en alvorlig Formaning om at lade andres Ejendom i Fred.

Senere flyttede Forældrene om i Bredgade i Huset hos en Vognmand, der havde Avlsbrug. Her legede han med dennes to Sønner paa Høloftet, hvor han tabte sin Kasket, som det trods al Søgen og Leden ikke var muligt at finde. Grædende satte han sig paa Trappen i Forstuen og bad: »Kære Vorherre, du ved, jeg har en streng Fader, og hvor gruelig mange Prygl jeg faar, fordi jeg har mistet min Kasket. Aa, hjælp mig dog at finde den. Saa skal jeg være en god Dreng«.

Saa gik han atter op paa Høloftet og fandt straks Kasketten. Hvor lille han end var, gjorde denne Oplevelse dog et stærkt Indtryk paa ham.

Da han i 9-Aars Alderen var naaet saa vidt, at han kom i tredie Klasse i Skolen, fik han den »uforglemmelige Johan Peter Østrup« til Lærer. — Herom fortæller han: »Overgangen fra de to foregaaende Klasser til 3', hvor Østrup var Lærer, var som at komme fra et mørkt Fængsel til en lys Kongesal, og intet Under, for Østrup var et Naadelys, som skinnede, hvor det kom og saaledes ogsaa i Skolen. Det varede heller ikke længe, før vi uartige Drengene kom til at elske ham som vor egen Moder, han behøvede hverken Tamp eller Stok; thi et venligt Ord eller et mildt Blik var nok til at kommandere os. Hvor højt han var elsket, viste sig den Dag, han holdt Skole for os, efter at han var kaldet til Præst i Gørlev og Bakkendrup; thi Børnenes Hulken gjorde al Undervisning umulig den Dag«.

Johan Peter Østrup, der fik saa stor Betydning for Rasmussens aandelige Udvikling, og hvem han betragtede som sin første Lærefader, var i 1824 blevet Førstelærer ved Slagelse Borgerskole. Her prædikede han flere Gange, og da Pastor Bastholm ved St. Peders Kirke i 1825 paa Grund af Nervesvækkelse besluttede at holde Kapellan, bad han om at maatte faa Østrup, skønt disse to Mænd i Trossager var højst forskellige.

»Det Sædekorn«, skriver Rasmussen, »som min kærlige Moder i mine tidligste Barnedage havde nedlagt i mig, kom nu ved Guds Naade og den nidkære Sjælesørger Østrups Pleje til at spire, saa jeg fattede tidlig den Beslutning at ville tjene Vorherre og slutte mig til »de hellige«.

Østrup var ikke alene kærlig og mild, men mod vantroende var han en Fjende i Guds fulde Rustning.

Da han en Dag katekiserede med os og vilde vise os Forskellen mellem den gamle Kristentro og den nye Lære (Rationalismen), oplæste han et Salmevers af den evangeliske Salmebog, hvori det hedder om vore Kristendoms-Kundskaber:

Ved dem enhver kan kende sig
 og efter Dyden tragte,
 ved dem enhver kan stige frem
 hos dig i Evigheden.

Men da han kom til Enden, hev han med Kraft Salmebogen hen ad Gulvet og udbrød heftigt: »Det er sandt for den levende Gud en stor Løgn!«

I Slagelse var Kirkegangen paa den Tid i høj Grad forsømt. Man kunde nemt tælle dem, der foruden Præst og Degn kom i Kirken. Man skulde heller ikke hos en Præst som Bastholm vente nogen levende Forkyndelse af den gamle Kristentro, det var en Forkyndelse om Dyd og gode Gerninger, et taaget Mørke, der bar Oplysningens Skin.

Da han ikke længere kunde prædike, men nøjedes med at skrive sin Avis, var det, han antog Østrup som Kapellan, og nu skete der et stort Omslag i Tingene. Naar Østrup med sin myndige stærke Røst spurgte: »Hvi er Herrens Røst forstummet i hans Hus?« eller mildt og kærligt forkyndte: »Jesus annammer Syndere« og »Kommer hid til mig, alle I, som ere besværede, jeg vil give eder Hvile«, saa fyldtes Kirkestolene baade i St. Peder og Hospitalskirken.

I Skolen vandt han, som før sagt, Børnenes Hengivenhed, og han var ogsaa en Sjælesørger for de fattige og syge, som han besøgte og trøstede »som et Naadens og Fredens Sendebud«.

Man vil forstaa, hvilken Betydning Østrup havde paa sin Elev, og at han ogsaa satte Pris paa ham, ses af, at han den 10. December 1827 havde foræret ham en Bibel.

Men da Østrup forlod Byen, blev det smaat med Næring i Skolen og endnu mindre ved Konfirmationsforberedelsen, som gik med Løjer og Spektakkel. Den gamle Bastholm kunde ikke styre sine Konfirmander, ikke engang paa Konfirmationsdagen kunde han holde Orden i de lange Rækker af Dreng og Piger paa Kirkegulvet.

Saa kom Rasmussen i Lære hos Købmand Schou i Slagelse, og det var en streng Tid med meget Slid og lidt Frihed. Kun paa de store Helligdage fik Læredrengene $\frac{1}{2}$ Dags Frihed paa Omgang. Engang imellem kom de ud til Kunderne til et Gilde paa Landet. Købmand Schou drev bl. a. ogsaa Kornhandel, og Rasmussen fik af og til Lov til at køre et Læs Korn til Korsør. Saa fik han 1 Mark i Lommen og fandt, det var et Herreliv at slippe ud af Butikken en hel Dag. Om Vinteren kunde det ellers være drøjt nok, da han hverken kendte til Undertøj eller Overfrakke, hvad der den Gang ansaas for Luksus for unge Mennesker.

Han kom nu ind i en vanskelig Tid.

„Det lille Sædekorn, min fromme Moder havde saaet, og som den uforglemmelige Herrens Tjener Østrup havde vandet og plejet, det havde jo ved Guds Naade saa stille spiret i mit Barnehjerte. men nu kom de kolde Vestenvinde og truede den lille svage Guds Plantning, og det varede ikke længe, før jeg saa mig stillet paa Skillevejen og maatte gøre mit Valg mellem Liv og Død, Fortabelse eller evig Fred og Salighed. Han, som var kærlig, styrede mit Livs Baad saavel i Storm som i Stille, han, — og hans Navn være lovet —, greb mit Ror og Kursen blev sat efter det evige Livs Havn, og ved hans Naade holdt indtil denne Dag“.

Det, som hjalp ham til at finde og følge den rette Kurs, fandt han ved at komme med i den Bevægelse, man plejer at kalde den gudelige Vækkelse. For Vestsjællands Vedkommende begyndte denne Bevægelse 1829, forplantet dels fra Fyen til Grevskabet Holsteinsborg, dels fra København til Slagelse. Nævnte Aar havde en Snedkermester Thers bosat sig i Slagelse. Han havde arbejdet i København, hvor han, paavirket af en Snedkersvend Holm, kom under Paavirkning af Grundtvig og Mynster. Nu holdt han sig til Pastor Østrup, og frimodig som han var, begyndte han at samle ligesindede til Husandagt, som dog til at begynde med ikke vakte videre Opsigt.

En Del Aar før 1823 var der kommet en Guldsmed og Gravør P. Mønster til Slagelse. Han var en letsindig

Svirebroder, men samtidig en stor Beundrer af Bastholms Filosofi. Han hævdede Bastholm til Skyerne som en uhyre klog Prædikant. Da hændte det en Søndag, at han efter sin Svigermoders Tilskyndelse hørte Østrup, og da fik han Sandheden at høre, saa der vakttes en Bekymring hos ham, som han ikke før havde kendt. Atter og atter maatte han høre Østrup, og da denne 1830 flyttede fra Slagelse, kom Mønster i Forbindelse med Thers og de faa troende, der havde sluttet sig til ham, og 1831 blev han selv troende, hvilket vakte stor Opmærksomhed i Slagelse; thi det slog Folk, at kunde der hos en Mand som Mønster opstaa Alvorstanker, saa han blev greben af den kristne Tro og førte et ærbart Liv, saa kunde man ikke være sikker paa nogen.

I Slagelse brugte nu Thers og Mønster ikke alene at synge Morgen- og Aftensalmer sammen, men om Søndag Eftermiddag, naar de var kommet fra Slotsbjergby Kirke, hvor Østrups bedste Ven Peter Andreas Fenger var Præst, og til hvem de troende i Slagelse og omliggende Byer sluttede sig, sang de en Salme enten af Pontoppidans Salmebog eller Zions Harpe, læste Luthers Prædiken over Dagens Tekst og sang saa atter en Salme. Kristne Venner sluttede sig til dem for at dele deres Glæde. Disse smaa »gudelige Forsamlinger« fremkaldte imidlertid en hæftig Modstand. Folk mente, at naar de holdt sig de Pligter, Balles Lærebog indprentede, efterrettelig og saa for Resten levede, som det sømmede sig for retskafne Folk, havde de gjort nok. Den Snak om, at de ved at holde sig til Daabens Pagt og Troen paa Syndernes Forladelse kunde blive frelste og vinde det evige Liv, maatte ikke taales, og derfor var det nu deres Opgave at komme dette afskyelige Sværmeri til Livs.

En gammel Forordning af 13. Januar 1741, der forbød gudelige Forsamlinger, anvendtes mod dem. Politiet holdt skarpt Øje med de Huse, hvor man vovede at trodse Kongens Lov og Anordning, og det fik en mægtig Forbunds-

fælle i Pøbelen og Gadedrengene, som glat væk slog Ruderne ind, hvor Forsamlingerne holdtes, og fulgte derefter Forsamlingsfolkene hjem med Hyl og Spot.

»I den første Del af den Periode havde jeg ikke aabent og ærligt turdet slutte mig til disse foragtede Mennesker, medens jeg dog stadig over for Verdens Mennesker, saa godt jeg kunde og ofte med Varme, tog dem i Forsvar og sagde: »Jeg vilde blot ønske, jeg hørte til dem!« Men gøre Skridtet fuldt ud, turde jeg ikke, Det var dog skrækkeligt at gaa og være saa forhadet og foragtet her i Verden, og hvad vilde min Husbond, der var en skikkelig og god Mand, sige, om jeg vovede at slutte mig til dette »hellige Pak«. Men en anden Stemme i mit Indre sagde: »Hvo, som vil bekende mig for Menneskene, ham vil jeg bekende for min himmelske Fader; men hvo, som ikke vil bekende mig for Menneskene, ham vil jeg ej heller bekende for min himmelske Fader«. Det var en svær Tid, hvor to Kræfter kæmpede om min arme Sjæl, i Verden kunde jeg ikke finde Hvile, og under disse Vilkaar turde jeg ikke komme til ham, der siger: »Kommer hid til mig, alle I, som arbejde og er besværede og længes efter Hvile«.

Omsider tog gamle Brorson mig i Skole i den bekendte Salme i »Troens rare Klenodie«, hvori det hedder:

Den gamle Adams Sind
med Verdens Frygt sig piner,
vil gerne tækkes hver
og holde gode Miner,
den Frygt ved Herrens Kraft
skal trines under Fod,
hvo Jesus have vil,
det koste Liv og Blod.

Efterhaanden kom jeg til at se, at det ikke lader sig gøre at bære Kappen paa begge Skuldre eller Jesus skjult under Vesten, og at det netop var en Fare for sand Kri- stendom, som Digteren har skildret i følgende Vers:

Saa viser han¹⁾ en Vej,
 at baade Læg og Klærke
 kan tjene Gud saa vel,
 og ingen det kan mærke,
 han siger: Kærlighed
 og Tro kan ingen se,
 frygt Gud, saaledes, at
 dig andre ej bele.

Men hvor meget end Livsfjenden havde søgt at holde mig fast, hans Baand maatte og skulde sprænges.

Og saaledes skete det ogsaa. Efter Pastor Fuglsangs Død hørte jeg P. A. Fenger en Søndag 1833 prædike i Vakance²⁾. Det var et alvorligt Vidnesbyrd, der ret faldt ved mig, skønt jeg følte mig som den største blandt Syndere, følte jeg mig dog ogsaa ved Guds Naade befæstet i Troen paa Syndernes Forladelse og gik glad hjem til mit Hus.

Nu besluttede jeg mig til aabent og ærligt at stille mig under Herrens Korsbanner, det fik saa gaa, som det kunde. Jeg maatte nu have fat i nogle af »de hellige«; thi skønt jeg kun havde en dunkel Forestilling om »de helliges Samfund«, havde jeg dog en Fornemmelse af, at disse Mennesker vilde tage mig under Vingerne og hjælpe mig til at blive under det Banner, hvorunder jeg havde stillet mig.

En mørk Aften maatte jeg dog vælge til at komme i en af »de hellige« Forsamlinger, for at ingen skulde se det.

Den Aften blev Forsamlingen holdt hos en af de troende Fædre, Væver Ibsen, som boede i samme Gade som min Husbond. Hvor kneb det for mig at komme ind ad Døren, og skønt jeg blev venligt modtaget, krøb jeg dog hen i en Krog for at være saa lidet paaagtet som muligt.

I et Kor af bløde og stærke Stemmer lød Brorsons Alvorssang: »Staa fast, min Sjæl, staa fast i Herrens Krig, tænk, hvilken Skam og Last din Gud at svige!«.

1) Djævelen.

2) Det var denne Prædiken, der gav Anledning til „den vestsjællandske Krig“.

Jeg ved ikke, om man havde valgt denne Salme af Hensyn til mig, men jeg ved, at den gjorde mit Hjerte godt og styrkede mig i min Beslutning, at jeg nu vilde blive hos Vorherre til min sidste salige Ende, og da jeg forlod Forsamlingen, sagde jeg til mig selv, at her var godt at være. Det bliver ikke sidste Aften, du kommer her, lad saa Verden sige, hvad den vil.

Nu var altsaa Isen brudt, mit urolige Hjerte havde fundet Hvile, og hvad der var mere, jeg havde faaet Mod til at bekende, at jeg havde sluttet mig til den »lille Flok« og maatte selvfølgelig dele Vilkaar med den. Min gode naturfromme Husbond blev saa forbitret, at han med Medynk vendte mig Ryggen og strøg de Løfter, han havde givet mig om at hjælpe mig frem paa Handelsvejen.

Hvad der bedrøvede mig mest var, at min gode og fromme Moder, der tidligt havde taget mig ved Haanden og ført mig til min Frelser, ikke kunde forstaa dette Skridt af mig. Det smertede hende derfor saa inderligt, at hendes kære Søn gik hende imod i det Stykke og ikke vilde bøje sig for hende. Men for min Samvittigheds Skyld kunde jeg ikke gøre andet, end hvad jeg gjorde«. —

Den Præst, der efter Østrup særlig vandt Rasmussens Hjerte, var P. A. Fenger i Slotsbjergby, der i det hele taget var Forsamlingsfolkets Ven. I dennes Hus opholdt sig en ung Pige fra Bakkendrup, *A n i n e K a t r i n e C a r l s e n*, hvem Rasmussen havde lært at kende, medens hun tjente hos Provstinde Lemvig i Slagelse. Hun var en sjælden rar og from Pige, der af ganske Hjerte sluttede sig til Forsamlingsfolket. I en ung Alder blev Rasmussen forlovet med hende. Nu tjente hun altsaa hos Fengers, hvor hun nærmest blev betragtet som Barn af Huset. At han herefter blev en flittig Gæst i Præstegaarden, er selvsagt, og i Pastor Fenger fandt han snart en faderlig Ven og Raadgiver, som han tyede til, naar han trængte til Støtte. »Jeg foretog mig næsten aldrig noget«, siger han, »der kunde have afgørende Betydning, uden at

spørge denne betænksomme og forstandige Mand, der forstod sig saa godt paa aandelige som paa timelige Ting, hvorfor han ogsaa agtedes højt af sine Embedsbrødre og af mangfoldige andre. Hvad denne alvorlige og nidkære Præst og hans fromme Hustru kunde være for andre Mennesker, var forbavsende. Om Pastor Fenger kunde det med Rette siges, at han var en Mand efter Guds Hjerte, og som Manden saa Huset. Hver Søndag holdt han Forsamling i Præstegaarden, og man saa ham som en kærlig Fader tage sig af alle. Ja, han skal mindes i sin Grav for, hvad han var for os som faderlig Ven og Velgører«.

Da Rasmussen var udlært, fik han Plads hos Købmand I. P. Møller i Korsør og var her til 1840. I denne Tid blev hans Kæreste, som samtidig var kommet til Provst Monrad i Marvede og senere til Pastor Clausen i Gimlinge, alvorlig syg. Pastor Fengers tog hende hjem til sig og plejede hende som deres eget Barn. Lægerne mente, det var Strubetuberkulose (Strubetæring kaldtes det den Gang), men da den bekendte Professor Fenger, Præstens Farbroder, engang var paa Besøg i Slotsbjergby, undersøgte han hende og fandt, at Lægerne havde taget fejl. Ved hans kyndige Behandling kom hun sig atter.

I Korsør fandt Rasmussen en god Ven i Bager Knudsen, hos hvem de troende samledes. Her var Forholdene rolige, og Vennerne led ikke under nogen nævneværdig Forfølgelse.

Til hans nærmeste Venner hørte ogsaa den bekendte Lægprædikant Rasmus Ottesen, hvem han jævnligt søgte hen til.

* * *

Vi kommer nu til det Tidspunkt, da Rasmussen flyttede til Samsø. Om Anledningen fortæller han: »Hos Købmand Lauritsen i Korsør tjente en Handelsbetjent Stevinius, som havde en Moster, der var gift med Godsinspektør Knudsen paa Samsø. Ved Besøg hos denne havde Stevi-

nius lært at kende Forholdene paa Samsø og mente, at det var et Sted, hvor det var værd at prøve paa at slaa sig ned som Handelsmand. Han var ofte i Lag med mig om at gaa i Kompagniskab med ham, men jeg turde ikke indlade mig derpaa, da det forekom mig, at min Ven Stevinus i den senere Tid havde lagt en vis Letsindighed for Dagen. Men til sidst gik jeg dog ind derpaa, saaledes at jeg for hans Regning skulde lede en Forretning derovre uden selv at sætte Penge i den, og for mit Arbejde skulde jeg saa have Halvdelen af Fortjenesten.

Saaledes kom jeg i Foraaret 1840 til Samsø.

Det viste sig snart, at jeg ikke kunde samarbejde med Stevinus, der ikke holdt, hvad han lovede. Forbindelsen med ham blev afbrudt, og overladt til mig selv skulde jeg nu se, om det var muligt at bane mig den Vej, hvortil Stevinus skulde have hjulpet mig.

Jeg tog nu fat paa egen Haand og fik lejet »Stabskvarteret¹⁾ i Ørby, en stor Bygning, hvortil hørte en stor Have med mange Frugttræer, alt for 40 Rdl. aarligt, og da jeg efterhaanden var blevet kendt med Folk og Forholdene paa Samsø, besluttede jeg at gifte mig; skønt Udsigterne kun var smaa, dristede jeg mig dog til i November 1840 at rejse til Slotsbjergby for at holde Bryllup«.

Med Handelen i Ørby gik det kun saa som saa. Rasmussen manglede Driftskapital. Medens hans Hustru passede Butikshandelen, slog Rasmussen sig paa Kreaturhandel og Fiskeri for at hjælpe paa Indtægterne. Med Slid og Nøjsomhed var han dog kommet saa vidt, at han fik Raad til at købe et Hus i Ballen, og fik derved et af sine kæreste Ønsker — at komme til at bo ved Havet — opfyldt, og dertil kom, at det var den Plads paa Øen, han mente havde den bedste Beliggenhed for en Landhandei.

---

1) Under Krigen 1807—14 var der en Styrke paa Samsø for at hindre Landgang paa Øen. Kommandanten havde først Hovedkvarter i Vadstrup, men flyttede siden til Ørby (Morten Hansens Gaard), som endnu kaldes „Stabskvarteret“.

Det var 1845 i August, han flyttede til Ballen, til Huset, der laa paa den gamle Skanse fra Syvaarskrigen med England. Han havde selv Bæltsbaad og fik købt Vogn og Hest, saa nu bedredes Stillingen Aar for Aar.

»Jeg vender mig nu til det for mig selv, for Konge og Fædreland saa mærkelig Aar 1848. Det meste af Vinteren gik paa en forunderlig rolig og stille Maade her paa Øen, da vi formedelst Havlæg i samfulde 7 Uger var uden Forbindelse med Omverdenen (Telegraf fik vi først 1864). Endelig en Gang hen i Marts fik vi Post, der bl. a. medbragte Udskrivningsordre til Øens unge Mandskab, som den Gang var indrullet i Sørullen, og som nu hurtigst muligt maatte af Sted med Færgebaaden til Kalundborg og siden til København.

Naar de unge skulde af Sted, blev de i Reglen ledsaget af deres Slægt og paarørende, og naar Baaden havde hejst Sejl og gled ud af Havnen, blev de medgivet et lige saa hjerteligt som fuldttonende: »Med Gud for Konge og Fædreland!«, og dette Ønske efterfulgtes af et dundrende Hurra.

Som overalt i Landet, saaledes ogsaa paa Samsø, vaagnede Folket pludselig op af den Søvn og Dvale, hvorunder man længe havde befundet sig. Samsingerne var saa temmelig uberørte af den Skæbne, som gennem Bondevennernes Virksomhed paa enkelte Steder havde fremkaldt Livstegn; man slog sig til Ro med, at Kongen, gamle Stegmann, Ørsted og de øvrige Ministre nok skulde ordne Sagerne paa bedste Maade. Embedsmændene spillede Herrer, ja selv en Skriverdreng paa Godskontoret kunde rask væk tillade sig at tiltale Bønderne med »du«.

Nu syntes man imidlertid, at Tiden var kommet til, at der skulde gøres noget, selv om man var uklar over, hvori dette »noget« skulde bestaa. I en af de sidste Dage i Marts blev der indbudt til et Møde i Onsbjerg for at drøfte Tidens Spørgsmaal. Indbyderen var en Toldassistent Rye, en ung Mand, som — før han kom til Samsø — havde

deltaget i det politiske Røre og var Frihedsmænd om en Hals. Da hans Udtalelser var alt for revolutionære, mente jeg ikke at burde tie, og for første Gang skulde jeg nu optræde i en større Forsamling. Mens Hjertet gispede i mig, begyndte jeg at imødegaa ham, men jeg fik ikke udtalt, før jeg blev overdøvet af Forsamlingen, der betragtede Toldassistenten som en Herold for den ny Tid, og da jeg fik Indtryk af, at jeg desuden kunde risikere at blive gennempryglet, luskede jeg af som en vaad Hund midt under Mødet«.

Rasmussen havde hidtil ikke givet sig af med Politik; Mænd som Drewsen, Balthazar Christensen og Orla Lehmann betragtede han som revolutionære og kunde ikke forstaa, at I. A. Hansen, som han kendte fra Slagelse som en alvorlig Kristen og Deltager i den kirkelige Vækkelse, kunde gaa i Spænd med disse Mænd. For at faa klarlagt sine politiske Begreber gav han sig nu til at læse »Almuevennen« og »Rigsdagstidende«, hvilket havde til Følge, at han kom til at se det hele i et andet Lys, »og«, siger han, »erkendende det gamle Ord: »Bedre at vende om end køre vild«, skiftede jeg nu Stude og sluttede mig til Venstres Fane, hvor jeg altid senere har staaet«.

1848 blev ogsaa i andre Henseender et Mærkeaar for Rasmussen. Først kom han ved en Kørselsulykke slemt til Skade, hvad der medførte et langt Sygeleje og gav hans Helbred et Knæk, som han i Grundten aldrig forvandt. Dernæst ramtes han af den store Sorg, at han om Efteraaret mistede sin kære, trofaste Hustru, og nu stod han ene tilbage med 4 Smaaabørn. Det blev en streng Vinter for ham; for det meste maatte han holde Sengen, og naar han var oppe, maatte han sidde vel indpakket i en Lænestol, kroget og sammenbøjet. Venner, der forstod at trøste ham paa rette Maade, havde han ikke mange af. Først ud paa Sommeren næste Aar kom han saa vidt, at han kunde kaste sin Krykke.

»Men Gud ske Lov!« siger han, »midt i al min Sorg

mærkede jeg, Guds Kærlighed og Naade bar mig oppe og forskaanede mig for den sorte Fortvivlelse. Da mindedes jeg levende Ordet fra Herren: »Kald paa mig i Nødens Stund, og jeg skal udfri dig«. Da lærte jeg at bie paa Herren og hans Time«.

I Aaret 1850 var Rasmussen sejlene til Flensborg. Han kom dertil Dagen efter, at Slaget ved Isted havde staaet, og modtoges ved Havnen i Sønderborg med Efterretningen: »Der har staaet et stort Slag, og vi har sejret!« Hurtigst muligt fik han og hans Rejsefæller fat i en Vogn og rullede til Flensborg for at høre nærmere derom.

Flensborg var flagsmykket i den nordlige og midterste Del, medens der i den sydlige Del ikke saas mange Flag. Ambulancer med saarede saas overalt, og Rasmussen ynkedes over de Stakler, der saa ynkelige ud. Men næste Dag tog de en Vogn og kørte ud til Valpladsen, der endnu bar Vidne om den heftige Kamp foran Gryde Skov, hvor Markerne var pløjet op af de fjendtlige Kugler, og hvor Munderingsstykker, Patroner og Støvletter laa henslængt. Derfra kørte de til Slesvig. Vejen vrimlede af Tropper, hele Reserveparken laa til venstre for Vejen, og til højre havde 5. Brigade slaaet Lejr. Her saa man Soldater af alle Vaabenarter og i allehaande Stillinger, nogle stod talende om den store Vaabendaad, andre laa hvilende. Her skruppedes Kartofler, hist stegtes Flæsk eller kogtes Suppe — »og mens vi sang af fulde Struber og glade Hjerter »Dansken har Sejer vundet«, rullede vi ned ad den lange Bakke til Slesvig, og snart stod vi i den bekendte Madam Eisenbachs Gæstgivergaard, der var fuld af Krigsfolk.«

Vore rejsende kørte til Dannevirke og derefter tilbage til Flensborg, og de Dage mindedes Rasmussen som nogle af de gladeste og mest opløftende, han havde oplevet. Fuld af Forhaabning om et Danmark til Ejderen og om en lys og lykkelig Fremtid, efter at vi saa hæderligt havde kæmpet og sejret, kom de tilbage til Flensborg.

Fra Flensborg gjordes en Afstikker til Agerskov

Præstegaard for at besøge hans kære Ven Farver Lunds Forældre. Her blev han venligt modtaget og »følte sig som i Paradiset«, skriver han. Lyngen, der blomstrede og vekslede med Kornmarker, var for ham et nyt Billede af Danmarks Herlighed, saa han følte Trang til at synge med David: »Min Sjæl, lov Herren, og alt, hvad i mig er, love hans hellige Navn!«

* * *

Det var i Modgangens Dage, at Rasmussen modnedes til at tage en Gerning op for Guds Riges Fremme og aflægge Vidnesbyrd om Frelsen i Jesus Kristus. Det han i sin Barndom og Ungdom havde nemmet af sin Moder og Præsterne Østrup og P. A. Fenger, og hvad han havde oplevet i »de gudelige Forsamlinger« paa Sjælland, gav ham Mod til at tage Bladet fra Munden og aflægge et Vidnesbyrd, der haardt tiltrængtes paa Samsø, hvor der vel var en gammeldags Fromhed, en Forsynstro og en vis Ærbødighed for Kirken som Gudshuset, man ikke vilde bryde med, men hvor Forkyndelsen inden for dens Vægge kun gav Stene for Brød. Det var en Guds Styrelse, at Rasmussen til det Arbejde, han begyndte paa, fandt en trofast Ven og Medarbejder i den barnlig fromme Farver Rejnhold Lund, der i 1847 havde nedsat sig som Farver i Tranebjerg. Disse to blev Venner for Livet og hjalp hinanden i Arbejdet for Guds Riges Sag, og begge levede længe nok til at se Frugter af deres Arbejde. Rasmussen fortæller om Arbejdets Begyndelse saaledes:

»Da jeg i Vinteren 1848—49 laa i min største Elenighed, gjorde jeg Vorherre det Løfte, at dersom han vilde give mig et saa stort Maal af Helbred, at jeg igen kunde færdes omkring og kunde komme til andre Mennesker, vilde jeg, da jeg nu havde prøvet Sygdommens og Hjælpe-løshedens Byrde, særlig besøge syge og ensomme Mennesker. Og da jeg saa ud paa Sommeren blev saa rask, at jeg nogenlunde kunde færdes igen, begyndte jeg at indfri mit Løfte. Men det viste sig, at jeg i Grunden følte mig

saa aandelig fattig, at jeg ikke syntes, jeg havde noget at bringe de syge af Trøst og Oplivelse; jeg skulde ydmyges paa min Gang for ikke at hovmode mig. Da blev det klart for mig, at jeg ikke havde det allermindste at bringe, før Helligaanden kunde bruge mig som Tolk for den evig uforanderlige Guds Kærlighed; men dog kan jeg aldrig erindre, at jeg blev nægtet Ord, om end jeg tit nok skælvende bankede paa Døren til de syge og stammede, naar jeg var mest forknyt, fordi jeg intet havde at bringe undtagen mit eget af Synd, Sorg, Tvivl og Uro fyldte Hjerte, lagde Vorherre en saadan Velsignelse til mit Møde med de syge, at jeg løftet og baaret paa Lovsangens Vinger kunde vende tilbage til mit Hjem. Paa disse Vandringer lærte jeg at forstaa Sandheden af Ordet: »En ren og ubesmittet Gudsdyrkelse er det at besøge faderløse og Enker i deres Trængsel.« (Jak. 1,27)«.

De forskellige Birkedommere paa Samsø: Feddersen, Eberlin og Schubarth gav ham Lov til at besøge Fangerne i Fængslet, og han havde megen Glæde af disse Syge- og Fængselsbesøg, saa han skriver til sine Børn, for hvem hans Optegnelser er nedskrevne: »Gaa til de syge, trøst de bedrøvede, læsk med, hvad du har af aandeligt og legemligt godt, de lidende, og I skal erfare Forjættelsens Sandhed, at selv kun et Bæger koldt Vand, bragt i det velsignede Jesu Navn, skal faa sin Løn«.

Han kom sjældent i Kirken i den Tid; thi aandelig Føde kunde han ikke hente hos Hansteen, og da han søgte til Besser for at høre Pastor Bang, der var residerende Kapellan fra 1845—52, og denne i sin Prædiken sagde, at Djævelen gaar omkring som en brølende Løve, søgende hvem han kan opsluge, men føjede til, at Djævelen kun var et Billede paa det onde i Verden, saa blev han snart færdig med sin Kirkegang der.

Gennem en gammel Ven, Peter Petersen Krømmer eller »Per Stampe«, som han kaldtes, der havde været Fæstebonde paa Sorøegnen og der var kommet under Paa-

virkning af Ferdinand Fenger i Lyngø, fik han at høre om en from Enke i Tranebjerg. Han fortæller, hvorledes han besøgte hende, og da han ikke har rigtig Mod til at spørge hende om hendes aandelige Stilling, giver sig til at tale om hendes kønne Blomster her i Vinduet. »Men snart var vi borte fra dette Emne og glædede os over Blomsterne, som vokser i det ny Paradis, og som to Søskende, der i mange Aar ikke har set hinanden og nu uventet mødes, saaledes formede sig dette Besøg hos Kristine. Denne mærkelige Kvinde, hvis Barnetro og kristelige Vidnesbyrd har været mig og mange til Velsignelse, blev det mig nu en Glæde at gæste, naar jeg, hvad ikke sjældent skete, kom til Tranebjerg, og aldrig kom jeg der uden at nyde godt af hendes Vidnesbyrd om hendes Frelzers Kærlighed.«

I Efteraaret 1855 hørte Rasmussen den unge Pastor Benedikt Brammer, Biskop Brammers Søn, prædike i Domkirken i Aarhus. Denne Mand var netop efter hans Sind, og han var just antaget af Pastor Hansteen som Kapellan. Da Rasmussen kom hjem, kunde han sige til sine Venner: »Nu maa vi herefter i Kirke; thi nu faar vi noget at vide, som er værd at gaa efter.«

Det blev en Glædestid for Vennerne at samles under denne gode Præsts Vidnesbyrd. Søndagen anvendtes til Sygebesøg, og om Eftermiddagen samledes Vennerne til Andagt i hans Hus i Ballen. Til disse Møder kom Morten Murer, Jens Nordby, Jørgen Truelsen, og Tid efter anden øgedes Kredsen med flere fra forskellige Byer: Peder Just, Signe og Gertrud i Ørby. Snart stillede Vennerne Krav om at holde Møderne skiftevis omkring i Byerne Brundby, Ørby og Selsinggaarde. En trofast Medarbejder havde Rasmussen i Glarmester og Maler Hegewald, der »trolig og stadig traskede med, hvordan Vejr og Føre end var«. Saaledes var de engang paa Vej til Selsinggaard i et forrygende Vejr. Hvert Øjeblik maatte de standse, snart sad den ene, snart den anden fast i Driverne, og da de endelig kom frem, var der ingen, der havde ventet dem, men nu

gik der Bud til Vennerne, og de havde et godt Møde, men de maatte overnatte hos Hattemager Eriksen. »en af Vorherres gode Venner i denne By«.

Senere blev der for langt for Vesterlandets Folk at komme til Ballen, og Eriksen og en Husmand, Peder Holm, tog sig saa af dem, og der kom Velsignelse af disse Møder.

Paa Møderne blev Missionssagen bragt frem, og det blev en stor Glæde for Vennerne, at de en Gang fik Pastor Blædel fra København herover. Desværre var Blædel lidende af Tandpine, og Rotterne i Rasmussens lille Gæsteværelse havde forstyrret ham i hans Søvn, saa han var meget forkommen, da han om Søndagen holdt Missionsgudstjeneste i Tranebjerg Kirke. Men trods det blev det dog en god Dag; Kirken var fyldt, og Blædel talte »mageløst«. Om Eftermiddagen holdtes Møde i Brattingsborg Skov, hvor der sluttedes med Salmen »Hyggelig rolig«.

Forsamlingerne gik godt i en Række Aar, og Rasmussen følte sig ofte baaret af Helligaanden, saa han kunde glæde sig over Gudsordets Vækst. Men til andre Tider følte han sig død og kold »som skulde jeg hente hvert Ord fra en Iskælder«. Da bedrøvedes han og faldt stundom helt sammen, saa det stod for ham, som om han blot pinte Folk med sin Tale. Men det hændte hyppigt netop saadanne Dage, at en eller anden kom og fortalte ham, hvor godt de just den Dag havde haft af, hvad de havde hørt, saa turde han ikke andet end blive ved, skønt han havde været ved at opgive. Da han engang beklagede sig til Pastor Blædel og vilde have hans Ja til at hæve Forsamlingerne, sagde han: »O, nej, det maa De ikke. Tænk, hvor ofte det hænder mig, naar jeg gaar paa Prædikestolen, at jeg har sukket: Aa, var jeg dog vel nede igen«.

Vi lader Rasmussen selv føre Ordet om den Kamp, der opstod i hans Sind angaaende Forsamlingerne: »Jeg turde saaledes ikke afbryde Forsamlingerne, men hvor ofte har jeg dog i Lønkammeret maattet bøje mine Knæ, før Folk kom, og anraabt Vorherre om, at det maatte kla-

res for mig, om jeg skulde tro eller tale, og i sidste Tilfælde, at jeg maatte blive bevaret i den rette barnlige Ydmyghed, men Svaret blev stadig: »Lad dig nøjes med min Naade; thi min Kraft fuldkommes i Skrøbelighed«. Jeg lærte i denne Skole, at naar jeg blev nægtet Ord med Liv og Varme, saa var det for at værne mig mod den Fjende, som ved aandeligt Hovmod vil ødelægge Guds Gerning. Stillede mig paa det Stade, som min nærmeste Kirkefader og Vejleder P. A. Fenger havde ført mig til, kun at tale, naar der blev kaldt paa mig, holdt jeg ved med Forsamlingerne, saa længe nogen kaldte, og da man omsider tav, holdt jeg ogsaa op.

Dog har jeg senere nu og da efterkommet Venners Anmodning og talt et Ord ved Lejlighed. Saaledes har jeg talt nogle Aar Onsdag Aften, først sammen med Frk. Jørgensen¹⁾ og senere sammen med min Ven Lærer Vendt ved Møder i Brundby Skole. Ved disse sidste Møder holdt Vendt kirkehistoriske Foredrag, som baade var interessante og forbundet med et og andet, som var beregnet til Opbygelse.«

I Hælene paa den aandelige Vækkelse kom her som andetsteds Mormonerne, men Rasmussen og Farver Lund tog Kampen op med dem.

»At min Virksomhed som Forsamlingsleder blev paa-skønnet, skal jeg dog fortælle et lille Træk om, som inderligt glædede mig og min Hustru. Det var en Julemorgen Kl. 4, som vi laa i vor søde Søvn, at vi vækkedes ved at høre vore Venner fra Brundby, Tranebjerg, Torup, Lange-mark og Besser o. s. v. med kraftige Stemmer synge: »Et Barn er født i Bethlehem«. Vi for i Hast paa Gulvet, vidste næsten ikke, om vi var i Himmelen eller paa Jorden, og da vi lukkede Døren op fra Sovekammeret, strømmede et Lys-hav os i Møde fra et stort Juletræ, som vore Venner havde plantet midt i Stuen og behængt med større og mindre Gaver, og omkring dette Træ stod Vennerne og sang den nævnte Salme. Jeg ved ikke, om vi lo eller græd, da vi kom

1) Lærerinde i Brundby.

ind i Kredsen, men jeg husker, at jeg nær havde daanet af Forbavselse, og at mine Følelser havde taget Styret fra mig. Medens vi nu dansede om Juletræet og sang »Her kommer, Jesus, dine smaa«, blussede det under Kaffe-kedlen, og snart smagte Kaffen og Julekagerne os alle godt. Jeg behøver ikke at sige, at denne Julemorgen var den skønneste, jeg og min Hustru har oplevet.

Medens jeg nu paa mine gamle Dage nedskriver dette, forundres jeg over, ja fatter ikke, at Gud og Mennesker har faldet paa at berede den fattige Dreng, der kun lidt har lært og endnu mindre udrettet, saa stor en Glæde. Naa — Gud vor Fader være takket for alle Ting formedelst Vorherre Jesus Kristus«.

Det var i 1859, man først hørte Tale om Indre Mission, og efter Samraad med Vennerne sendte Rasmussen 10 Rdl. til Pastor Rønne i Hørve til Missionens Fond og bestilte med det samme »Indre Missionstidende« samt bad, om enten han selv eller en af Missionens Udsendinge maatte komme til Samsø. Dette var i Februar, og kort efter kom den bekendte Smed fra Kirke Værløse J e n s L a r s e n, om hvem Rasmussen skriver: »Denne Mand, som forlængst er gaaet til Hvile, og som endte sine Dage i den saakaldte »apostoliske Menighed« (Irvingianerne), havde dog en mærkelig Gave til at vække og samle Folk om sig. Han hørte nærmest til den grundtvigske Retning og stod paa den rene Kirkegrund og havde en sjælden Klarhed over Naademidlerne. Han førte med sig sin egen lille Salmesamling »Aandelige Sange til Guds Børns Opbyggelse«, hvoraf mange er digtede af ham selv, deriblandt denne »Farlig er Verden, smal er den Vej, vi skal gaa, tilmed strør Satan Torne og Tidsler derpaa«. Den blev sunget paa en meget livlig, folkelig Melodi og slog mærkelig an blandt Folk, saa man kunde høre Børnene synge den paa Gaden. Jens Larsen holdt gudelig Forsamling hos mig, og nu strømmede Folk til for at høre den Mand, som man med Rette kunde kalde en Evangelist. Efter at han

havde gaaet en Rundgang herovre og holdt Forsamlinger her og der, kunde man ret se, hvorledes det vigtige Spørgsmaal: Hvad skal jeg tro og gøre for at blive salig? kom frem hos mange. Ved et Møde i Brundby var der saa mange, at de ikke kunde rummes inde, hvorfor han maatte staa paa en Vogn paa Gaden og tale til Forsamlingen — et ret køligt Friluftsmøde i April.«

Senere kom ogsaa den blinde J e n s D y r h o l m, som i en Række Aar fra 1860 holdt en Række Møder herovre og ved sit milde kærlige Vidnesbyrd om Synd og Naade skaffede sig mange Venner.

* * *

I fire Aar sad Rasmussen hen som Enkemand. Saa havde han lært en from, stille Kvinde at kende; det var Helene Knudsen, der var Husjomfru hos Pastor Hansteen. Hendes Fader var Gartner paa Holstenshus ved Faaborg. Med hende holdt han Bryllup i Maj 1852. »Da vi Søndagen efter«, fortæller Rasmussen, »holdt vor Kirkegang, fandt Pastor Hansteen for godt i sin Prædiken at advare mod de store Vildfarelser, der paa sine Steder hænder, hvor man vil fremmane alt det gamle, som er beblandet med Overtro, og han formanede Menigheden til at vogte sig for disse Mennesker, som vel har Guds frygtighedens Skin, men dog fornægter den af al Magt og drives af Lyst til at vildlede andre.

Jeg vidste godt, hvem disse Ord sigtede til, men jeg har aldrig regnet ham det til Last; thi han talte og formanede efter sin Overbevisning og sit Syn, og da han derhos havde været en rigtig god Husbond mod Helene og ogsaa senere viste megen Godhed, kom jeg ogsaa Tid efter anden til at holde meget af den gamle, ærlige Mand, der aldrig svigtede sin Overbevisning.«

* * *

I Aaret 1854 holdt Biskop Brammer Visitats i Tranebjerg og var utilfreds med Pastor Hansteens rationalisti-

ske Forkyndelse. Hansteen var da 66 Aar, og Biskoppen sagde saa til ham: »Nu er De gammel, Pastor Hansteen, og trænger til en Hjælper«. Det mente Præsten ikke, men Biskoppen sagde: »Jo vist saa, nu er min Søn, Benedikt, snart færdig med sine Studeringer, saa skal De faa ham til Hjælper«. Hertil havde Præsten intet at sige, og saaledes blev det.

Benedikt Brammer¹⁾ blev 11. Oktober 1855 udnævnt til personel Kapellan og blev 2. November ordineret af sin Fader i Aarhus Domkirke. Han var opkaldt efter Faderens »elskelige« Rektor Bendt Bendtsen ved Frederiksborg lærde Skole og var født 1832 i Snedsted, hvor Faderen den Gang var Præst og Seminarieforstander, blev Student 1849 og teologisk Kandidat 1855, hvorefter han begyndte sin præstelige Virksomhed i Tranebjerg.

Søndagen før han skulde rejse til Samsø, prædikede han i Domkirken, og Rasmussen var som før meddelt til Stede sammen med Maler Hegewald. De var rejst over for at høre deres nye Præst og for at faa at vide, om de kunde vente sig nogen Støtte af ham.

Medens Bispefamilien efter Gudstjenesten sad hjemme i Bispegaarden og talte om Arbejdet, der nu skulde begynde paa Samsø, traadte vore to Samsinger ind ad Døren for at tale med deres tilkommende Præst.

Det blev nogle velsignede Timer for de tre, da de fik talt ud med hinanden, Tak og Glæde fyldte Hjerterne, og med Tak og Glæde vendte de hjem for at bringe Vennerne det gode Budskab.

Den unge Præst kunde vel nok have nogen Grund til at ængstes for sit Arbejde, men han havde Troens Frimodighed og forstod at lægge sin Livsgerning i Guds Haand, og hans Arbejde blev velsignet.

Han søgte først at lære Folk at kende, gik fra Hus til Hus for at tale med dem. Af Rasmussen og Hegewald havde han hørt om Rejnholdt Lund og søgte ham straks

¹⁾ Væsentligt efter hans Hustrus Meddelelser.

den første Dag. Snart blev han en daglig Gæst i Lunds Hjem og her knyttedes et Forhold, der forplantedes til Lunds Børn og nu efter snart 70 Aars Forløb endnu kendes.

Allerede den første Prædiken, Brammer holdt, gjorde et dybt Indtryk paa Menigheden, det var 1. Søndag i Advent, hvor han til Tema havde valgt »den sagtmødige Frelser, der drog ind til Zions Datter«.

»Jeg havde aldrig troet«, sagde en gammel Kone, »at jeg skulde komme til at bede for en Præst, men i Søndags kunde jeg ikke andet, jeg maatte takke Vorherre for ham og bede ham velsigne ham og lade os beholde ham«. En Mand i Tranbjerg stod næste Dag og tærskede, og under Arbejdet søgte han at genkalde Prædikenen, men da der var gaaet en god Tid, maatte han standse Tærskningen og hænge Plejlen op for at søge til sine Kvinder, og ved deres Hjælp fik han samlet Prædikenen næsten fra Ende til anden. En stakkels Mand i Brundby havde en forfalden Kone; det kom ham for, som om Brammer kunde drive Brændevinsdjævelen ud af hende. Og mere end een gammel Bonde kom og takkede den nye Præst og ønskede ham velkommen.

Og dette første stærke Indtryk af en Mand af Aandens Myndighed tabte sig ikke. Brammer vandt flere og flere Venner. Han havde faaet Hansteens Tilladelse til at holde Bibellæsninger i Sognets Skoler, og nu saa man ved Aften den unge Kapellan og hans Ven, Farver Lund, med Lygte i Haanden vandre gennem Snedriverne til Naboernes Skoler. Der kom mange Tilhørere, som glædedes ved at høre den alvorlige og for dem saa ny Udlægning af de hellige Skrifter. Lund var Forsanger, og snart tonede Salmerne med Liv og Lyst, hvor de to kom. Brammer elskede Sang, men sang ikke selv, hvorimod Lund var en ivrig Sanger.

Brammers Forkyndelse var gennemgaaende alvorlig vækkende. Man talte ikke den Gang meget om de kirkelige Retninger, men Brammer maatte vel ellers nærmest kal-

des indre-missionsk. Den store Kirke, der før kun havde været smaat besøgt, blev nu — efter at Hansteen havde overladt Brammer Arbejdet — fyldt hver Søndag.

Ogsaa de unge tog Brammer sig af. Han samlede dem om Søndagen efter Gudstjenesten til Katekisation, hvori han som sin Fader var en Mester. Det var ikke en tør Overhøring over Kundskaber, men en hjertelig Samtale om de Ting, der hører til Sjælens Frelse. Det kunde hænde, at naar de unge ikke kunde besvare Brammers Spørgsmaal, tog de gamle, der sad i Kirkestolene, Del i Samtalen. Det var Bibelsamtaler i god Forstand.

Om Sommersøndagene sammenkaldte Brammer Folk i Kirken for at indøve Salmetoner med dem. Han havde faaet Konventssalmebogen indført som Afløser for den »evangelisk-kristelige«. Inden Salmerne blev sunget, læste Brammer dem op og forklarede deres Indhold, og saa indøvedes Melodierne. Dette blev nogle af den unge Menigheds bedste Timer, og det kendtes om Søndagen, at en Menighedssang var ved at bryde frem i Tranebjerg Kirke. Det kendes endnu den Dag i Dag; faa Steder har en saa god Kirkesang som her.

Det kneb for gamle Hansteen at finde sig til Rette i alt det nye. Mere end een Gang maatte Brammer ty over til Lund og hente Trøst og Opmuntring.

Da Brammer en Pinsedag havde holdt en aandfuld Prædiken om Helligaandens Gerning i Menigheden og den enkelte, sagde Hansteen: »Hvad er det for noget Sludder, De bilder Menigheden ind? Der er ingen Helligaand¹⁾. Men han lagde ingen Hindringer i Vejen for Brammers Virksomhed, skønt han ikke selv tog Del deri. Men efterhaanden stillede han sig mere og mere velvilligt dertil, vundet af Brammers milde, alvorlige Færd. Forholdet mellem den unge Præst og de gamle Præstefolk blev mere venskabeligt, fordi Brammer viste, at han forstod dem.

---

1) Dette Træk er meddelt af Købmand Harald Lund.

Fru Hansteen naaede ogsaa til sidst at tilegne sig Frelsen i Kristus.

Allerede i nogle Aar havde Hansteen skrantet, og i Vinteren 1857—58 forværredes hans Tilstand, saa hans Liv ikke stod til at redde. Han døde dog først 8. Juni 1858. Hans Hustru flyttede saa over til sin Svigersøn, Pastor Langhoff i Højbjerg Præstegaard i Jylland, hvor hun døde 1874. Langhoff havde været Præst i Onsbjerg og været en af Brammers Præstevenner.

Men allerede inden Hansteens Død var Brammer blevet kaldet af Menigheden i Ikast ved Tønder, efter at han havde været Præst i Tranebjerg i 2½ Aar. —

Pastor Brammer holdt Afskedsprædiken i Tranebjerg Kirke den 25. April 1858. Det var tredie Søndag efter Paa-ske, Teksten Joh. 16, 16—23. Herrens Ord til Disciplene hin Nat, da han for sidste Gang før sin Lidelse var samlet med sine Venner, og hvor han trøstede dem med, at deres heftige Sorg ved hans Bortgang om en liden Stund skulde afløses af en usigelig stor og varig Glæde, som ingen skulde tage fra dem. »Nu kan det«, sagde Brammer, »ikke være anderledes, end at baade I og jeg i denne Stund har en levende Følelse af, at ogsaa denne Stund er en Afskedsstund; naar jeg i Dag har lyst Velsignelsen fra Alteret, er min Gerning i denne Menighed fuldendt. Det være nu langt fra mig at ville i nogen Maade sammenligne min Afsked fra eder med min Frelser fra hans Disciple. Medens der tilkommer ham evig Lov, Tak og Tilbedelse, tilkommer der mig intet andet end mit Ansigts Blussel. Han gik sin Forsoningsdød i Møde, medens jeg kun gaar bort for andet Steds at begynde en ny Virksomhed, som jeg meget har attraaet og er glad ved at have faaet. Men min Bortgang fra denne Menighed er ikke aldeles blottet for Smerte. Der er en underlig Vemod i min Sjæl ved at skulle forlade eder, af hvem mange har gjort mig godt og ingen ondt. Der er ogsaa mange, det véd jeg, der har faaet mig kær for det Ords Skyld, jeg har prædiker blandt eder,

og som nu er bedrøvede ved at skilles fra mig. Men jeg er forvisset om, at vor Frelser ikke vil fortørnes, men lægge sin Velsignelse i, at jeg nu bruger hans Trøsteord til eder og mig selv: »Om en liden Stund«. Saa vil Bølgerne lægge sig derinde. Jeg haaber, det Ord vil blive mig til Trøst og Glæde mit hele Liv«.

Han udviklede nu, hvorledes Ordet »om en liden Stund« skal være os til Opvækkelse og Trøst, og sluttede med at sige, at hvis hans Gerning i nogen Maade var lykkedes, saa var Æren Guds; thi han havde kun virket i Skrøbelighed og forsøgt at lære Guds Ord rent og purt, som det var overleveret fra Fædrene. Saa vidste han ogsaa, at for nogle havde Ordet været »en Dødsens Lugt til Død, men for andre en Livsens Lugt til Liv«. Men kun Hjertekenderen kunde skelne, hvilke der var Livets, og hvilke der var Dødens. »Men at min Gerning skulde være forgæves, det er umuligt, al den Stund jeg har forkyndt Guds Ord og saaet Guds Sæd paa Hjerteagrene i denne Menighed«.

Efter at være bleven kaldet til Ikast i Sønderjylland ægtede han 15. Juli 1858 Marie Elisabeth Herskind af Aarhus, hvis Broder senere blev Præst i Tranebjerg. 1867 blev han afsat, fordi han ikke vilde aflægge Ed til den prøjsiske Konge, blev derefter 1869 Præst i Vejerslev (Provst 1873) og 1877 Præst i Stouby og Hornum. 1898 tog han sin Afsked.

I mange Aar holdt han Forbindelsen med sin første Menighed vedlige. Et Brev fra ham til Fru Lund, da hendes Mand døde, anføres under Omtalen af Reinholdt Lund.

* * *

Et Par Aar efter Brammers Bortrejse begyndte Jens Dyrholm sin Virksomhed paa Samsø.

Her meddeles efter »Indre Missionstidende« noget forkortet Jens Dyrholms egen Beretning derom:

»Paa en Rejse til Fyn traf jeg paa Dampskibet en Mand, som spurgte, hvad jeg handlede med, og da jeg svarede, at det

var gudelige Bøger, tilraadede han mig at gøre en Rejse til Samsø, da jeg vist der vilde finde god Afsætning; thi der var mange rare og gudfrygtige Folk paa den Ø. — Jeg spurgte, om han havde truffet mange sande og levende Kristne derovre, hvortil han svarede: »Ja, det er de allesammen«. Han var godt kendt der og forsikrede mig, at naar jeg kom derover, vilde jeg vist erfare, at de var gode Kristne. Jeg kunde jo nok mærke af vor Samtale, at han kun kendte Vanekristne og ikke de ægte. Men det faldt mig stundom ind, at jeg skulde rejse derover.

Ved det store Missionsmøde i Nyborg 1860 traf jeg flere Samsinger, og det blev da bestemt, at Jens Larsen først skulde rejse derover, men han maatte vende hjem efter faa Dages Forløb, da hans Hustru var blevet meget syg. Den 11. Oktober kom jeg saa derover. Jeg vidste nu ikke, hvor de kristelige Venner boede. I den første By, jeg kom til, gik jeg ind i et Hus og spurgte, om der ingen af de hellige boede i den By. Konen vidste god Besked og lod mig og min Ledsager vise hen til en troende Mand, der modtog os med Glæde og gav os Underretning om Vejen, der førte til Brundby, hvor vi vilde træffe flere Venner. Ved Aftenstid kom vi til Brundby og traf der en af dem, der var med i Nyborg (Hegewald eller Jørgen Truelsen). Han sendte Bud omkring til Vennerne for at lade dem vide, at jeg var kommet.

Der blev snart samlet en Snes Mennesker, og vi havde en glad Aftenstund sammen, idet vi sang Salmer og aandelige Viser og opbyggede hverandre med det kære Guds Ord. Den lille Salme af Grundtvig »Alt staar i Guds Faderhaand« lød saa lifligt, og jeg tog Anledning til at tale nogle Ord til Opbygelse af denne Salmes rige Indhold.

Dagen efter blev jeg kendt med Købmand Rasmussen; med ham vandrede jeg til Tranebjerg, der boede en kær, kristelig Familie, Farver Lunds. Det var en hjertelig og alvorlig Kristen, hvis Bekendtskab jeg var glad ved at gøre. Under mit Ophold paa Samsø gæstede jeg ham ofte og havde mangan Samtale med ham om det, der hører Guds Rige til. Jeg traf ikke et Menneske, der havde noget ondt at sige om ham, hvilket hører til Sjældenhederne, da Verdens Børn i Almindelighed plejer at vide saa meget ondt om de Kristne. Den Aften afholdtes et Udvalgsmøde om Missionssagen hos Lund; Udvalget bestod af to Præster, to Lærere og tre Lægmænd, og jeg glædedes ved at høre deres Forhandling om denne Sag, og gav ogsaa selv ved given Lejlighed min Mening til Kende.

En af de to Præster var Pastor Krebs fra Kolby, der var en folkelig og frisindet Mand, opfordrede mig til at komme til Kolby og tale. Jeg fulgte Opfordringen, og nogle Dage derefter talte jeg i Skolen understøttet af Præsten, som ogsaa talte et Alvorsord til de forsamlede.

Rygtet om min Ankomst var naaet til den anden Ende af Øen, og næste Dag kom en Mand kørende for at hente mig til Nordby. Her opholdt jeg mig i otte Dage, jeg besøgte Pastor Jacobsen, en trofast, nidkær Herrens Tjener, hvem det laa paa Sinde at føre Sjælene til deres rette Hyrde og Biskop. Der er ogsaa i hans Sogn ikke faa vakte Sjæle, der spørger efter Guds Ord og ønsker at vandre Forsagelsens og Troens Vej til hans Rige.

I Onsbjerg var der ogsaa en kærlig Præstefamilie som annammede mig med Glæde.

Jeg har nu nævnt de tre af Øens Præster som særlig tog sig af mig; men de andre to, Provst Fasting og Pastor Husum i Besser og Tranebjerg, maa jeg heller ikke forbigaa, hvorvel de ikke viste nogen Opofrelse eller særlig Interesse, lagde de mig dog saa langt fra Hindringer i Vejen, men gav mig Lov til at benytte Skolerne i deres Pastorater, og det er mig allerede kært, naar jeg finder denne Beredvillighed.«

I de syv Uger, Jens Dyrholm opholdt sig paa Samsø, holdt han 44 Møder, der var godt besøgte. Den 26. November holdt han Afskedsfest i Brundby hos Gdr. Jørgen Truelsen, hvor der var et Par Hundrede Mennesker til Stede.

Aaret efter var Jens Dyrholm atter paa Samsø og berømmer særlig Pastor Gjerløff, som var kommet til Onsbjerg, som den, der særlig samlede de vakte.

Jens Dyrholm blev ved i de følgende Aar at gæste Samsø, hvor han havde mange Venner. Han kunde være noget langtrukken i sine Taler, men man var ikke forvænt, og hans varme Tro var umiskendelig. I 1867 fik han sin Afsked fra »Indre Mission«, fordi han »hædede for meget til den grundtvigske Retning, og fordi han foruden de kristelige Bøger ogsaa førte »uaandelige Bøger«, ja der skal endog have været Dyrlægébøger imellem«.

Saa rejste han paa egen Haand og vedblev i flere Aar at gæste Samsø. Han døde 1875.

* * *

En af Rasmussens nærmeste Venner var Glarmester Fritz Hegewald; han var født i Bützau i Mecklenburg, men kom som ung her til Landet og nedsatte sig 1842 i Brundby som Glarmester, den første i sin Slags her paa Øen. Senere drev han tillige Malerhaandværk. Han havde Ord for at være noget af en vild Natur, der slog temmelig stærkt til Skaglerne i sin Ungdom, men kom ved Pastor Hansteens Hjælp paa ret Køl og vaktet til alvorlig Eftertanke, saa han fra den Tid førte et agtværdigt Levned og blev en alvorlig Kristen, der sluttede sig til Vennerne Rasmussen og Lund. At Hansteen fra først af havde faaet saa stor Betydning for ham, glemte han ham aldrig, og man hørte ham tit omtale ham paa det kærligste.

»Af Natur,« siger Rasmussen om ham, »var han den haardeste og heftigste Mand, jeg har kendt, men fra den Dag, han havde fundet sin Frelser og overgav sig til ham, smeltede Naaden hans Hjerte, saa det blev blødt som Voks«. Saa vidt han evnede, var han en Støtte for Smaafolk, der i ham fandt ikke blot en Ven, men en Hjælper med en aaben Haand. Ofte tyede Rasmussen til ham, naar det kneb med Penge og gik ikke forgæves. Kunde han ikke selv, gik han til sine Venner og laante for at hjælpe ham. Men Rasmussen maatte love at tilbagebetale Laanet til bestemt Tid, og ve ham, hvis det skred over Tiden, da vankede der fra Hegewald. Provst Jacobsen, Nordby, satte megen Pris paa ham og forærede ham fra Tid til anden Bøger, som Hegewald var glad ved. Det samme var Tilfældet med Husum. Han stod ogsaa i nær Forbindelse med Forsamlingsfolkene i Nordby, Peter og Jørgen Degn.

Efter et Aars haardt Sygeleje døde han i September 1888.

En af de virksomste Forsamlingsfolk var Hattemager Eriksen, født i Odense 1804. Faderen var Politibetjent, men nedlagde sit Embede, fordi han ikke kunde forsvare for sin Samvittighed at skride ind mod de gudelige Forsamlinger under de Forfølgelser, der indlededes mod dem. Moderen, Marie, var født af vakte Forældre i Kerteminde, og baade hun og hendes Søskende havde helt deres Hjerte hos Forsamlingsfolkene.

Hattemager Eriksen havde først boet i Kerteminde, men flyttede siden til Samsø, hvor han først boede i Brundby og siden i Tanderup. Han drev Hattemagerprofessionen i mange Aar, men maatte til sidst nedlægge den, da Samsingerne ikke fandt det tidssvarende til daglig at gaa med Hat, han gav sig saa til at være Bager og Konditor.

En Del Aar virkede han som Kolportør for Indre Mission. Vilhelm Beck satte megen Pris paa ham og glædede ham meget ved en Gang at forære ham sin Prædikensamling og sit Billede. Eriksen holdt gudelige Forsamlinger dels i sit Hjem og dels hos Gdr. Søren Holm i Brundby eller hos Jens Ladefoged, der var blevet vakt af Hegewald.

Ogsaa Eriksen fandt Vej til Nordby, hvortil han ofte med nogle af sine Venner gik de to Mil for at høre Gudstjenesten i Nordby Kirke. Uden at have store Evner virkede han ved sin jævne Forkyndelse og gjorde et godt Arbejde. Han var en ærlig Tjener, der paa sit Dødsleje kunde sige: »Jeg kan sagtens være glad, Himlen staar mig aaben, se — Jesus vinker ad mig«.

Til Vennerne hørte ogsaa den lille Per Just, meget fattig, men altid glad som et Barn. Han havde været Røgter paa Brattingsborg og boede siden i Brundby og Ørby. Han havde en egen Evne til at føre en Samtale om kristelige Ting, og han elskede Sang. Naar han havde været i Tranebjerg Kirke og var ret opbygget, kunde han ikke

bare sig, naar han gik ned ad Kirkebakken, men maatte give sin Glæde Luft i Sang; helst stemte han i med Verset:

„Er der da saa stor en Glæde
i det ny Jerusalem,
hvi vil vi da gaa og græde,
denne Stad er jo vort Hjem,
kunde vi kun bie, lide
Tiden bliver dog ej lang,
til vi skal ved Lammets Side
synge Frydens Sejerssang“.

Verset er af Fr. Boye, Lærer ved Vajsenhuset, hvis »lille Skatkiste«, der indeholder Skriftsteder og Salmevers til hver Dag i Aaret, var en af de Bøger, Forsamlingsfolkene satte særlig Pris paa.

Folk vilde gerne holde Per Just, den lille, fattige Mand i hans korte Stumptrøje, for Trekant og fortalte om ham, at han sagde til sin Kone: »Hæng du kun Gryden over Ilden, Mor, Vorherre skal nok sørge for, at der kommer noget i den«. En Vittighed, der for Resten ogsaa var i Brug mod »de hellige« i Slagelseegnen. Den Slags tog Per Just sig ikke nær, hos de troende var han velset, ikke mindst hos Farver Lund og i Nordby Præstegaard. Til det sidste Sted tyede han ofte, trods den lange Vej. Pastor Jacobsen og hans Hustru holdt meget af Per Just, de bænkedede ham ved deres Bord som en kær Gæst, naar han om Søndagen efter endt Gudstjeneste besøgte dem.

En Gang klagede han sin Nød for dem, at han saa sig nødt til at ty til Fattigvæsenet. Da sagde Præstefolkene: »Det skal ikke ske, og hjalp ham godt med Penge, saa han klarede sig til Forundring for hans Bysfolk, der ikke kunde begribe, hvor han fik Penge fra.

Med Trangen til at høre fulgte ogsaa Trangen til at læse gudelige Bøger og Smaaskrifter. Jens Dyrholm var fra 1860—62 Redaktør af »Den indre Missions Tidende«. I den Tid havde Bladet 12 Holdere paa Samsø, hvad der var meget i Forhold til dets Udbredelse f. Eks. paa Fyn

og Langeland, hvor der tilsammen ikke var mere end 13 Holdere.

Foruden Boyes lille Skatkiste, som var stærkt herrnhuttisk præget, var de fra 1857 af »Foreningen til gudelige Smaaskrifters Udbredelse« udgivne Skrifter en yndet Læsning.

* * *

Vi vender nu tilbage til Rasmussens Livsførelse. Som en praktisk dygtig Mand med levende Interesse for alle offentlige Anliggender blev hans Evner og Kræfter taget stærkt i Brug, og han var altid til Raadighed, naar der blev kaldt paa ham. Det var Synd at sige, at han gjorde det med Bagtanker om egen Fordel, det var snarere hans Ulykke, at han saa alt for lidt paa sine egne Interesser og ofte forsømte dem for det almene.

I 1849 var han blevet valgt ind i Havnekommissionen og virkede i en lang Række Aar i denne. Saa rejste han en Bevægelse for en Forbedring af Øens Fattigvæsen. Han udarbejdede i Forening med et Par gode Mænd et Forslag, og de sammenkaldte til Møde om Sagen; men da Provsten gjorde den Bemærkning, at man dog maatte være forsigtig med at indrømme dem, der var under Fattigvæsenet, bedre Vilkaar end de andre fattige, tabte Rasmussen Mund og Mæle, og da hans Medforslagsstillere faldt fra, var Slaget tabt for denne Gang. Siden blev Sagen dog atter optaget, og efter grundig Forhandling, hvori Rasmussen tog ivrig Del, blev Kaarene i nogen Maade forbedrede.

Ogsaa Overgangen af Fæstegodset til fri Eje var han meget interesseret i. Bønderne paa Samsø søgte i 1852 at faa Greven til at sælge dem Jorden, men Forhandlingerne førte ikke til noget. Men i Rigsdagssamlingen 1861—62 fremsattes et Forslag, ført frem af Bondevennerne og støttet af de Nationalliberale. Dette Forslag havde Udsigt til at gaa igennem, men en Prokurator I. I. Hansen fra Odense fik Bønderne til at tro, at de paa Grund af deres

særejne Fæsteforhold (Superficiærfæste, d. v. s. Fæsterne ejede Bygningerne og Toften omkring disse, men var Fæstere af Markerne) havde Adkomst til Jorden som Selvejere. Der blev nu ført Proces om Sagen, og Bønderne tabte. Dette hindrede Lovforslagets Gennemførelse, og Bønderne stod nu paa bar Bund. Rasmussen havde fraaaded Processen og fremholdt flere af de ledende Rigsdagsmænds Ord for, at Loven skulde blive saaledes, at Bønderne kunde være tjent dermed. Men man vilde ikke lytte til hans Raad. Da nu Greven efter Dommen sendte sin Godsforvalter fra Gisselfeld til Samsø for at tilbyde Salg af Jorden til Arvefæsterne, mod at han inddrog hver tiende Tønde Hartkorn under Hovedgaarden, blev Vilkaarene ikke blide: 1170 Rdl. pr. Td. Hartkorn mod en Godtgørelse for Fæsterrettigheder i Forhold til Fæsterens Alder og Rekognition paa 32 Rdl. pr. Td. Hartkorn. Dette Tilbud blev stillet paa et Møde paa Bøgebjerg med en Tidsfrist af tre Dage. Tilbudet var omtrent det dobbelte af det af Bondevennerne foreslaaede i Lovforslaget.

Rasmussen raadede Bønderne til ikke at slaa til, men nu var de ængstelige, og heller ikke denne Gang lød de hans Raad, men krøb til Korset. Dette pinte Rasmussen meget, men det førte ogsaa til, at han begyndte for Alvor at tage sig af Politik, og Samsøs politiske Historie i de næste 30 Aar er præget af Rasmussens retliniede Person.

Handelen gik godt fremad for Rasmussen, og den medførte, at han tit var paa længere Rejser som til Flensborg, Hamborg og Norge. Han nød Rejselivet, det laa i hans Natur, og da han med sin livlige Modtagelighed og Meddelsomhed havde let ved at komme i Samtale med Folk, oplevede han ogsaa adskilligt, som han gerne fortalte senere. Fra en Rejse til Norge i 1855 fortæller han: »Fra København, hvor jeg havde hørt Pastor Blædel om Søndagen, tog jeg med en norsk Damper. Det var et dejligt stille Vejr, hvorfor man ogsaa kun saa glade Ansigter om Bord med Undtagelse af Kokken, der saa ud som en Ed-

dikebrygger; han syntes, han havde alt for travlt. Jeg havde ondt af ham og gav mig i Snak med ham. »Det maa være varmt at staa her ved den stærke Ild«, henkastede jeg. »Ja«, sagde han, »det kan De tro, det er; men jeg er fordømt til dette Arbejde og pines her, medens mine Brødre er Embedsmænd og er i anseelige Stillingen«. Dette sagde han saa bidsk, og det gjorde mig rigtig ondt for ham, men jeg vidste i Øjeblikket ikke, hvad jeg skulde sige ham til Trøst. Jeg trak mig et Øjeblik tilbage og sukkede til Vorherre om at give mig nogle Ord, der kunde gøre ham godt, hvorefter jeg paany henvendte mig til ham. »Ja men, hvad nu om Vorherre har sat Dem paa den Plads, fordi han vidste, at han bedst kunde komme Dem i Tale her og lade Dem forstaa, at hans Veje ofte er underlige, men dog fulde af Miskundhed og Naade«. Han fo'r op, og i en vranten Tone spurgte han: »Er De fra Kristiania« — »Nej« — »Men hvor i al Verden har De saa lært min Kone at kende?« — »Deres Kone! Jeg ved ikke af, at jeg kender hende« — »Men hvorfra véd De da alt dette? For hvert Ord, De siger, er akkurat det samme, som min Kone siger«.

Vi blev snart meget gode Venner, og han hang ved mig hvert Øjeblik, han havde fri. Da jeg forlod Skibet, gav han mig sin Adresse, for at jeg kunde se ind til ham og hilse paa hans Kone, min Aandsfrænde.

Fra Kristiania tog jeg med en lille hurtigsejlende Dampbaad til Skien. Der var mange rejsende med, og da jeg ingen kendte, lagde jeg Mærke til en Dame, der sad og læste i det ny Testamente, og hende gav jeg mig i Samtale med. Jeg mærkede snart, hun var en alvorlig, troende Kvinde, og da jeg hørte, at hun vilde til Skien for at høre Pastor Lammers, og at hun var fra Drammen, som kun ligger 4 Mil fra Kristiania, sagde jeg: »Ja, saa kommer De vel ogsaa til Kristiania og hører Wexels?«¹⁾ Men det

---

1) Wilh. Andr. Wexels (1797—1866) norsk Præst af grundtvigsk Retning.

var, som havde jeg stukket hende en Brand i Næsen; thi i en kold, frastødende Tone udbrød hun: »Wexels! Den Kætter! Nej, ham hører jeg rigtignok ikke«. Da jeg fortalte hende, hvor højt jeg satte denne Mand, som jeg for-gæves to Gange havde søgt under mit Ophold i Kristiania, og at han var min Yndlingsforfatter, saa kunde vi to des-værre ikke længere have Fornøjelse eller Udbytte af Sam-talen, og jeg saa mig om efter en anden. En saadan fandt jeg i den vakre norske Præst Hallager, der for Regerin-gens Regning rejste om som Totalafholdsprædikant. Han fortalte, hvorledes han røgtede dette Kald: »Naar jeg har samlet Folk til Møde, taler jeg med dem om Afholdssagens Nytte, og naar denne Tale er forbi, siger jeg til mine Til-hørere: Jeg har en anden Sag, som er langt vigtigere end Afholdssagen, og det er om, hvordan I kan blive lykkelige Mennesker her og hisset«. Hallager var en mild og venlig Mand, hvis korte Rejseselskab jeg var meget glad ved.

Vi naaede omsider Skien, og da jeg næste Dags Mor-gen (1. Pinsedag) hørte Kirkeklokkerne kalde, ilede jeg til Kirken og hørte en meget alvorlig Pinseprædiken af Lammers, som jeg stiftede Bekendtskab med, og i hvis Hus jeg blev modtaget med megen Venlighed«.

1856 anlagde Rasmussen Holmsborg Teglværk, og havde hans Tid ikke før været stærkt optaget, saa blev den det nu, foruden Fiskeriet, Salteriet, Kreatur-, Korn- og Tømmerhandel samt Butikken havde han nu ogsaa Teglværket at passe. Men det gik fremad, og han fandt, at »Lykken smilte til ham«. Der kom dog snart Vanske-ligheder. Den europæiske Pengekrise, der fulgte efter Krimkrigen, naaede Danmark i 1857 og blev ødelæggende for mange, ogsaa for en af Rasmussens Handelsforbin-delser. Han led store Tab. Hans Kredit svækkedes, og hans Driftskapital gik ned. Ved at realisere alt, hvad undværes kunde, ved store Indskrænkninger og ved Laan hos gode Venner, lykkedes det ham at holde sig oven Vande. Han tabte ikke Modet, men søgte og fandt Trøsten nu som før

i Vennernes Samfund og i sit Hjem, hvor hans Hustru og hans Børn var ham en Kilde til uendelig Glæde.

I Sommeren 1858 døde Pastor Hansteen af en Brandbyld.

»Nu var vi jo meget spændte paa, hvem vi skulde faa til Præst, men endelig hed det, at P. L. Husum fra

Pastor P. L. Husum.

Kelby-Gunderslev var kaldet. At han var en Svoger til Vilh. Birkedal gav jo Haab om, at vi nu vilde faa en god Præst, i hvilket Haab vi yderligere styrkedes ved, at han havde skrevet meget opbyggelige Prædikener i »Vidnesbyrd fra Herrens Hus«, som F. Fenger og Vilh. Birkedal udgav 1847. Vi blev da heller ikke skuffede; thi da Husum kom og holdt sin Tiltrædelsesprædiken, blev vi glade ved hans milde, kærlige Vidnesbyrd om, at Syndens Sold er Døden,

men det evige Liv er en Naadegave i Kristus Jesus vor Frelser«.

Husum blev meget paaskønnet af den Kreds, der havde sluttet sig til Brammer. Han tilhørte nærmest den grundtvigske Retning, især i sine sidste Aar. Hans Virksomhed faldt udelukkende i Kirken, de gudelige Forsamlinger tog han ikke Del i.

Der førtes et elskeligt Familieliv i den store gamle Præstegaard, og det var en Lykke for Rasmussen, at han i de trange Dage fandt Vej til dette Præstehjem. Skønt han ellers var en frimodig Natur, der med Taalmod og Gudhengivenhed bar sine Byrder, er det dog med et vist

Vemod, han skriver: »Præstefolkenes Natur og min var saa forskellige, vi levede under forskellige Forhold. I Præstegaarden levede og aandede gamle og unge i Kærlighedens Varme, mens jeg frøs af Kulde. De spillede og sang og lod sig bære af Sangen, jeg sukkede, mens jeg knugedes til Jorden af Bekymringer og Pengesorger. De betragtede Jorden i dens bedste og lyseste Skikkelse og sang »Dejlig er Jorden«, medens mit Hjerte klagede »Jeg gaar i Trængsel, hvor jeg gaar, mod Synden skal jeg stride«. — Saaledes høstede jeg ikke det Udbytte, jeg kunde have haft i dette lyse Hjem. Dog skete det engang imellem, at de fik mig optøet, saa en Taare stjal sig ned ad min Kind, og saa sagde jeg til mig selv: »Her er godt at være«.

— Skønt Pengekrisen ramte Rasmussen haardt, følte han dog ikke dens Virkninger større, end at han i de første Aar efter nu og da kunde tage Del i de Sammenkomster, hvor Aandens Regn faldt. Saaledes deltog han i det første skandinaviske Kirkemøde i København 1859.

Kort i Førvejen havde der i »Budstikken« staaet et Stykke af Bojsen om Brylluppet i Kana, der havde vakt Rasmussens Harmen i den Grad, at han smed Bladet henad Bordet og sagde: »Kommer der mere af den Slags, skal du ikke komme inden for mine Døre. Bojsen havde i sit Stykke skrevet, at man sprang den Sandhed over, at Jesus værdigede timelige Ting en ganske mærkelig Opmærksomhed. Naar Brylluppet i Kana da betragtedes ganske

Pastorinde Husum.

jævnt, er det unægteligt, at der kommer adskilligt frem, som er uforeneligt med den Fordring til Kristendom, at dertil hører udvortes Adskillelse fra den Verden, man lever i, og Afholdelse fra de Ting, som Verden byder til Behagelighed, altsaa at Kristendom kræver i udvortes Henseende dels et Munkeliv og dels et Hundeliv. — — Det er den kristelige Frihed, vi kæmper for, for at man ikke skal trampe det menneskelige ned mellem det djævelske.

Dette havde Rasmussen ikke kunnet faa til at falde sammen med sin Overbevisning, og han var saa optaget deraf, at han købte 25 Eksemplarer af et Skrift, som en jydsk Lærer havde udsendt mod Bojsens Opfattelse, og delte ud mellem sine Venner.

Paa Rejsen til København, som Rasmussen foretog med Damperen Fylla fra Faaborg, hvor han havde været i Forretningsanliggende, traf han sammen med Peter Larsen Skræppenborg. Med ham havde han en haard Dyst om den Sag og led et grundigt Nederlag, »og jeg blev saaret, d. v. s. bedrøvet over, at jeg i min Hidsighed havde forløbet mig; thi jeg vilde nødig karambolere med denne brave Mand, som ogsaa i flere Aar ikke saa rigtig mildt til mig. Dog glemtes omsider dette Fremstød, saa han indbød mig til det sidste Høstgilde¹⁾, han holdt, før Vorherre kaldte ham hjem«.

Mødet i København blev en stor Oplevelse. Det var her, Dr. Rudelbach holdt sit Foredrag om den lutherske Kirkes Standpunkt, hvor han angreb Grundtvigianismen for dens Fremhævelse af »Ordet fra Herrens Mund« som Kirkens Grund. »Medens han talte, saa jeg Biskop Kierkegaard sidde og notere paa et lille Stykke Papir, og da han havde endt sit Foredrag, tog Kierkegaard fat for med Skarpsindighed at gendrive Rudelbachs Betragtning. Det var første Gang, jeg hørte denne udmærkede Dialektiker, som med Liv og Varme forsvarede og paapegede Kristen-

1) Disse Høstgilder var en Slags Vennemøder, hvor der undertiden mødte op til 1000 Mennesker paa hans Gaard i Dons. Se Minder fra gl. grundtvigske Hjem, 5. Bind.

dommens Kernepunkter, og som henrev mig med alle Deltagerne«.

Den sidste Dag, efter at Forhandlingerne var sluttet, prædikede den gæve svenske Biskop Thomander i Frue Kirke, og da han sluttede med at lyse Herrens Velsignelse, hørte man Ferdinand Fengers klangfulde Stemme over alle de andres, da Menighedens Svar lød.

Mødet sluttede med Fællesspisning paa Skydebanen. Det var første Gang, Trosbekendelsen blev frembaaret uden for Kirken ved Møderne. Det var Præsten Victor Bloch, Kerteminde, der fremsagde den.

Aaret efter, 1860, afholdtes første almindelige Missionsmøde i Nyborg efter Indbydelse af en Del Præster, hvoriblandt Pastor Krebs, Kolby, og Lægmand, hvoriblandt Rasmussen og Lund. En Del Samsinger lejede en Baad og sejlede til Nyborg. Mødet blev til stor Velsignelse for Rasmussen. Ved Fællesspisningen traf han sammen med Præsten Agerbæk, Forfatter til Salmen »Uforsagt, vær paa Vagt«.

Efter Mødet stillede Nyborgerne en Række Vogne til Raadighed for Deltagerne til en Skovtur. Der kom Rasmussen til at køre sammen med den dygtige, kundskabsrige Pastor Chr. Rørdam og den elskelige gamle Dr. Kalkar, som førte en beaandet Samtale om Kingos Salme »Aldrig er jeg uden Vaade«. Efter Skovturen fik Samsingerne fat i Agerbæk hos en Købmand Mejer, hvor han holdt en from, barnlig Tale om Guds Kærlighed, som det bedste vi ved.

Det næste nordiske Kirkemøde blev afholdt i Kristiania 1861, og Rasmussen fik det meget saa, at han kunde forbinde en Forretningsrejse til Norge med Deltagelse i Kirkemødet. Men det var nær ikke blevet til noget med Deltagelsen, da Rasmussen for sent havde indmeldt sig; heldigvis udeblev en Deltager, saa han kunde faa hans Kort. Ligesaa gik det med en ung Pastor Sofus Juul, personel Kapellan i Terslev-Ørslev senere Præst paa Strynø

og 1879 Præst i Østerhæsinge-Hillerslev, gift med Charlotte Husum 1865. — De to kom derved til at bo sammen. »Jeg anede ikke den Gang, at han skulde blive gift med en af Husums Døtre og saaledes blive min Søns Svoger,« skriver Rasmussen. Vejret havde været ublidt paa Overrejsen, men da de naaede Frederiksværn, løjede Vinden af, og nu sejlede man indenskærs i det dejligste Vejr. Det var Søndag, og der blev holdt Gudstjeneste om Bord, ved hvilken Dr. Kalkar og en anden Præst prædikede, det var meget højtideligt. Ved Drøbak kom den norske Festkomité om Bord og forsynede Deltagerne med Billetter og Tegn, saa Værterne kunde kende dem.

Medens de sejlede ind i Havnen sang de »Dejlig er Jorden«, og da den var sluttet, sang Nordmændene inde paa Kajen »Vor Gud han er saa fast en Borg«.

Til Ære for Enkedronning Josefine blev der samme Aften foranstaltet et Fakkeltog i Kristiania, og Rasmussens og Juuls Vært kørte dem ud til »Oskarshal«, hvor hun boede. Fra Verandaen i en Villa i Nærheden saa de nu »det skønneste Syn, jeg har set. Fjorden var spejlblank, og hen over den gled i en Række 50 Baade med Fakler og Musik. Det var første Gang, jeg i mit Liv af Hjertet kunde synge »Dejlig er Jorden, prægtig er Guds Himmel«, ja, den Aften blev jeg løftet mod det høje som aldrig før, og den blev ogsaa den skønneste i mit Liv.«

Ved Mødet saa Rasmussen første Gang W. A. Wexels, som han forgæves havde søgt sidst, han var i Norge. Her traf han ogsaa sin gamle Kending Pastor Lammers. »Men hvor forandret,« udbryder han, »sidst var han en Type paa Sundhed og Kraft, nu var han kun en Skygge af sig selv«. Og intet Under. I de mellemliggende 6 Aar havde han gennemgaaet forfærdelige Sjælekampe. Han havde forkastet Barnedaaben og nedlagt sit Embede i Statskirken, men efter store Sjælekampe var kommet til Erkendelse af sin Vildfarelse og var sandhedskærlig og ydmyg nok til offentligt at vedkende sig det.

Dette store Lys i den norske Kirke, hvis Forkyndelse havde samlet store Skarer, og hvis Malmrøst var hørt fra Lindesnæs til Vardø, var nu kun en Praas, set med menneskelige Øjne, men Gud har ventelig nok dømt ham anderledes.

Ogsaa denne Gang tog Rasmussen til Skien, hvor Hans Nielsen Hauges¹⁾ Søn, Anders Hauge, nu var Præst, og som virkede i samme Retning som Lammers.

Paa Hjemrejsen, der var meget stormende, traf Rasmussen en lille Mand, som han ikke kendte, men som han snart kom i Snak med; det var Pastor Andreas Leth, dengang Præst i Aabenraa, siden Præst i Ulsø-Østeregede og sidst i Middelfart, kendt som en af Grundtvigs mest veltalende Disciple. Han var som de fleste Passagerer søsyg og vilde ikke skifte Plads, skønt Søen slog over Dækket den ene Gang efter den anden. Rasmusen fik ham dog anbragt paa en Madras agterude, og nu befandt han sig snart helt vel, saa han kunde tænke paa sin Kone, han havde efterladt i Kahytten og bede Rasmussen om at faa hende ført op til ham, dette blev gjort, og Rasmussen kunde nu glæde sig over Samværet med de gode Præstefolk. Som en Bi, der suger Honning, søgte han her som overalt at finde de gode Honningblomster.

Samme Aar deltog han i det andet store Missionsmøde i Aarhus i Dage 19. og 20. Juni.

Ogsaa i politisk Henseende var 1861 et bevæget Aar for ham. Ved det forestaaende Folketingsvalg stillede sig i Kalundborg-Samsø-Kredsen to Kandidater, nemlig Justitsraad Skibsted og Landinspektør Rejnholt Jensen. Skibsted var Udskrivningschef og havde udfoldet stor Iver ved Værnepligtsloven af 1861. Hans Hjem i København var Samlingssted for den grundtvigske Kreds i København. Her kom C. J. Brandt, Skat Rørdam, Grundtvig,

---

1) Hans Nielsen Hauge var en berømt Lægprædikant, der trods Forfølgelse fra Øvrigheden virkede i Norge i Begyndelsen af forrige Aarhundrede. Han sad i Fængsel i over 10 Aar.

Hostrup og flere. Af Rigsdagsmænd kom Lars Dinesen, N. J. Termansen og J. Jørgensen, Bjerregaarden, og navnlig under Vennemøderne udfoldedes en stor Gæstfrihed i dette velstaaende Hjem.

Rejnholt Jensen var anbefalet af Bondevennerne, han var en dygtig Taler, noget bidsk mod sine Modstandere og var navnlig ikke nogen Ven af Præsterne og Kirken. Han ivrede mod kirkelig Vielse, var selv borgerlig viet og støttede sig i saa Henseende til Luthers Autoritet. Hans politiske Modstandere stemplede ham som Hedning, og ved et Vælgermøde (Prøvevalg, som man dengang kaldte det) i Onsbjerg nogle Dage før Valget gik flere, især den nidkære Pastor Jacobsen i Nordby og den ivrige Læge Aalborg, Rasmussen, der støttede Rejnholt Jensen, stærkt paa Livet, især den sidste, »der truede mig med, at der ikke skulde findes det Blad, hvortil hans Pen kunde naa, uden at jeg skulde blive overhalet deri. Og han holdt Ord, selv i »Folkets Nisse« havde jeg den Ære at blive taget under Behandling.« I »Folkets Nisse« 1861 findes under »Indsendt fra Samsø« følgende Spørgsmaal: »Er det andet end Skinhellighed og Hykleri, naar en Købmand rejsér Landet rundt fra det ene Missionsmøde til det andet og synger Salmer og holder Bønner for de sorte Hedninge, naar han paa samme Tid gør alt, hvad han formaar, for at faa en hvid Hedning valgt til Folketingsmand?« Rasmussen tog sig det nær og bad Gud give ham Klarhed over, at han var sin Overbevisning tro, saa han kunde staa urokket og med frelst Samvittighed i denne Kamp. Han fik Hjælpen, og skønt Bølgerne gik højt, holdt han dog sin Skude paa ret Køl.

Ved ovenomtalte Vælgermøde var der et frygteligt Spektakel, saa man saa sig nødsaget til at vælge Ordstyrer!! Pastor Krebs foreslog Rasmussen, og med bankende Hjerter besteg han Tribunen, hvor han paa bedste Maade søgte at dele Sol og Vind lige mellem de ophidsede Parter; men det var et vanskeligt Hverv, hvad der frem-

gaar af, at Pastor Jacobsen ved Begyndelsen af sin Tale for Skibsted blev modtaget med Raabet: »Hold Kæft!« af Forsamlingen. Højremanden var rasende, og Rasmussen var ikke stolt af sit Hverv som Ordstyrer. Han siger herom: »Som før anført ligger lignende Ballader ikke for mig, jeg kan nok gaa i Ilden for en liden Stund, men falder derefter sammen, og min Sjæl sukker efter Fred med alle Mennesker. Mest gjorde det mig ondt for Pastor Krebs, Kolby, der fik en Medfart, han ikke havde fortjent; thi vel stemte han for Skibsted — og det maatte han vel have Lov til — men hans hele Færd under Valget var saa mild og hensynsfuld, og desuden havde han gjort Sam-singerne saa mange Tjenester — han var Formand i Landboforeningen, og han deltog med Iver og Interesse i de Møder, hvor der forhandlede om noget, der var til Befolkningens Tarv.«

Under Valgkampen førtes en heftig Polemik mellem Rejnholt Jensen i »Morgenbladet« og Præsterne Vilh. Bech og Krebs i »Kalundborg Avis« om Jensens Paastand, om at Luther var borgerlig viet. R. Jensen samlede og udgav det hele i en »Blaabog«, som vist findes i adskillige Hjem endnu paa Samsø.

Dagen efter Valget, hvor Rejnholt Jensen blev valgt, rejste Rasmussen med sin Ven, Lærer Nielsen, Thorup, til Missionsmødet i Aarhus. Paa Skibet traf de Pastor Blædel, der sagde til Rasmussen: »Jeg kan ikke sige Dem, kære Rasmussen, hvor ondt det har gjort mig at høre, hvorledes De har stillet Dem til Valget i Gaar.« Rasmussen forklarede ham sit Syn paa Sagen, og Blædel svarede: »Ja, det kan gerne være, De har Ret, jeg har aldrig haft Tid til at befatte mig med Politik.«

»Til sidst gav jeg mit Hjerte Luft og beklagede mig over den Miskendelse, jeg havde været udsat for og min Tilbøjelighed til at trække mig ud af Kampen. Hertil svarede Blædel: »Nej, det skal De ikke gøre. De har en Overbevisning, og den skal De følge«, og idet han kærligt lagde

sin Haand paa mit Hoved føjede han til: »Saa vil jeg nu ønske Dem Herrens Velsignelse dertil!« Jeg forbavsedes over den Ydmyghed og Sandhedskærlighed, denne Guds Mand og begavede Herrens Tjener her lagde for Dagen; han kommer for at gaa i Rette med mig og formane mig, og en Time efter erklærer han, at han ikke er hjemme paa det politiske Omraade, og formaner mig til at staa fast, hvor jeg stod. Hvor mange gør Blædel det efter?«

Senere maatte Rasmussen tilføje, at det gjorde ham ondt, da Blædel og P. A. Fenger tørnede sammen i den saakaldte Katekismusstrid, hvor Blædel beskyldte Fenger for at have grundtvigianiseret Luthers Katekismus i en Udgave, han havde besørget. Deri kunde han ikke give Blædel Ret.

I Aaret 1862 var Rasmussen atter ude paa en stor Rejse, denne Gang gjaldt det Verdensudstillingen i London, og efter Hjemkomsten er han atter stærkt optaget af de politiske Brydninger, og saa kom Krigen i 1864. Han var fremdeles Bondeven, og hans værste Modstandere var de nationalliberale. Dette skaffede ham mange Rejser, og dertil kom, at han i Aarene 1861—64 var Formand for Samsø Landboforening, saa man forstaaer, hans Tid var meget optaget, og at dette ikke var til Gavn for hans Forretning, er let forstaaeligt. Hans Søn, Peter, havde i 1863 begyndt en Købmandsforretning i Brundby og holdt næste Aar Bryllup med en Datter af Pastor Husum. 1865 flyttedes Forretningen til Besser, men endte allerede næste Aar med en Fallit. I de næste 18 Aar maatte Peter Rasmussen forsøge sig med forskelligt, indtil han ved Tietgens Hjælp blev Bogholder ved De danske Spritfabrikker.

Stort bedre gik det ikke Rasmussen selv. Hans Gæld var vokset ham saaledes over Hovedet, at han 1868 ligesom i 58 maatte rydde sit Hus og sælge alt, hvad der kunde undværes: Heste, Vogne, Sofaer, Stole, Borde, Spejle og Sengetøj for at faa dækket noget af Gælden.

»Hvilken Lykke, at jeg ved min Side havde ikke alene

en kærlig, men ogsaa forstandig Hustru, der ligesom jeg sagde: »Lad os sælge væk; thi det er dog bedre selv at sælge, end at se andre sælger for os«. Og da jeg nu i Sommeren 1868 mistede Dampskibsekspeditionen, var det mig en Umulighed længere at fortsætte Forretningen ved Ballen, hvorfor jeg overdrog min mangeaarige Medarbejder, Chr. Jacobsen, den og selv flyttede til Teglværket for at nøjes med Driften deraf.«

Det følgende Aar fik han Gigtfeber og laa næsten hele Aaret, og først derefter, da han ved Venners Hjælp fik en Kul- og Foderstofforretning i Gang og atter flyttede til Ballen, lysnede det igen.

Men næppe var han atter kommet i Gang, før Ulykken atter var ham i Hælene. Da han en Dag i Sommeren 1872 var paa Skovtur med nogle Venner, kom en Dreng ridende og raabte: »Rasmussen, der er Ildebrand ved Teglværket!« Da han kom hjem, var de to Tørrelader brændt, og han og hans Hustru naaede at se det meste af det andet gaa samme Vej. Det var et stort Tab.

Men hans Sind kan bære det, og endda kan han fortsætte: »Men nu kommer jeg til nogle af de lykkeligste Dage, jeg har oplevet.«

Det er det store Skolemøde i Gedved, han sigter til; sammen med Lærer Nielsen, Thorup, rejste han til Gedved 1874 og var saa glad derved, at han maatte af Sted igen næste Aar og havde den Gang 20 Samsinger med. Atter i 1876 var han Deltager. Ved disse Møder, der er refereret i »Budstikken« og »Højskolebladet« var det især gamle Bojsen, der vandt hans Hjerte, og han helmede ikke, før Bojsen havde lovet ham at komme til Samsø.

Bojsen holdt Ord, og da han 1876 var »paa Rejse«, hvorom han fortæller i »Budstikken« for samme Aar (Side 641), kom han til Samsø og prædikede i Tranebjerg over Ordene: »Jeg er Døren, og hvo, som gaar ind ved mig, skal frelses, han skal gaa ind og ud og finde Føde«. Derefter blev der holdt Folkemøde i Onsbjerg, og Bojsen for-

tæller selv herom: »Det var første Gang, jeg var paa Samsø, jeg sagde rigtignok ved Mødet, at det vel ogsaa blev den sidste Gang, men det var meget langt fra, at jeg ønskede det; thi det forekom mig yndigt at være der, og det skønt jeg fik ingen Mærkværdigheder at se, hvad der ikke var Tid til. Men Menneskene er dog ogsaa det bedste, og af dem fik jeg mange at se, som jeg gerne vilde mindes og se igen. Man har jo altid det i Baggrunden som den sikre Trøst, at Kristne mødes aldrig for sidste Gang, men man vilde dog gerne ses en Gang endnu her i Livet, og det blev dog tungt at tage Afsked de mange Steder, hvor jeg tog Afsked, naar jeg ikke havde det Haab at se dem endnu en Gang, som jeg skilles fra.« Han tilføjer: »Tranebjerg Kirke var den smukkeste, jeg traf paa den Rejse«.

Ved Mødet talte Bojsen over Ordsproget: »Man fanger flere Fluer med en Draabe Honning end med en Tønde Eddike«, og »der vokser mere Græs ved een Solstraale end ved ti Haglbyger«.

Ved disse Møder var Rasmussen i sit Es, han var ved saadanne Lejligheder den rette Mand paa rette Sted. 1875 fik han Ebeltoft Folkeforening stævnet til Møde i Brattingborg Skov og næste Aar mødte 150 Samsinger paa Ebeltoft Højskole til et to Dages Møde, hvor særlig Pastor N. J. Jensen og gamle Bojsen var Ordførere. Kort efter var det Horsens Folkeforening, der gæstede Samsingerne ved et Møde paa Bøgebjerg, og til Gengæld holdt Samsingerne sammen med Horsensfolkene Grundlovsfest i Hovedgaard Skov næste Aar. Ved den Lejlighed og ved et Par efterfølgende Møder i Horsens og Katrinelund havde Rasmussen flere Sammenstød med Jens Busk, hvad der betog ham noget af Festglansen.

Ogsaa med Sjællænderne udveksledes Sammenkomster. Det var Lawaetz og Buchardi, der var førende for disse Sammenkomster.

I 1876 blev Rasmussen Formand for Samsø Foredragsforening, som ved hans ivrige Medvirken var blevet

stiftet det Aar. Han ledede den i mange Aar, og Foredragsforeningen paaskønnede hans uselviske Arbejde ved at rejse ham en smuk Mindesten uden for Forsamlingsbygningen i Tranebjerg og ved at ophænge hans karakterfulde Portræt, tegnet af Martin Kristensen, Gedved, i Foredrags-salen.

Rasmussen var i en lang Aarrække Samsingernes kaarne politiske Fører. Han var en overbevist fuldtro Demokrat, og man var altid klar over, hvor han stod. Men det maa siges, at ud over de førømtalte heftige Angreb paa ham i 1861 paadrog han sig næppe Fjendskab med nogen, fordi alle følte, at det var hans Hjertens Overbevisning, der ledte ham, saa han med Rette kunde gøre Bjørnsons Ord til sine:

Jeg kæmper helt foruden Had,
det, som jeg elsker, gør mig glad,
men varm og vred tillige.

Da Krabbe, der siden 1862 havde repræsenteret Kredsen, trak sig tilbage 1883, modtog Rasmussen Grundlovsværneforeningens Opfordring til at stille sig ved det forestaaende Valg, men naaede ikke at blive valgt. Det var en Skuffelse for hans Venner, og med Blegvad, den Gang Lærer i Thorup, i Spidsen enedes man om at give ham et synligt Bevis paa Befolkningens Anerkendelse af hans store Arbejde. Der iværksattes en Indsamling, og for det indsamlede Beløb, der ikke mindst stammede fra de smaa i Samfundet, som havde mærket i ham en trofast Ven og Talsmand, købtes en Rejsepels og et Sølvdrikkehorn med følgende Indskrift: »Til Købmand L. Rasmussen fra Venner paa Samsø med hjertelig Tak for trofast Virken i Livets og Frihedens Tjeneste«.

Gaverne overbragtes ham i Hjemmet af et Udvalg med Gaardejer P. Kr. Jensen, Søholm, som Ordfører, der bragte ham en Tak for, hvad han havde vjirket i politisk Retning og indbød ham og hans Familie til at være Gæster

samme Dag ved et Festmaaltid paa Onsbjerg Gæstgivergaard.

Ved denne Lejlighed talte Lærer H. H. A n d e r s e n, Besser, for Hædersgæsten. Desuden talte bl. a. Pastor H. Bech, Tranebjerg, og Lærer Vendt, Brundby.

Rasmussen ejede en naturlig Veltalenhed, naar han var grebet. Ordene kom næsten snublende over hinanden og forenede sig ofte til malmfuld Patos. I Begyndelsen kunde hans Tale være stammende, indtil han fik sig arbejdet op. Jeg mindes en Grundlovsfest paa Bøgebjerg, vistnok fra 1885, det første Provisorieaar. Det var første Gang, jeg kunde holde ud at høre en Taler til Ende. Han stod der, den gamle, noget svære Mand og talte ud af sin Indignation om Uretten, der nu havde sejret, og Grundloven, vort dyre Klenodie, der var sønderbrudt. Jeg ser ham endnu tydeligt paa den flagsmykkede Talerstol, omringet af tavse, lyttende Mennesker. En Gang til i mit Liv har jeg staaet over for noget lignende; det var i 1906, da jeg hørte Bjørnson paa Skamlingen.

Han var en Høvding i Kraft af sit varme Hjerte og sin Kærlighed til sit Folk, selv om han var en fattig Mand, som man skumlede om paa Tomandshaand, en Aandens Stridsmand af dem, der ikke findes mange af iblandt os.

Paa sine mange Rejser traf han sammen med mange Slags Mennesker, og med sit livlige, opladte Sind kom han let i Snak med Folk, hvad fremgaar af de foregaaende Træk af hans Rejseliv. Engang traf han sammen med Lærer Schmidt fra Jordløse, og da denne hørte, han var fra Samsø, udbrod han: »Aa, der skal være to prægtige Mennesker derovre, jeg har hørt omtale, nemlig Farver Lund og en Madam Rasmussen, kender De dem?« —»Jo,« svarede Rasmussen, »Lund er min bedste Ven, og Madam Rasmussen er min Kone«. Schmidt blev lidt flov over dette Svar, og skønt Rasmussen gerne havde hørt ham rose sin Ven og da især sin Kone, skurrede det dog lidt i hans Øren over, at han selv var uden for Rosen.

I København deltog han gerne i Gudstjenesten i Vartov, og her vandt han sig ogsaa Venner i Handskemager Spangenberg og den i grundtvigske Kredse velkendte Handskefabrikant N. F. Larsen. Herom fortæller han selv saaledes: »Medens P. O. Bojsen var Kapellan hos Grundtvig, hørte jeg ham en Søndag Eftermiddag i Vartov prædike over Evangeliet til 1. Søndag i Advent. Det var en trøstende Prædiken med Grundtonen: Se, Kongen kommer, sagtmodig og god, ikke for at dømme, men for at frelse os arme Syndere. Prædikenen slog saadan ned i mig, at jeg, skønt jeg ikke kendte Præsten, maatte, da jeg gik ud af Kirken, gaa hen og takke ham. Han indbød mig til at følge med sig hjem — han boede dengang i Møllen paa Vestervold og var Forstander for Enkedronning Caroline Amalies Asyl. Efter en længere Samtale foreslog han, at vi skulde mødes den Aften hos Handskefabrikant Larsen, som jeg allerede kendte lidt til. Jeg traf der samlet en stor Vennekreds, og blandt de tilstedeværende maa jeg nævne Spangenberg, med hvem jeg kom i en ivrig Samtale, idet jeg vilde forsvare mit kristelige Standpunkt, som Spangenberg fandt for pietistisk. Flere af Vennerne blandede sig i Samtalen, der efterhaanden blev mere og mere varm, og til sidst sad jeg fast og kunde hverken komme frem eller tilbage. Bojsen og flere tog blødt paa mig, men Spangenberg tog saa fast, at jeg ønskede, jeg aldrig var kommet her. Dog tog han ikke haardere, end at vort kristelige Venskab og Broderskab, der blev knyttet hin Aften, blev fastere og fastere. Vorherre kaldte denne djærve Stridsmand hjem, hvor Freden og Hvilen afløser Striden.«

Men Rasmussen vogtede sig for at krydse Klinge med Spangenberg tiere om kristelige Stridsspørgsmaal; derimod krydsedes mangan Klinge om de politiske Spørgsmaal, her var de bunduenige, da Spangenberg var Højremand. Men det satte ingen varige Skaar i Venskabet. De kunde altid ende en saadan Skærmydsel med at sige: »Gud

ske Lov, der er noget, der binder os sammen, der er stærkere end det, der skiller«.

Blev Spangenberg Rasmussen en god Ven fra hin Aften, var det i endnu højere Grad Tilfældet med N. F. Larsen, der altid forstod at trøste Rasmussen i hans lange, besværlige Kamp for Eksistensen. Larsen var en dygtig Forretningsmand og sad i en stor Bedrift og kunde som forretningskyndig give gode Raad, heller ikke var han bange for at hjælpe med Penge.

Paa Rejserne faldt Vejen tit forbi Birkendegaard, hvor Rasmussens gode Ven, Mejeriforpagter Burchardi, boede. Det var da ikke nemt at gaa forbi, og ofte føjede det sig saa, at Rasmussen havde Ærinde til Burchardi, for hvem han tit indkøbte Kreaturer. Det var en Mand, der var værd at besøge, alle Bekymringer var som strøget af, naar han sad hos denne milde, livsfriske Mand. Og naar Burchardi saa paa sin egen Maade spurgte: »Er du glad?«, var det eneste Svar, der kunde gives, et ubetinget Ja. Han havde til Valgsprog: »Vær glad! Naar du ligger i din Seng om Aftenen, saa tak! og naar du møder nogen, der trænger, saa giv!«

Ofte blev hans Uegennytte misbrugt, men naar nogen forestillede ham, at han ved den Lejlighed var blevet taget ved Næsen, saa endte det gerne med, at han tog Parti for den, der havde trukket ham op. Det var ham en Nødvendighed at hjælpe Folk, skønt han ingenlunde var velstillet. »Engang, da han havde været ovre hos mig og mine Venner her paa Samsø, kørte min Søn ham til Kolby Kaas. Ved Afskeden stak han ham 200 Kr. med de Ord: »Tag dem med hjem til din Fader, han kan betale dem tilbage, naar han kan«. Det var i en pengeknapp Sommertid, saa jeg var glad ved Hjælpen, men mere ved hans kærlige Omtanke.«

Den 23.—24. September besøgte Rasmussen for sidste Gang sin Ven og hørte hans sidste Trøsteord: »Vær ikke forsagt, — men tro!« Kort efter blev han syg, og da det

trak ud med Sygdommen, skrev Rasmussen til hans Datter, om han kunde besøge ham, men fik det Svar, at Lægen havde forbudt ham at tage mod Besøg. Rasmussen skrev da til Burchardi selv: »Jeg vil over og se til dig, selv om man nok saa meget spærrer mig Vejen;« Burchardi svarede: »Kom du kun, kære Ven, du skal nok komme ind!« Men der kom Forhindringer, og han naaede ikke at komme derover. Den 13. Januar 1891 fik han Hjemlov.

I Slutningen af Firserne opholdt Rasmussen sig en gang i København i 6 Uger og traf der en tidligere Bekendt L. G a b e, som før havde drevet Teglværk, men nu var Bestyrer for Lawaetz' Udsalg af Mejeriprodukter i København. Gabe var i sin Fritid optaget af Missionen og Samaritanen, og her fik Rasmussen et Indblik i den Side af Kirkens Arbejde i Byen, da Gabe tog ham med til sine forskellige Møder.

* * *

I Sommeren 1883 fik Rasmussen sin Lejlighed indrettet, saa han kunde tage mod Badegæster, og mange er de, der i Aarenes Løb har boet her og haft det hyggeligt under hans gæstfri Tag. Hans Opfattelse af en Værts Forpligtelser naaede langt over det almindelige Jævnmaal. Blandt Badegæsterne taltes baade Kunstnere og Forfattere, blandt de sidste var ogsaa H o l g e r D r a c h m a n n, om hvem Rasmussen fortæller: »Han talte ikke meget, men gik og grublede som en Drømmer, og han saa mørkt og skævt paa hele Menneskelivet. Hans Hustru var en hel Modsætning til ham. Hun var lille af Vækst, men var en mild, venlig og livsfrisk Natur, og skønt hun var en kundskabsrig Kvinde, der havde været Lærerinde i England, var hun dog saa jævn og ligefrem, at det var en Fornøjelse at omgaa hende.

Den eneste, Drachmann havde nogen Fornøjelse af at samtale med, var en Auktionsdirektør Kock, som ogsaa var lærd Mand, men af en hel anden Skole. Han var godmodig og venlig af Natur, derhos en alvorlig Kristen, til-

hørende den højkirkelige Retning, og da Drachmann dengang stillede sig paa Venstres Standpunkt, medens Kock var Højremand, savnede de sjældent Stof til Samtale. Kock var en af de elskeligste Personligheder, jeg har truffet paa min Vej, han havde oplevet meget, rejst i Frankrig og Spanien, havde været Sysselmand paa Færøerne, og da han fortalte godt om sine Hændelser, flokkedes Badegæsterne om ham som Fluor om en Draabe Honning. Nu var han svagelig og var kommet herover for at bruge Søbadene.

En Aften sad han og Drachmann inde i vort Lysthus og talte sammen, medens jeg som Trediemand var lutter Øre; men da de til sidst kom ind paa kristelige Emner, kunde jeg ikke afholde mig fra at optage Samtalen med Drachmann, da Kock paa Grund af sin Svagelighed ikke turde blive oppe længere. Vi fortsatte Samtalen til Midnat, og den endte fra min Side med en fuldt aaben, barnlig Bekendelse af min Tro, hvorefter Drachmann, idet han rejste sig med et Suk, udbrød: »De er en lykkelig Mand, Rasmussen!«

Ja, vist var Rasmussen en lykkelig Mand, der under sit lange Levnedsløb, selv naar det gik i Bugter og Dale, blev baaret af »Guds forunderlige Trofasthed og Naade og af Sønnens Kærlighed, og kunde derfor ved den gode Helligaands Bistand sande: Herren er god, og hans Miskundhed varer evindeligt.«

Timelig set kendte han vel til Skyer og Skygger paa sin Vej, men det var, som om de kun tjente til at fremhæve Lysvirkningerne over hans Livsbillede.

I 1886 var det atter galt med hans Handel, saa han en Tid maatte lukke, men Vennerne hjalp ham paa ny, saa han atter kunde tage fat. Smaat gik det, og Sygdommen tog haardt Tag i ham, saa det mærkedes, at han var ved at ældes.

Skønt han ikke var helt rask, deltog han i Sommeren 1889 i et kirkeligt Møde i Aarhus; det var et af de saa-

kaldte Bethesdamøder. Som sidste Sag paa Dagsordenen indledede Vilh. Beck Spørgsmaalet om »Lægprædikanternes Gerning og deres kirkelige Berettigelse«. Under den paafølgende Forhandling havde Rasmussen Ordet for at hævde, at det sikkert var rigtigt, hvad flere Talere havde fremhævet, at Lægprædikanterne burde vise Præsterne den Tillid, Ydmyghed og Kærlighed, som var en Betingelse for et frugtbart Samvirke i Ordets Tjeneste, men han maatte dog mene, at det paa den anden Side var lige saa vigtigt, at Præsterne modtog dem med Kærlighed, hvad der ofte langtfra var Tilfældet.¹⁾

Disse Bethesdamøder havde til Opgave at samle de tre Hovedretninger til Samarbejde, »men,« siger Rasmussen, »det var ikke let at faa alle ind under Augustus' bekendte Regel: »Enighed i det væsentlige, Frihed i det tvivlsomme, Kærlighed i alt«. Jeg hørte saaledes et Par Præster drøfte Mødet, og den ene af dem sagde til den anden: »Vilh. Beck skulde have haft saa mange Tærsk, som han havde fortjent!«

* * *

Hjemmet var Rasmussens faste Borg. Meget færdes han ude og hentede derfra meget godt, men mest fandt han dog hjemme hos Hustru og Børn, saa han forstod til Gavns det gamle Ord: »Øst—Vest, hjemme bedst!«

Men den megen Flakken omkring satte dog sit Mærke paa ham; der kom noget stundesløst over ham. Det fik hans Ven Farver Lund at mærke paa en af sine Fødselsdage; han havde rigtig glædet sig til, at han den Dag skulde have det hyggeligt med Rasmussen som Gæst. Det gik ogsaa godt en Timestid, men saa fik Rasmussen Uro i Blodet og maatte en Tur ud i Byen. Det blev en lang Tur, Time gik efter Time, ikke engang til Aftensbordet indfandt han sig. Langt om længe kom han, og først nu gik

1) Se Beretningen i Dsk. Kirketidende 1889, Nr. 21—23.

det op for ham, at han just ikke havde glædet sin Ven ved at glimre med sin Fraværelse.

Noget lignende kunde ogsaa hænde hjemme. Hans stille, rolige Hustru maatte stundom trække paa Smilebaandet, naar hendes urolige Husbond for fra den ene Stue til den anden for at samle sit Rejsetøj eller høre ham: »Hent mig dit og hent mig dat«, naar han pludselig fik Rejsenykker, og Damperen var i Farvandet. Hun vidste, at han, som havde saa mange Ting i Hovedet, nok kunde være noget fordringsfuld og utaalmodig ved slige Lejligheder, men at han i Grunden var en god Mand.

Da gamle Birkedommer Bay i 1848 tog sin Afsked, blev der samlet ind til en Hædersgave til ham paa Samsø, og da den gamle holdt af at tage sig en god Pris, fandt man det passende at overrække ham en Guldsnustobakksdaase. Rasmussen stod personlig i stor Taknemligheds-gæld, og da han netop skulde til København, blev det overdraget ham at købe Daasen samt at sørge for, at den fik en passende Inskription. »Da jeg ikke selv var Poet, fik jeg en kristelig Mand, der ejede den Gave, til at affatte den, og den lød saaledes:

Retfærd, Mildhed parred du
treti Aar med ærlig Hu,
Agtelse og Kærlighed
af enhver du vandt derved.

I og for sig er den poetiske Flugt i dette Vers ikke større, end at Rasmussen nok kunde have været Ophav til det. Derom vidner de Vers og Sange, han ved forskellige Lejligheder indfletter i sine Erindringer, men da han indrømmer, hvad ikke skal modsiges, at han ikke var Poet, er de ikke medtaget her. Dog har han i nogle Rim, som han slutter sine Optegnelser med, paa en jævn Maade faaet sagt, hvad der for ham var det bærende under Livsvandringen, og derfor skal de faa Lov til at gaa videre:

Guds Engleskare mig tro ledsaged,
 og paa min Fod de med Troskab vared,
 saa Afgrundens Dyb jeg slap forbi,
 skønt slibrig var ofte den smalle Sti,
 skønt tit jeg gøs, naar min Livsbaad krænged
 for Storm og Byger i Uvejrshænget.
 Var Nøden størst, var Guds Hjælp mig næst,
 Erfaringen lærte mig, det var bedst.
 Jeg blev ombord paa Guds Kirkeskude
 i Medbør som ogsaa, naar Storme tude.
 Hvi gik det saa vel i Storm som i Stille
 som Herren min Gud og Fader vilde,
 hans Førelse med mig fra først til sidst
 var knyttet til Navnet: den Herre Krist.
 Saa Tak, min Gud, for den store Naade
 i smaat og stort blev mig alt til Baade.
 Nu da min Aftensol snart rinder ned,
 efter Dagens Møje jeg sidder i Fred
 og grunder med Tak paa Guds Kærlighed,
 som har mig baaret i Strid og Fred,
 som trofast holdt mig til denne Stund
 og slipper mig ej, før i sidste Blund
 jeg glider paa Dødens rullende Bølge
 til Landet hist med min Frelser i Følge.

* * *

»Gamle Rasmussen« kom han til sidst til at hedde; han naaede en Alder af 82 Aar. Et Par Aar før hans Død skrev Forfatteren Alfred Ipsen om ham i »Dannebrog« (1. Aug. 1897): »Da jeg for ikke mange Dage siden skiltes fra Købmand Rasmussen ved Ballen Strand, sad han uden for sit lange Hus paa en Bænk og nød sin Aftenpipe. Han var ældet meget, siden jeg saa ham sidst, han var nu en gammel Mand. Men hans Aand var klar, hans Hukommelse var levende og hans Interesse for alt menneskeligt usvækket. Han sad og saa ud over Havet, sit elskede Hav, som den, der venter se nyt Land dukke op i Horisonten. Saaledes kunde jeg ønske at fastholde Billedet af ham som Repræsentant for en Tid, som gik forbi, men som var for god til at glemmes.«

Knuget og træt af Sygdommen, af indre og ydre lange og brydsomme Livskampe kom han i de sidste Aar kun sjældent uden for Hjemmets snævre Kreds, men de, der kendte ham fra de yngre Dage, huskede ham som den livlige, djærve og ihærdige Stridsmand, der var paa Færde tidligt og silde, hvor han mente, der kunde tages fat; og der blev jo kaldt paa ham, naar noget skulde sættes i Gang, og der skulde lægges Arbejde til, og han sagde aldrig nej. Der kaldtes ikke mindst paa ham fra Sygesengene; som den prøvede Kristen, han var, fik han en kær Gerning ved at bringe et varmt Vidnesbyrd om Guds frygt, Naade og Fred til syge og døende.

Lidende, men mild og stille biede han paa Herrens Time, han trængte til Hvile og sov stille hen ved Solnedgang den 14. Marts 1899. »Hans Liv var Kamp, hans Død var Fred« staar der paa hans Gravmæle paa Tranebjerg Kirkegaard, og paa Mindestenen, der rejstes uden for Forsamlingsbygningen, lyder Indskriften: »Han var det menige Folks sande Ven og Talsmand«.

Hans Hustru, der saa trofast havde staaet ved hans Side og delt Sorg og Glæde med ham, døde 1916.

(Fortsættes.)

Litteraturoversigt.

Blandt denne Vinters rige Bøghøst er der adskilligt, der har Interesse for enhver, som ynder historisk-topografisk Læsning; det vil være mig umuligt at faa det hele med; der er jo ogsaa Grænser for, hvad man faar Raad til at anskaffe sig, og de store Værker er ved at blive saa kostbare, at kun Bibliotekerne og private Velhavere kan købe dem.

Det gælder vel især den nye Udgave: „Danske Slotte og Herregaarde (4 Bind, 450 Kr.), et Pragtværk. Af beskednere Størrelse er Therkel Mathiassens Vore Herregaarde (60 Kr.), Axel Steensbergs Gamle danske Bøndergaardene (26 Kr.), Chr. Ellings Danske Borgerhuse (28 Kr.) og Tage Hefts Danske Sæder og Skikke (38,50 Kr.), alle smukke Bøger, rigt illustrerede og med et Indhold, der ogsaa giver gode Oplysninger om Forhold her paa vore Egne. Læsere paa Landet vil især have Glæde og Udbytte af Steensbergs Bog om Bøndergaardene, han ved Besked og forstaar at fortælle.

Gunnar Olsen har i Serien „Vi og vor Fortid“ skrevet en lille god Bog om vore Byer: De danske Købstæder gennem Tiderne (Schultz, 168 S., 3,75); det er naturligvis kun en Oversigt over dette vældige Emne, men det er første Gang, det gøres, og Resultatet er blevet en god og nyttig Bog.

De mange, som sysler med deres Slægts Historie, vil utvivlsomt kunne have Gavn og Glæde af en lille Bog af F. B. Fabricius: Hvordan finder jeg mine Aner? En Vejledning i selvstændig Slægtsforskning. (Munksgaard, 2,50).

Museumsinspektør Hans Norling-Christensens „Glimt af Fortiden“ (Munksgaard, 123 S., 5,50), 12 smaa Afhandlinger, vist alle oprindelig Kronikker fra Dagbladene, omhandler Emner fra Oldtidens forskellige Afsnit, let læste og rige paa nye Tanker. Til hver Afhandling er føjet en nyttig Litteraturhenvisning for den, som vil vide mere om Emnet.

Aksel Rønnekilde Nielsen har samlet „Sjællandske Folkeminder, optegnet efter Folkemunde 1933—40“ (Munksgaard, 56 S., 3,00), de fleste er fra Sydvestsjælland og Slagelse-

Egningen, men der er ogsaa gode Ting her fra vort Amt, f. Eks. Meddelelsen om det hellige Træ ved Kirke-Eskilstrup, hvor syge Smaa-børn blev trukket ind gennem et Hul mellem to Stammer, hvorefter noget af Barnets Tøj ofredes til Træets Guddom, altsaa et Side-stykke til de berømte Trolde træer i Daurup og Nørager Skove (se Fra H. Amt, 1923, 193).

Om Roskilde har Arthur Fang skrevet en nydelig lille Bog (Flensborgs Forlag, 72 S.), først og fremmest beregnet paa Turister, men den er ogsaa en nyttig Haandbog for Byens Borgere og anvendelig i Undervisningen i de øverste Skoleklasser. Den er smukt trykt og meget rigt illustreret. Jeg nævner den, ikke mindst fordi Byerne her i Holbæk Amt burde have et lignende — lidt mindre — Hefte til Gavn og Glæde baade for Turisterne og for de Indfødte, som desværre ofte ved altfor lidt om deres By og Egn.

Samsø-Hjemstavnen hedder et lignende Hefte (A. C. Normanns Forlag, Odense, 32 S.), som Lærer Bent Rasmussen i Tranebjærg, har skrevet, men det er mere beregnet paa de større Elever i Øens Skoler end paa Turister; de sidste kan dog ogsaa have udmærket Udbytte af at læse det. Her fortælles i store Træk om Øens Geologi, Historie, Kirker og Borge, Bønderne o. s. v., saaledes som Forf. plejer at fortælle det for sine Elever; men naar man har læst det, kan man ikke undgaa at tænke paa, at denne dejlige Ø, der besøges af saa mange Sommergæster, burde beskrives historisk og topografisk, geologisk, zoologisk og botanisk i en større Bog paa en 100—150 Sider. Selv Sommergæster vil gerne læse lidt om den Egn, de bor paa. Saa her venter en Opgave paa sin Løsning. Muligvis bør den løses ved Samarbejde mellem flere Forfattere; det er jo ikke enhver givet at klare alle Afsnit lige godt. Jeg er f. Eks. ikke helt tilfreds med Bent Rasmussens Oversigt over Øens Geologi, ligesom hans Forklaring af Navnet Samsø næppe vil vinde Bifald hos Stednavneudvalget.

I „Fortid og Nutid“, Tidsskr. f. Kulturhistorie og Lokalhistorie, 1943 (for Medl. af Hist. Samfund 3 Kr. aarl v. Henv. til undertegnede Sekretær) findes bl. a. Professor Albert Olsens Redegørelse for Stiftelse af „Institut for lokalhistorisk Forskning“, Sv. Jespersen: Nationalmuseets etnologiske Undersøgelser, Margrethe Hald: Om Soveskik og Sengetøj, Hans Knudsen: De danske Raadstueprotokoller og Tingbøger (en af de mange værdifulde Registraturer over Arkivsager, som „Fortid og Nutid“ efterhaanden har bragt), Axel Steensberg: Nationalmuseets Indsamling af Bondekultursager 1933—42.

Aarbogen „Fra Nationalmuseets Arbejdsmark“, som mange af vore Læsere vil have Glæde af at eje (Gyldendal, 100

S., 6,00, men Medl. faar den billigere v. Henv. til undertegnede), indeholdt i 1943: Hans Norling-Christensen: Bronzealderhjelmenene fra Viksø, Einar Dyggve: Jelling Kongehøje, Udgravningen 1941, Th. Matthiassen: Aamose-Undersøgelserne, P. J. Riis: Fra de danske Udgravninger i Hama, C. M. Smidt: Stubberkloster, samt nogle mindre Afhandlinger.

Foreningen „Danmarks Folkeminder“ har i 1943 udgivet to Bøger. Svend Grundtvigs „D a n s k e F o l k e s a g n“, Danske Naturværker I Samling, og Anna Pedersen: „Fra Bondestue og Stegers, Optegnelser fra Stevns og Bjeverskov Herreder (Munksgaards Forlag, 8 og 7,50 kr.). Ved Indmeldelse i Foreningens faas begge Bøger for Kontingentet Kr. 4,50, Adr. D. kgl. Bibliotek.

„Sprog og Kultur“, et Tidsskrift, som udgives af Institut for jysk Sprog- og Kulturforskning, indeholdt i 12. Bd. bl. a. Agnes Agerschou: Oprindelige Træk i dansk Folkevisesprog, Lund Madsen: Naar det regner paa Præsten — Lidt om Degnen i folkeligt Omdømme, og Inge Bøndergaard Jakobsens meget instruktive og værdifulde Redegørelse: Om Bagning i gamle Dage. (Reitzels Forlag).

Albert Thomsen.

Historisk Samfund i 1943

Aarsmødet afholdtes Søndag den 28. Februar paa „Postgaarden“ i Kalundborg. Paa et Styrelsesmøde drøftedes Foreningens Virksomhed og Regnskabet, det vedtoges at forhøje Kontingentet med 50 Øre paa Grund af Prisstigninger og at søge afholdt et Sommermøde i Nykøbing. Generalforsamlingen overværedes af ca. 25 Medlemmer. Formanden, Forp. F. Lunn, bød Velkommen, hvorpaa Sekretæren forelagde Beretningen og Regnskabet, som begge godkendtes uden Diskussion. Det vedtoges at indstille Lærer Bent Rasmussen, Tranebjerg, til Styrelsesvalget i Stedet for Aamtsraadsmedlem L. P. Larsen, Igelsø, der ikke ønskede at fortsætte. Desuden foresloges Genvalg af Forstander E. Nylev og Postmester Paludan-Müller. Revisorerne, d'Hrr. Tilly og Christophersen, genvalgte. Næste Aarsmøde skal holdes i Hørve eller Holbæk. Sekretæren gav Oplysninger om Aarbogens Indhold, og Generalforsamlingen gav Tilslutning til Forslaget om en Kontingentforhøjelse.

Efter Generalforsamlingen var der offentligt Foredragsmøde, hvor Nationalmuseets Architekt, C. M. Schmidt, talte om middel-

alderlige Borganlæg i Danmark, specielt om Kalundborg. Foredraget illustreredes med Lysbilleder og vakte stor Interesse hos den ca. 100 Mennesker store Forsamling. Grundejerforeningen, Museumsforeningen og Erhvervsudvalget var Medindbydere.

Mødet i Nykøbing i Anledning af Byens Jubilæum kunde desværre ikke gennemføres, dels paa Grund af Rejseforbindelserne, dels fordi der ingen Foredragsholder var at faa.

Sekretæren har i Aarets Løb holdt en Række Foredrag om lokalhistoriske Emner omkring i Amtet og ledet en Studiekreds i Holbæk om Byens nyere Udvikling.

Medlemstallet, der pr. $\frac{1}{4}$ 1940 var 832, 1941: 843, 1942: 837 og 1943: 842, er nu pr. $\frac{1}{4}$ 44 steget til 868 (+ 28 Subskribenter).

Aarsmødet for 1944 holdtes d. 13. Februar paa Hotel Isefjord i Holbæk. Her blev bl. a. givet Meddelelse om Udfaldet af den skriftlige Afstemning i 1943:

Lærer Bent Rasmussen, Tranebjerg, fik 51 St.

Forst. E. Nylev, Ubby, fik 42 St.

Postmester Paludan-Müller, Nykøbing, fik 41 St.

I alt indkom 53 Stemmekort.

Generalforsamlingen indstillede de i Aar efter Tur afgaaende Styrelsesmedlemmer: Forst. Frk. Signe Wiggers Hansen, Holbæk, Højskolelærer J. P. Jensen, Høng, og Forp. F. Lunn, Strentebjerg, til Genvalg.

Medlemmer, som ikke bor her i Amtet, og som ønsker at blive underrettet om Foreningens Møder, bedes henvende sig til Sekretæren, der da vil sørge for, at de pr. Brevkort faar Meddelelse om Mødernes Afholdelse.

A. T.

Af Aarbøgerne

„FRA HOLBÆK AMT“

kan endnu følgende faas:

- 1907 (Pris 50 Øre). Jens Nylev: Svenskerne paa Kalundborgegnen 1658—60; A. J. Eriksholm: En Degn i Havrebjerg; Eriksholm: Kirkelige Tilstande i Trediverne (om Sognepræsten, Dr. J. H. Larsen; H. Nutzhorn: Fæstebonden Peder Smed i Bukkerup; En Begravelsesanordning fra Nykøbing 1683.
- 1908 (50 Øre). H. Rosendal: Kampen ved Sjællands Odde; H. P. H. Gjevnø: En gammel Præstekone fra Grevinge; Thorkild Gravlund: Rids af Reersøs Historie; A. J. Eriksholm: En Embedsmand under Frederik 6. (Byfoged Bierfreund i Holbæk); C. M. Smidt: Fra det gamle Kalundborg.
- 1910 (50 Øre). Chr. Ax. Jensen: Lorents Jørgensen Billedsnider; Soph. Müller: Solbilledet fra Trundholm; Ole Lund: Livet i den gamle Købmandsgaard I (Kalundborg); A. J. Eriksholm: Holbæk Byes Grundtaxt 1682; L. Andersen og H. P. Gjevnø: En kristelig Vækkelse i det sydlige Odsherred.
- 1911 (50 Øre). Hans Kjær: De forhistoriske Mindesmærker og Fund i Udby Sogn; A. J. Eriksholm: Holbæk gamle Stadsret; Ole Lund: Livet i den gamle Købmandsgaard II; J. P. Jensen: Mere om den gudelige Forsamlingsbevægelse; G. Knudsen: Om Præstegaarden i Nykøbing.
- 1912 (50 Øre). Johs. Lindbæk: En Bonde fra Fr. 6.s Tid (Søren Larsen, Svallerup); Andr. Bentsen: Minder og Oplevelser; J. P. Jensen: Fra Bøndernes første Kampaar i Holbæk Amt: Lars Dinesen: Fra Hoveritiden; Chr. Ax. Jensen: Fra Holbæk gamle Kirke og Kloster; A. J. Eriksholm: Den gamle Kaptajn (Fr. v. Buchwald, Annebjerggaard); Karoline Graves: Almuoliv i Hove-riets Tid.
- 1914 (1 Kr.). Hugo Matthiessen: En middelalderlig Kirketomt i Holbæk; Erindringer fra Krigen 1864; J. S. Møller: Boligskik i Kalundborgegnen I; Henry Larsen: Skamstrup Kirke; J. P. Jensen: Kundby Bønder II (Hans Jensen).
- 1919 (1 Kr.). Henning Jensen: Erindringer fra den storpolitiske Kamptid; Hans Kjær: Naar kom Mennesket til Danmark? J. S. Møller: Dr. Følmer Dyrhund; J. S. Møller: Meddelelser fra Kalundborg og Omegns Museum; Karoline Graves: „Kongens Møller“ og Omegn i gamle Dage.

(Se efter, om De ikke mangler nogle af disse Aarbøge

- 1922 (1,50). Chr. Olsen: Fra mine Forældres og mit eget Hjem I; J. Nylev: H. J. Hansen; Marius Kristensen: P. K. Thorsen; Povl Hansen: Lidt fra Vallekilde; Villars Lunn: Kvæghold paa Knabstrup; Poul Nørlund: Kalkmalerierne i Højby og Hørve; Niels Steinfeldt: En Degnehistorie fra Vig.
- 1923 (1,50). Chr. Olsen: Fra mit Hjem og min Hjemegn II; Hans Jensen: Bidrag til Holbæk Amts Historie I; Niels Steinfeldt: Præster i Egebjerg; Johs. Brøndum-Nielsen: Runestenen i Gørlev; N. P. Geertsen: Mordbranden ved Tornved Skov; Poul Nørlund: Kalkmalerierne i Bregninge og Sæby Kirker; Petersen-Bønding: Esterhøjstenen.
- 1924 (1,50). Hans Jensen: Bidrag til Holbæk Amts Historie II; F. Petersen-Blidstrup: Præst og Menighed i Sdr. Jernløse; Vilh. Lorenzen: Kalundborg Slot; J. P. Jensen: Ruds Vedby-Kredsens Historie; J. S. Møller: Kalundborg Kirke; Otto Smith: Holbæk Skibsbro I.
- 1925 (1,50). J. P. Jensen: De første store Folkefester i Holbæk Amt; Otto Smith: Holbæk Skibsbro II; Poul Nørlund: Tudse Kirkes Kalkmalerier; Paul Nedergaard: Af Gierslev Sogns Historie; Povl Hansen: Faarevejle Kirke og Jarlen af Bothwell; Hans Ellekilde: Lars Andersen.
- 1926 (1 Kr.). Aug. F. Schmidt: Hellige Kilder i Holbæk Amt.
- 1927 (1,50). J. P. Jensen: Tscherning og Svinningekredsen; Holg. Hjelholt: En Leverance til det offentlige (Kalundborg); Povl Hansen: Fra Nordvestsjælland; E. Marquard: Nogle Aktstykker vedr. Kalundborg By i ældre Tid; Albert Thomsen: Til Galge og Gren; Johs. Tholle: De gamle Landsbyhaver; Hugo Matthiessen: „Folen“ paa Kalundborg Slot; Torkild Winther: Barndomsminde fra Holbæk.
- 1928 (1 Kr.). O. Bauditz: En Episode fra de sidste Dage af Svenskekrigen (Rødegaard); J. P. Jensen: Tschernings sidste Breve til Jens Gregersen; Georg Galster: Møntfund i Holbæk Amt.
- 1928 (2 Kr.). J. S. Møller: Fester og Højtider, I Bind, 1.
- 1929 (1 Kr.). Johs. Tholle: De gamle Landsbyhaver II; Povl Hansen: Ernst Trier og Haven ved Vallekilde Højskole; J. P. Jensen: Anders Jørgensen som Havemand; G. Tram: Et Blad af Ubby Præstegaards Historie (General Bülow); Chr. Larsen: Hvad Ole Kedelfører fortalte; Karen Rasmussen: Hos Væverkonen; O. Lund: En 18 Maaneders Rejse med Sejlskib for 70 Aar siden, I.
- 1929 (2 Kr.). J. S. Møller: Fester og Højtider, I Bind, 2.
- 1930 (1,50). O. Lund: En 18 Maaneders Rejse med Sejlskib II; Povl Hansen: Lammefjorden; J. P. Jensen: Svinningekredsens Historie 1866—1918; Hugo Matthiessen: En middelalderlig Kapeltomt i Holbæk.
- 1931 (1 Kr.). J. Nylev: Historisk Samfund; Alb. Thomsen: Historisk Samfunds Virksomhed 1906—31; Bent Rasmussen: Af Kyholms Saga; Chr. Olsen: Gamle Ole Petersen fortæller; P. K. Andersen: Asmindrup Kirkes gamle Inventar; G. Knudsen:

Sandflugten ved Rørvig; Holg. Hjelholt: Kalundborg Bys Grundtaxt 1791.

- 1931 (2 Kr.). J. S. Møller: Fester og Højtider, II Bind, 1.
- 1932 (1,50). Inger M. Boberg: Sagn og Overlevering om Samsøs Høje og Bakker; H. G. Orlík: Ludvig Holbergs sidste Skovrejse: Kristine Mortensen: Et Livsløb i trange Kaar; Johs. Tholle: Lerchenborg Have; J. P. Jensen: Svinningekredsens Historie 1866—1918; Albert Thomsen: Landsbyliv paa Hjembæk-Egnen i ældre Tid; Erh. Quistgaard: Et brudt Ægteskab; Albert Thomsen: Stamtavle, Anetavle og Slægtsbog; Povl Hansen: Hvordan Tinghøj og Barnet blev reddet. Smaastrykker: H. L. Hansen: Fra de fattige Aar efter Englønderkrigen. — Quistgaard: Præster og Degne i Tuse Herred. — Sven Lunn: En Vise fra 1848. — Karen Rasmussen: Et Husmandsbrug i 70'erne. — J. S. Møller: Karoline Graves.
- 1933 (2 Kr.). J. S. Møller: Fester og Højtider, II Bind, 2.
- 1933 (1,50). J. P. Jensen: Af Jakob Hansens Erindringer; Bent Rasmussen: Kirkegaaarden paa Kyholm; Aug. F. Schmidt: P. C. Stenersen; Albert Thomsen: Fire Folkesagn fra Hjembæk; Erh. Quistgaard: Et brudt Ægteskabsløfte; J. S. Møller: Ole Lund.
- 1934 (1,50). Fanny Fang: Handelsmand og Slagter I; Bent Rasmussen: Simon Kokandsky; Chr. Birkeland: Laurids Kok; C. A. Brostrøm: Om Vilh. Beck; Vict. Hermansen: Kalundborgs Historie i Middelalderen; C. Elling: Lerchenborg og den vestsjællandske Rokoko; N. Jensen: Fra Diligencens sidste Dage; Aug. F. Schmidt: Fra den gamle Landsby.
- 1935 (1,50). Fanny Fang: Handelsmand og Slagter II; M. J. Mathiasen: Om Mullerup Mose og Mullerupkulturen; Karen Rasmussen: Gammel Overtro; Gunnar Poulsen: Stenlars; J. P. Jensen: Odsherredskredsen I; Bent Rasmussen: Samsø Arrester; Otto Smith: En gammel Holbækejendom; Jens Nylev: Povl Hansen.
- 1936 (1,50). Otto Smith: Studier i Holbæks Grundplan. J. Sørensen: Holbæk i gamle Dage; Albert Thomsen: Resens Holbækbillede; Bent Rasmussen: Samsø Arrester II; J. P. Jensen: Esben Poulsen; Henrik Larsen: Kalundborg By og Omegn i Fortiden; P. Olsen: Fra en Torpby og en Torpegn; H. Ellekilde: Samsø i oldnordisk Digtning; Dan Lund: Lidt om Kalundborg Latinskole; H. Ellert: En Stendysse restaureres; J. P. Jensen: Løve Herreds Tingsted; P. C. Nedergaard: Mullerupfundet.
- 1937 (1,50). Henrik Larsen: Ejendomsforhold i Merløse Herred i Fortiden; Henrik Jensen: Svinninge Vejle; G. Knudsen: Nykøbing Bys Markjorder; J. P. Jensen: Hmd. Niels Jensen, Gørlev; Jakob Hansen: Om Nordby Kirkes Belliggenhed og Sognets forsvundne Kirker; Dan Lund: Lidt om Kalundborg nedlagte Latinskole; J. P. Jensen: Odsherredskredsens Historie 1848—1918; Gunnar Olsen: Af Tusens Historie; E. Quistgaard: Klager fra Præsterne i Arts Herred over Kirkernes Brøstfældighed.
- 1938 (1,50). J. P. Jensen: Fra Bondefrigørelsens første Aartier i Holbæk Amt; Jens Nylev: Fra Uby Sogn; Aug. F. Schmidt: Bylav og Gilder i Ods- og Skippinge Herreder; Bent Rasmussen:

Søren Rasmussen, Friskolelærer paa Røsnæs; Horrace Marryats Rejse i Holbæk Amt 1858—60.

- 1939 (1,50). Louis Bobé: Løvenskiold-Løvenborg; Henrik Larsen: Fra Løve Herreds Fortid; E. Quistgaard: Præstekalenter; J. O. Arnhung: Holbæk Kirke som Kapitelskirke; Jørg. Petersen: Gamle Marknavne fra Gislinge; Bent Rasmussen: Med Smakke, Isbaad og Dampskib I (Samsø); Dan Lund: Klokkestøberen Nicolaj Jørgensen i Kalundborg.
- 1940 (1,50). Bent Rasmussen: Med Smakke, Isbaad og Dampskib II; A. J. Eriksholm: Dr. Otto Sperling; Kirsten Nørregaard: Fæstere og Fæsteforhold under Tersløsegaard; J. S. Møller: Vor Frue Kirke i Kalundborg; J. P. Jensen: Fra den gudelige Forsamlingsbevægelse i Holb. Amt.
- 1941 (1,50). J. S. Møller: Vor Hjemstav; Aug. F. Schmidt: Fra Samsøs gamle Landsbyer; J. S. Møller: Lindegaarden i Kalundborg I; N. Jensen: Kongens Møller I.
- 1942 (1,50). J. S. Møller: Lindegaarden i Kalundborg II; N. Jensen: Kongens Møller II; Henrik Larsen: Opdyrkningen og Bebyggelsen i Arts og Skippinge Herreder i Fortiden; Gunnar Olsen: Vandmøllen i Tuse; Bent Rasmussen: Kirkeklokkerne paa Samsø; Albert Thomsen: Holbæk og den norske Skudehandel.
- 1943 F. Lunn: Malerslægten Skovgaard og dens Forbindelse med Knabstrup; Chr. Olsen: Sangeren Jens Larsen Nyrop; J. S. Møller: Om Maalen og Signen; P. K. Holm: Træk af Lerchenfelts Historie; H. F. Feilberg: Farverne P. J. og J. P. Feilberg i Kalundborg; Andrea E. Sørensen: En Daglejerkone fortæller; Hans Knudsen: Smeden og Herremanden, Landboreformer paa Aggersvold; Den aandelige Vækkelse paa Samsø i det 19. Aarh. I; Th. Sestoft: Om Bjørnefundet paa Røsnæs; Albert Thomsen: En middelalderlig Teglovn ved Holbæk.
- 1944 (1,50). Th. Matthiassen: Aamose-Området i Stenalderen; Georg Hansen: Den gamle Bredetved Skole; N. Jensen: Kildemarkedet i Hjembæk; Jørg. Duus: Nordvestbanens Tilblivelse; Sigv. Skov: St. Knudsgildets Bæger i Kalundborg; Albert Thomsen: Holbæk, Kalundborg og Nykøbing 1798; Den aandelige Vækkelse paa Samsø II.

De nedsatte Priser gælder kun for vore Medlemmer og Subskribenter.

Bøgerne faas ved Henvendelse til Historisk Samfunds Sekretær, Kommunelærer Albert Thomsen, Holbæk.

FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE AARBØGER

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

IX BIND XXX—XXXI—XXXII AARG.

1936—37—38

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN • KØBENHAVN
HOLBÆK AMTSTIDENDES BOGTRYKKERI

1943

INDHOLD

	Side
1936 (XXX Aargang).	
Museumsinsp., Kapt. Otto Smith , København: Studier i Holbæks ældste Grundplan	5
Bogtrykker J. Sørensen , Holbæk: Holbæk i gamle Dage	14
Kommunelærer Albert Thomsen , Holbæk: Det ældste Bil- lede af Holbæk, Byplanen i Reesens Atlas	71
Førstelærer, Redaktør Bent Rasmussen , Tranebjerg: Samsø Arrester og Arrestforvarere II	82
Højskolelærer Jens Peter Jensen , Høng: Vestsjællænde- ren Esben Poulsen, Vinde Helsingø, 1835—1913 ...	105
Forfatteren Henrik Larsen , Egebjerg, København: Ka- lundborg By og Omegn i Fortiden	125
Redaktør P. Olsen , Tølløse: Fra en Torpby og en Torp- egn (Alkestrup)	159
Arkivar, mag. art. Hans Ellekilde , Dansk Folkeminde- samling: Samsø i den oldnordiske Digtning	183
Politifuldmægtig Dan Lund , Kalundborg: Lidt om Ka- lundborg nedlagte Latinskole I. Hvad er Kirkekøb	207
Højskolelærer Jens Peter Jensen , Høng: Lars Andersen, Høve	212
Journalist Holger Ellert , Holbæk: En Langdysse frelser fra Forfald	214
Højskolelærer Jens Peter Jensen . Høng: Løve Herreds gamle Tingsted	217
Sognepræst P. C. Nedergaard , Gierslev: Mullerupfundet	223
 1937 (XXXI Aargang).	
Forfatteren Henrik Larsen , Egebjerg, Ballerup: Ejen- domsforholdene i Merløse Herred i Fortiden	5
Fhv. Gaardejer Henrik Jensen , Svinninge: Svinninge Vejle. En Oversigt over Udtørringsarbejdets Hi- storie	21
(†) Sognepræst G. Knudsen , Nykøbing S.: Nykøbing Bys Markjorder. Markvedtægterne 1704 og 1731. Med et Mindeord af Viceinspektør J. Meyer	49

Højskolelærer Jens Peter Jensen , Høng: Vestsjællænderen, Husmand Niels Jensen, Gørlev Mark, i Anledning af Hundreedaarsdagen for hans Fødsel	76
Lærer Jakob Hansen , Nordby: Om Nordby Kirkes Beliggenhed og Sognets forsvundne Byer	101
Politifuldmægtig Dan Lund , Kalundborg: Lidt om Kalundborg nedlagte Latinskole II	119
Højskolelærer Jens Peter Jensen , Høng: Odsherredskredsens Historie 1848—1918 (fortsat fra Aarbogen 1935)	140
Stud. mag. Gunner Olsen , København: Af Tuses Historie	192
Pastor emer. E. Quistgaard , København: Klager fra Præsterne i Arts Herred over Kirkernes Brøstfædighed	206

1938 (XXXII Aargang).

Højskolelærer Jens Peter Jensen , Høng: Fra Bondefrigørelsens første Aartier i Holbæk Amt. I Anledning af 150-Mindeaaret for Stavnsbaandets Løsning	5
Tillæg: Forening om Hoveriet ved Adellersborg og Rødegaard	45
Forstander Jens Nyiev , Uby: Fra Uby Sogn	57
Aug. Fr. Schmidt : Fra den gamle Landsby, Bylav og Gilder i Ods- og Skippinge Herreder	86
Bent Rasmussen : Mindeblade om Søren Rasmussen, Friskolelærer paa Røsnæs, f. 21. Maj 1838	106
Horace Marryats Rejse gennem Holbæk Amt 1858—60. I dansk Oversættelse ved Kaj Eusebius Jacobsen ...	175

REGISTER

OVER

STEDNAVNE OG PERSONNAVNE

Udarbejdet af stud. theol. G. Görges.

Der er kun i begrænset Omfang taget Hensyn til Sted- og Personnavne, der ikke staar i nærmere Tilknytning til de behandlede Emner. f efter et Navn betegner, at Navnet ogsaa findes paa den følgende Side; ff, at Navnet forekommer paa flere følgende Sider.

Der er ikke taget Hensyn til Navne i Boganmeldelser og Foreningsmeddelelser.

I. Stednavne.

Aagaard. 1937. 83.
Aagerup (Arts H.). 1938. 139 f.
Aagerup (Merløse H.) 1936. 166.
1937. 8 f.
Aalebakken. 1938. 89.
Aamose. 1937. 5.
Aarby. 1936. 127. 145.
Aaserups Ving. 1938. 37.
Aasestykkerne. 1936. 177.
Aastofte. 1938. 100. 103.
Aastrup. 1937. 19.
Adelersborg. 1938. 45 f. 177 ff.
Adsløv. 1938. 106 f.
Algestrup. 1936. 159. 164. 166.
Alkestrup. 1938. 26.
Antvorskov Kloster. 1937. 8. 16ff
Arnakke. 1937. 8. 18.
Arnakkegaarden. 1937. 47.
Arts Herred. 1937. 207.
Asminderup (Ods H.) 1938. 22. 96
Asnæs (Arts H.) 1938. 139.
Asnæs (Ods H.) 1936. 212 f. 1937.
147. 1938. 22. 87. 100.
Assentorp. 1937. 14.
Atterup. 1938. 99.
Audebo. 1937. 22.

Ballen. 1936. 183.
Barnekær. 1936. 177.
Barnekærs Agre. 1936. 177.
Bejkiel. 1937. 109.
Besser. 1936. 101. 1937. 108.
Birkholm. 1937. 11. 16.
Bjerg-Marken. 1936. 177.

Bjerresø. 1938. 104.
Bjesend. 1937. 111.
Blokkerne. 1936. 176.
Bonderup. 1937. 19.
Bovne Agre. 1936. 176.
Bramsnævig. 1937. 17.
Brattingsborg. 1936. 82. 1937. 114.
Bretved. 1937. 8.
Brofelde. 1937. 14.
Bromme. 1937. 13.
Brundby. 1936. 83 f. 1937. 108.
Brøndekærs Agre. 1936. 176 f.
Brøndholt. 1937. 15.
Brønde Bakke. 1936. 167.
Brønds Mose. 1936. 176.
Bukkerup. 1937. 9.
Butterup. 1937. 11. 16.
Bybjerg Skifter. 1936. 177.
Bøstrupgaard. 1938. 30.

Dalby Mark. 1937. 84.
Dammen. 1936. 166.
Danngaarden. 1937. 47.
Dragerup (Draverup). 1936. 28.
1937. 8. 29.
Dragsholm. 1938. 104. 179.
Drosselholm. 1937. 56.
Drøsselbjerg. 1936. 223. 225.
Dybemølle (?) 1938. 177.

Ebletved (Ebeltvedgaard). 1937.
12. 16.
Egebjerg. 1938. 22. 97.
Egemarke. 1937. 30. 47. 1938. 26.

Egerup. 1936. 163.
Elle Agre. 1936. 177.
Elle-Engene. 1936. 177.
Ellinge By. 1937. 11.
Ellingegaard. 1937. 11 f.
Engelstrup. 1938. 98.
Enghavebakken. 1936. 174.
Engholmsgaarden 1936. 176.
Eriksholm. 1937. 6.
Erixleffue. 1937. 13.
Eskildstrup. 1938. 88. 96.

Faarevejle. 1937. 21. 1938. 101.
103. 177. 178. 186 ff.
Falkenhøj. 1938. 42.
Finderup. 1936. 223.
Flakkebjerg Herred. 1937. 5.
Forsinge (Forsingø) 1938. 57 f.
Fortaen. 1938. 71.
Frankerup (Frankorp) 1938. 57 f.
Frihedslund. 1938. 42.
Fruelund. 1938. 49.
Frøerskov. 1936. 176.
Frydendal. 1938. 9 ff.
Fulebjerggaard. 1937. 20.
Føllenslev. 1937. 194 f.

Gaaseholmsgaarden. 1936. 176.
Gaasetands. 1936. 177.
Gallagre. 1937. 115.
Gallestene. 1937. 115.
Gammelsø. 1936. 177.
Gierslev. 1936. 219 f.
Gjerde-Engene. 1936. 177.

- Gjerslev. 1936. 223. 225 f.
 Gjørløv. 1936. 223.
 Glistrup. 1937. 106. 108. 110. 116 f
 Glistrup Kongsbol (Konsbord).
 1937. 109.
 Grandhøj. 1936. 84. 96.
 Grevinge. 1938. 22. 97.
 Grubelthorp. 1937. 13.
 Grønholm. 1936. 171.
 Grøntveds Banker. 1936. 163.
 Gundestrup. 1937. 22. 1938. 99.
 Gørlev. 1936. 116. 1937. 95 ff.
- Hallebyore.** 1938. 37.
 Hallenslev. 1938. 41.
 Havnsø. 1936. 130. 1938. 104.
 Havrebjerg. 1936. 223.
 Hellerup. 1936. 164.
 Helsingø. 1938. 223.
 Herrestrup. 1938. 98.
 Hesle Mølle. 1937. 18.
 Holbæk. 1936. 5—81. 1937. 139.
 202. 1938. 177.
 „ Acciseboden. 1936. 17 f.
 „ Ahlgade. 1936. 6 ff. 16 ff. 75.
 „ Amtmandsboligen. 1936. 18.
 „ Amtsstuegaard. 1936. 20.
 „ Bagstræde. 1936. 13.
 „ Bagstræde. 1936. 6. 12. 77.
 „ Blindestræde. 1936. 11. 77.
 „ Bremerhafen. 1936. 69.
 „ Brolæggerstræde. 1936. 13. 77.
 „ Bysøen. 1936. 27. 79.
 „ Bysøstræde. 1936. 13. 27. 79.
 „ Dampbrønderiet. 1936. 21.
 „ Dampmølle. 1936. 31.
 „ Drosselvej. 1936. 14.
 „ Elefantapoteket. 1936. 18.
 „ Gendarmmerkroen. 1936. 25.
 „ Glentevej. 1936. 14.
 „ Gæstesengen. 1936. 7.
 „ Helvede(s Bakke, Helledes-
 bakken). 1936. 11. 27.
 „ Holbækgaarden. 1936. 8.
 „ Hotel Dannebrog. 1936. 21.
 „ Hotel Isefjord. 1936. 17. 46.
 „ Hotel Kronprinsen. 1936. 21.
 „ Kartoffelkysten. 1936. 27.
 „ Kirkestræde. 1936. 13. 79.
 „ „ Lille. 1936. 79.
 „ „ Store. 1936. 79.
 „ Klosterstræde. 1936. 13. 78 ff.
 „ Kragsbrygge. 1936. 6. 78.
 „ København. 1936. 6. 77.
 „ Løbæk. 1936. 7 ff. 51. 75.
 „ Lillemøllen. 1936. 28.
 „ Løstfjord. 1936. 81.
 „ Lunden. 1936. 27.
 „ „Magasinhuset“. 1936. 76 f.
 „ Markedspladsen. 1936. 55.
 „ Mørkestræde. 1936. 11.
 „ Nellikestræde. 1936. 11.
 „ Nørregade. 1936. 11.
 „ Plantagen. 1936. 27.
 „ Pølsekroen. 1936. 8.
 „ Riffelhaven. 1936. 21.
 „ Rolighed (Roelighed). 1936. 13.
 48. 78.
 „ Rosen. 1936. 25.
 „ Rylevej. 1936. 14.
 „ St. Nikolaj Kirkegaard. 1936.
 77.
- Holbæk. Skibbroen. 1936. 75.
 „ Sladderstræde. 1936. 7. 13.
 „ Slotet (Holbæk Slot). 1936.
 15. 80.
 „ Slotsmøllen. 1936. 16.
 „ Smedelund. 1936. 75.
 „ Smedelundsporten. 1936. 74.
 „ Sommerlyst. 1936. 20.
 „ Strandporten. 1936. 79.
 „ Studiestræde. 1936. 11. 77.
 „ Søstræde. 1936. 12. 77.
 „ Tudehornet. 1936. 25.
 „ Vagten. 1936. 26.
 „ „Venedig“. 1936. 28.
 „ Vibevej. 1936. 14.
 „ Vimmelskafet. 1936. 12. 77.
 „ Østerstræde. 1936. 7. 27. 78.
 Holløse. 1937. 15.
 Holmstrup Skove. 1938. 49.
 Houet. 1936. 155.
 Hulvejsaasen. 1936. 176.
 Hvidlykkegaard. 1937. 176 f.
 Hvilleminde. 1936. 133.
 Højby. 1937. 56. 1938. 22.
 Højvang. 1938. 78.
 Hølkøerup. 1938. 88.
 Hønsinge. 1938. 88. 95.
 Hørve. 1937. 21. 41. 1938. 102. 104.
 Høve. 1936. 212. 1938. 99. 103.
- Ibs Agre. 1936. 176.
 Igelsø. 1937. 14.
- Jerslev. 1938. 83.
 Jexen. 1938. 107 ff.
 Jonstrup. 1937. 15.
 Juelsborg. 1936. 218. 222.
 Jyderup (Vig S.) 1938. 96.
- Kaarup.** 1938. 101.
 Kastrup. 1936. 127.
 Kalundborg. 1936. 125—58. 207 ff.
 1937. 7. 119—39. 1938. 79. 82 f.
 191 ff.
 „ Aalekisterenden. 1936. 130.
 „ Adelgade. 1936. 135. 137. 146.
 „ Bagernebjerg. 1936. 129.
 „ Baggraven. 1936. 131. 151. 153.
 „ Blindeporten. 1936. 146.
 „ Borehol. 1936. 153.
 „ Bøntofte Aas. 1936. 127.
 „ Dalsbol. 1936. 153.
 „ Dyssehol. 1936. 125.
 „ Dyvels Hul. 1936. 130.
 „ Rende. 1936. 130.
 „ Døsehol. 1936. 153.
 „ Eenhøj. 1936. 126.
 „ Ellingelund. 1936. 155.
 „ Exercitium sinus. 1936. 130.
 „ „Frem“. 1936. 157.
 „ Fuglebøksaa. 1936. 130.
 „ Gaasetofte. 1936. 143.
 „ „ By. 1936. 127.
 „ Gaasetoftegaard. 1936. 127.
 „ Gisseløre. 1936. 155.
 „ Gløds Brønd. 1936. 149.
 „ Gravbol. 1936. 153.
 „ Grønnegade. 1936. 152.
 „ Hammelmose. 1936. 139.
 „ Kalundborg Haveby. 1936. 157.
 „ Hervigsholm. 1936. 137.
- Kalundborg. Hestehaven. 1936.
 125 f. 133. 155.
 „ Hestehavebakken. 1936. 129.
 „ Hestehavestræde. 1936. 151.
 „ Hestetrud. 1936. 153 f.
 „ Holbækvej. 1937. 137 f.
 „ Hærvig. 1936. 130. 132.
 „ Jernholt Mose. 1936. 130.
 „ Kaalund. 1936. 133.
 „ Klosters Mark. 1936. 125.
 „ Kapellanens Vænge. 1936. 154.
 „ Karlsworø. 1936. 128. 132.
 „ Kieldebol. 1936. 153.
 „ Kordel. 1936. 131 f. 137 f.
 „ Kordilgade. (Corrildgade).
 1936. 130 f. 149. 156 f.
 „ Korshavn. 1936. 130.
 „ Korshøj. 1936. 126.
 „ Kalundborg og Skjoldenæs
 Len. 1937. 18.
 „ Lensbanke. 1936. 151.
 „ Limbkiørsbol. 1936. 153.
 „ Limbkiørs høje. 1936. 115.
 „ Lindegården. 1936. 136.
 „ Lindegaden. 1936. 131.
 „ Lindegårdsvænget. 1936. 133
 ff. 139. 155.
 „ Lindegade. 1936. 140.
 „ Lindemannsstræde. 1936. 151.
 „ Lunden. 1936. 129.
 „ Lundebacken. 1936. 129. 133.
 „ Lunderenden. 1936. 130.
 „ Lundevej. 1936. 136. 147. 151.
 „ Lyngen. 1936. 154.
 „ Lænkeporten. 1936. 147.
 „ Mellembol. 1936. 153.
 „ Mellemgaden. 1936. 145.
 „ Munkesgen. 1936. 129 ff. 136.
 „ Munkesgade. 1936. 146 f.
 „ Munkesøstræde. 1936. 146.
 „ Møllebakken. 1936. 129. 131. 154.
 „ Møllebol. 1936. 153.
 „ Møllestræde. 1936. 129. 131. 149
 „ „ Lille. 1936. 149.
 „ Nygade. 1936. 157.
 „ Nyvang. 1936. 125. 132. 137.
 152. 157.
 „ Nørre Allé. 1937. 137.
 „ Ole Lunds Vej. 1937. 137.
 „ Ore. 1936. 128.
 „ Orebakken. 1936. 129.
 „ Ore Gadekærsmark. 1936. 128.
 „ Pavestrand. 1936. 151.
 „ Pøblingehol. 1936. 153.
 „ Præstegade. 1936. 140. 146. 147
 „ Pudløse Agre. 1936. 126.
 „ Ravnsbjerg. 1936. 129.
 „ Reblingehol (Pøblingehol?)
 1936. 153.
 „ Refbjerg. 1936. 129.
 „ Rensborg Enge. 1936. 128.
 „ „ Vang. 145.
 „ Rugbjerg. 1936. 129. 152 ff.
 „ Rughaven. 1936. 145. 153.
 „ Rugvangen. 1937. 64.
 „ Rykind. 1936. 146.
 „ Rynkevang. 1936. 127 f. 145. 154.
 „ St. Jørgensbjerg. 1936. 129. 131.
 144 f.
 „ St. Jørgensgaard. 1936. 127. 129.
 150.
 „ St. Jørgensstræde. 1936. 150.

- Kalundborg. St. Olai. 1936. 131, 143
 ,, St. Olai Kirkebjerg. 1936. 129.
 ,, St. Olaistræde. 1936. 149.
 ,, Lille. 1936. 149.
 ,, Skibbrogade. 1936. 131, 150.
 ,, Skibslaaebanken. 1936. 147.
 ,, Skolegade. 1936. 146.
 ,, Slotsgade. 1936. 157.
 ,, Smedegade. 1936. 131, 149.
 ,, Smedestræde. 1936. 149.
 ,, Storegade. 1936. 131.
 ,, Strandgade. 1936. 131, 140, 146.
 149.
 ,, Strandstræde. 1936. 152.
 ,, Svinepinestræde. 1936. 152.
 ,, Søebol. 1936. 153.
 ,, Søgaden. 1936. 146.
 ,, den søndre Gade. 1936. 146.
 ,, Søtaarnet. 1936. 136, 139 f.
 ,, Taarnhaven. 1936. 135.
 ,, Teglbrown. 1936. 154.
 ,, Teglhaven (Teglhøgen). 1936.
 152, 154.
 ,, Teglsøen. 1936. 130, 154.
 ,, Thornhafue. 1936. 136.
 ,, Torngaarden. 1936. 137.
 ,, Torsbjerg. 1936. 127, 129.
 ,, Trøjelykke. 1936. 126.
 ,, Ulshøj. 1936. 125.
 ,, Vengebol. 1936. 153.
 ,, Volden. 1936. 149.
 ,, Vor Frue Kirkebjerg. 1936. 129.
 ,, Vor Frue Sogn. 1936. 143 f.
 ,, Vraabol. 1936. 153.
 ,, Ølshøj. 1936. 126.
 ,, Østersøebol. 1936. 153.
- Kalpø. 1938. 196.
 Katrinedal. 1937. 182 f.
 Katteholmene. 1936. 177.
 Kirkebroe Lyng. 1936. 169.
 Kirke Helsing. 1936. 105, 37.
 80 ff.
 Kirsebærholmen. 1936. 81.
 Kjelleklinte. 1938. 57 f.
 Kjelleklintegaard. 1938. 58.
 Klint. 1938. 89, 93.
 Klouby (Klaby). 1938. 57.
 Knapstrup (Knapstorp). 1937.
 14, 19 f.
 Knudstrup. 1936. 218.
 Kolby. 1936. 86, 1937. 108.
 Kolby Kaas. 1936. 183.
 Kollekolle. 1938. 95.
 Kongaard. 1937. 108, 115.
 Kongens Mølle. 1937. 80 f.
 ,, Ordrup. 1937. 9.
 Kongsbol, Kongsbølle. 1937.
 106 ff.
 Kongsgaard. 1937. 114 ff.
 Kongsslette. 1937. 111.
 Kongsted. 1937. 7.
 Kongstrup (Merl. H.) 1937. 7.
 ,, (Sejerø). 1938. 90.
 Kongsbord. 1937. 108.
 Korsbøj. 1938. 60.
 Korsør. 1938. 197.
 Krabbesholm. 1938. 176.
 Krog Agre. 1936. 177.
 Kulaas. 1938. 49.
 Kullerup. 1937. 93.
 Kundby. 1937. 140.
- Kvandløse. 1937. 9, 14.
 Kværnløse. 1937. 16.
 Kyholm. 1936. 88.
 Kyringe. 1937. 5.
 Kædebjerg. 1938. 125.
- Lammejorden. 1938. 47.
 Lerchenburg. 1936. 144, 154, 207 ff.
 1938. 63 f, 79, 83.
 Lille Egebjerg. 1938. 87, 95.
 Lille Fuglede. 1938. 83.
 Lillevang. 1938. 78.
 Lille Vryg. 1936. 156.
 Lunden. 1938. 37.
 Lunderød. 1936. 166, 1937. 11.
 Lumbsaas. 1938. 89, 93 f.
 Lynghuse. 1938. 97.
 Læe Skifter. 1936. 177.
 Læsp. 1936. 183.
 Løve. 1936. 218 ff.
 Løvenborg. 1936. 28, 1937. 11.
- Maae Toft. 1936. 177.
 Maalemose. 1936. 223.
 Maarup. 1937. 101, 108, 116.
 Maglemose. 1936. 223.
 Marke Søe. 1936. 170.
 Marup. 1936. 166, 1937. 12.
 Mejskov. 1937. 116.
 Melby. 1936. 128.
 Merløse Herred. 1937. 5.
 Merløse Sogn. 1937. 8.
 Metheløse. 1937. 13.
 Mogenstrup. 1937. 5.
 Mortens Helle. 1936. 176.
 Morup. 1937. 104.
 Mosegaarden. 1936. 176.
 Mullerup. 1936. 223.
 Munarvåg. 1936. 183, 186.
 Munkebjergby. 1937. 5, 13.
 Munkeholm. 1937. 8.
 Munkeholm Fang. 1937. 8.
 Møllemark. 1937. 55.
 Mørkøv. 1937. 21.
- Nakke. 1938. 93.
 Nekselø. 1938. 104.
 Nordby. 1937. 101 ff, 1938. 197.
 Nyby. 1936. 163, 166, 1937. 5, 11.
 Nygaard. 1937. 56, 189.
 Nykøbing. 1937. 49 ff.
 ,, Algade. 1937. 50.
 ,, Askehøve. 1937. 58.
 ,, Billesvejs Forlængelse. 1937.
 50 f.
 ,, Bryggergaarden. 1937. 50.
 ,, Brygge Tords Maer. 1937. 66.
 ,, Cappellvang. 1937. 64.
 ,, Dronn. Margrethes Vej. 1937. 53
 ,, Forskudderne (Forskodderne).
 1937. 57, 64.
 ,, Gadebrønden. 1937. 50.
 ,, Gienstreds Mose. 1937. 66.
 ,, Grundtvigsvej. 1937. 51.
 ,, Grønnehavestræde. 1937. 50, 59.
 ,, Hesselmosen. 1937. 64.
 ,, Holbækvejen. 1937. 65, 67.
 ,, Hors Maer. 1937. 66.
 ,, Kalkbrænderivej. 1937. 54.
 ,, Lindealleen. 1937. 52.
 ,, Mølletofte. 1937. 55.
- Nykøbing. Nordgaarden. 1937. 56
 ,, Præstens Enghauge. 1937. 52.
 ,, Rørmos(en). 1937. 56, 64.
 ,, Rørvigsvej. 1937. 57.
 ,, St. Anes (Annas) Have. 1937.
 51, 56.
 ,, Schepelerns anlæg. 1937. 54.
 ,, Schous Enghauge. 1937. 52.
 ,, Schous Fogedhauge Sløje. 1937.
 53, 55.
 ,, Schous Galgebierg. 1937. 53.
 55.
 ,, Schous liden Enghauge. 1937.
 52.
 ,, Schous store Enghauge. 1937.
 52.
 ,, Skaffer Haugé. 1937. 54.
 ,, Sløje. 1937. 50.
 ,, Strandstræde. 1937. 53.
 ,, Thules Enghauge. 1937. 58 f.
 ,, Torsjorden. 1937. 55 f.
 ,, Vangen. 1937. 54 ff.
 ,, Vesterbro. 1937. 50.
 ,, Vestre Lyng. 1937. 56 f.
 ,, Vinkelvej. 1937. 50.
 ,, Østre Lyng. 1937. 54, 58.
 Nyrup. 1936. 126, 1937. 5, 14, 189.
 Nørre Jernløse. 1937. 16.
 Nørre Vallingerød. 1937. 11.
- Odden. 1938. 22.
 Odsherred. 1938. 15 ff, 86.
 Onsbjerg. 1936. 100, 185, 1937. 108.
 Ordrup. 1938. 101.
- Pedersborg. 1937. 5, 17.
 Pillemark. 1936. 82.
 Pindals Kro. 1937. 160.
 Putflo(w). 1937. 111.
- Raklev. 1936. 126 f, 143.
 Refsnæs. 1938. 139, 141 ff, 193.
 Refsnæsgaarden. 1938. 142.
 Regstrup. 1936. 28, 1937. 11.
 Ringsted Herred. 1937. 5.
 Ringsted Kloster. 1937. 17.
 Rytter Agre. 1936. 176.
 Rævehærd. 1936. 175.
 Rødegård. 1938. 45 ff.
 Rørvig. 1938. 22, 89, 91 f.
 Røthæstansore. 1937. 7.
- Saltbækvig. 1936. 156.
 Saltøfte. 1936. 214, 1938. 58.
 Samsø. 1936. 183 ff, 1938. 195 ff.
 Sandgravs Agre. 1936. 177.
 St. Agnete Kloster. 1937. 15, 18.
 St. Clara Kloster. 1937. 9, 15, 18.
 Sejerø. 1938. 91, 103, 183 f.
 Selsingaarde. 1936. 88.
 Selvig. 1936. 82.
 Severinsminde. 1937. 12.
 Sidinge. 1938. 88.
 Sidinge Vænge. 1938. 49.
 Skanshagen. 1938. 92.
 Skibby. 1938. 176.
 Skimmede (Skinnede) 1936. 163.
 166, 1937. 11.
 Skippinge. 1938. 104.
 ,, Hierred. 1938. 86.

kovvænget. 1936. 36.
 kærby Bakke. 1937. 55.
 laglille. 1937. 14.
 letteholmene. 1936. 177.
 lotsbakken. 1937. 111.
 oderup. 1936. 170. 1937. 16.
 onnerup. 1936. 170.
 ophienborg. 1938. 42.
 orø. 1937. 17.
 Akademi. 1937. 7.
 Kloster. 1937. 8.
 progø. 1938. 197.
 taarup. 1937. 54. 158.
 tenlesø. 1937. 8.
 tenlille. 1936. 214.
 tenløselille. 1937. 8.
 tenmagle. 1937. 5. 14.
 tenstrup. 1938. 93 f.
 tiis Agre. 1936. 177.
 tokkebjerg. 1938. 83.
 tore Vrøj. 1936. 156.
 trandlenet. 1937. 12.
 tubberup. 1938. 102.
 vallerup. 1938. 83.
 vinemarken. 1936. 174.
 vinninge (Tuse H.) 1937. 21 ff.
 41.
 vinninge. 1938. 88. 97.
 vinningegaarden. 1937. 47.
 vinninge Kro. 1938. 177.
 sæbye (Søbye). 1937. 106. 108.
 116.
 sæbygaard. 1938. 34 ff.
 særslev. 1937. 41.
 søbykær. 1937. 109.
 søbytofter. 1937. 109.

Søgaard. 1937. 19. 94.
 Sønder Jærnløse. 1937. 15. 18.
 Søndersted. 1937. 16.
 Sønder Vallingerød. 1937. 11.
 Søndervang. 1938. 78.
 Søtofte. 1937. 16.
 Taagerup. 1936. 166.
 Tegigaarden. 1937. 176.
 Tersløse. 1937. 15.
 Tersløsegaard. 1937. 19.
 Thowestorp. 1937. 11.
 Thruethweth. 1937. 11.
 Timmerballe. 1937. 116.
 Tjørnede. 1936. 163. 166. 1937. 11.
 Tjørnemarken. 1936. 176.
 Tofte Mose. 1936. 169.
 Tolsager. 1938. 100.
 Torbenfeld. 1937. 115.
 Tortrup. 1937. 8.
 Torneengen. 1936. 177.
 Torup. 1937. 18. 56.
 Tostethorp. 1937. 13.
 Tostrup. 1937. 9. 16.
 Tranebjerg. 1936. 101.
 Trøldehøj. 1938. 60.
 Trudsholm. 1937. 12.
 Trykemark. 1937. 14.
 Tunø. 1937. 105.
 Tuse. 1937. 192 ff.
 „ Kirke. 1937. 127.
 Tybjærggaard. 1937. 20.
 Tygestrup. 1937. 16 ff.
 Tyre-Engene. 1936. 177.
 Tølløse. 1936. 170 f. 1937. 9. 11. 16.

Tølløsegaard. 1936. 167. 1937. 10.
 12. 19.
 Tømmerup. 1937. 19. 208.
 Uubberup. 1937. 95.
 Ubby. 1937. 86 ff. 1938. 57 ff.
 Uggerløse. 1937. 15.
 Ulifstorp. 1937. 13.
 Undløse. 1937. 17.

Vallekilde. 1937. 41. 102 f.
 Vallingerød. 1936. 167.
 Vandløse. 1937. 14.
 Veddinge. 1937. 142. 169. 1938. 87.
 101.
 Vejleby. 1937. 22. 1938. 102. 104.
 Vejlegaarden. 1937. 47.
 Vejrhøj. 1938. 188.
 Vester Made. 1937. 116.
 Vig. 1938. 22. 94.
 Vildstykkerne. 1936. 177.
 Villebjerg. 1936. 167.
 Vinde Helsing. 1936. 116 f. 1937.
 77 ff.
 Vindekilde. 1938. 47.
 Vinderup. 1937. 8.
 Vinderupgaard. 1937. 17.
 Vinstrup. 1936. 169.
 Vognserup. 1937. 20.
 Vor Frue Kloster. 1937. 18.
 Vor Frue Skole i Odense. 1937. 8.
 Ærtebjerg. 1936. 177.
 Øffrægardh. 1937. 12.
 Østrup. 1937. 11 f.

II. Navne paa Personer og Institutioner.

Aagaard, P. 1938. 14.
 Aagesen, Niels. 1937. 7.
 Aalborg-Peter. 1936. 43.
 Abildgaard, Christian Ulrich, Mag., Rektor. 1937.
 132.
 Abildgaard, Jens, Prml. 1937. 132.
 Absalon. 1936. 8. 1937. 12.
 Absalonsen, Niels. 1937. 14.
 Adeler. 1938. 54.
 Agerskov, Toldforvalter, Nykøbing. 1937. 59. 165 ff.
 172.
 Agnes, Datter af Erik Plovpenning. 1937. 9.
 Agrisilvana. 1937. 59.
 Ahlefeldt, Greve. 1936. 142. 155.
 Albrechtsdatter, Mette. 1937. 15.
 Amund, Ridder. 1936. 127.
 Amundin, Birgitte. 1937. 132.
 Amundin, Carl Ulrich, Spr. i Kal. 1937. 133. 135.
 Amundin, Hans, Kap. 1937. 132. 135.
 Amundin, Niels. 1937. 135.
 Andersen, Direktør i Creditkassen. 1937. 178.
 Andersen, Proprietær. 1938. 120.
 Andersen, Tobaksfabrikant. 1936. 68 f.
 Ar-dersen, Aage. 1938. 131.
 Andersen, Hans, Hmd., Veddinge. 1937. 187.
 Andersen, Hans, Lærer. 1936. 117.

Andersen, Jens, Bmd., Rymose, Kongstrup. 1938.
 131. 156.
 Andersen, Jens, Tengslemark. 1937. 187. 190.
 Andersen, Jep, Sognepræst i Rørby. 1936. 139 f.
 Andersen, Joachim, Arbm., Gundestrup. 1937. 175.
 Andersen, Lars, Hørve. 1936. 212 f. 1938. 86 ff.
 Andersen, Mads, Lumbsaas. 1938. 89.
 Andersen, Niels, Svinninge. 1937. 20.
 Andersen, Niels, Friskoleleder. 1936. 118 f.
 Andersen, Niels, Gmd. 1938. 104.
 Andersen, N., Tobaksfabr. 1936. 30.
 Andersen, Rosendal, Lærer. 1938. 148.
 Andersen, Svend, Beværter. 1936. 42.
 Andersen, Søren, Kongstrup. 1938. 156.
 Andersen, Valdemar, Avlsbruger. 1937. 58.
 Andreassen, Entreprenør, Slagelse. 1937. 45.
 Andreassen, Møller, Nygaard. 1937. 154.
 Angantyr. 1936. 186 ff.
 Anne Cathrine, g. m. Mag. Jesper Schade. 1937. 132.
 Appeldorn. 1936. 109.
 Arboe, Prokurator. 1936. 22.
 Asker Ryg. 1937. 6.
 Asmussen, Pottem. 1936. 20.
 avn Aspern, Cathrine, Hedvig. 1937. 134.
 Asser, Pastor. 1936. 73.

- Backer, Barbara. 1937. 131.
 Bagger, Anders. 1936. 127.
 Bagger, Jacob, Spr., Kundby. 1937. 134.
 Brjer, Frederik, Løjtnant. 1937. 149 f.
 Bang, A. 1938. 14.
 Bang, Niels, kgl. Forvalter, Egebjerggaard. 1938. 21. 23. 28.
 Bang, Oluf Lund. 1938. 14. 28 ff.
 Banmergaard. 1936. 115.
 Borchers, Johanne. 1937. 131.
 Bardenfleth, Amtmand. 1938. 114.
 Barnekov. 1937. 19.
 Barnekov, Hans. 1937. 12.
 Basse, Peder. 1937. 199 f.
 Bay, Birkedommer. 1936. 91 f. 99.
 Bech, Enkefrue. 1936. 51.
 Bech, Chr., Bogtrykker. 1938. 50.
 Beck, Provst, Uby. 1938. 112. 1938. 67.
 Beck, Lave, Lensmand, Roskilde. 1937. 194 f.
 Beck, Vilhelm. 1936. 112 ff. 1937. 86 ff. 1938. 59. 67. 69 f.
 Bøgrtrup, G., Landøkonom. 1938. 41 f.
 Bønd(tsen, Ivar, Arkitekt, Vallekilde. 1937. 182. 1938. 71.
 Bøndsen, Jens, Husmand, Arrestforvarer. 1936. 89. 91.
 Benzon, Kmhr., Amtmand. 1936. 18. 35.
 Benzon, Alfred, Apoteker. 1936. 61.
 Berg, C. 1937. 155. 165 f. 177.
 Berg, P. 1937. 177.
 Bergen, Christopher, Præst, Helsing. 1937. 134.
 Bergmann, Cirkus. 1936. 60.
 Bernsteen, Lorentz, Murermester. 1936. 84.
 Bernstorff, Andreas, Peder. 1937. 8. 33.
 Bernstorff, J. H. E. 1938. 6.
 Bernsten, Andreas, Beværter. 1936. 97.
 Bewers Selskab, Vilh. 1936. 67.
 Bigler, Cirkus. 1936. 58.
 Biile, Admiral. 1936. 79.
 Biille, Amtmand. 1936. 36. 61.
 Biik, H. 1937. 75.
 Birthe fra Nyby. 1936. 53.
 Bjerge, Poul, Højskolelærer, Askov. 1938. 86 ff. 90.
 Bjørnshauge, cand. mag. 1936. 51.
 Blaafoed, Jacob. 1937. 15.
 Blegvad, Skolebestyrer. 1938. 171.
 Bloch, Jørgen Viktor, Provst, Vig. 1937. 156 f.
 Bonum, Hans, Klokker i Ringsted. 1937. 134.
 Borgaard, Murer. 1936. 28.
 Bornemann, W., Generalauditor. 1938. 15.
 Bournonville, Rebslager. 1938. 30.
 Brabandt, Jens, Høker. 1931. 143.
 Braem, Charlotte Amalie. 1937. 132.
 Brahe, Otto, Helsingborg. 1938. 183.
 Brahe, Sophie. 1937. 136.
 Brahe, Steen, Høvedsmand til Knudstrup. 1937. 135.
 Brændt, C. J., Rønnebæksholm. 1938. 114.
 Bremer, Musiklærer. 1936. 65.
 Brændstrup, Birkedommer. 1937. 56.
 Breusø, Politibetjent. 1936. 35 f. 45.
 Brighel, Billedhugger. 1936. 22.
 Brinch-Seidelin til Eriksholm. 1936. 17.
 Brockdorf, Heine. 1936. 138.
 Brochmann, Jesper, Sjæll. Biskop. 1937. 128.
 Brok, Axel Lagesen. 1937. 14.
 Prok, Elne Pedersdatter, 1936. 126.
 Brok, Eske. 1937. 201.
 Brok, Niels. 1936. 126.
 Brorson, Christian, Sognepræst. 1938. 40.
 Brøchner-Larsen, cand. phil. 1937. 158 ff.
 Buchwald, Fr. 1938. 32.
 Eudtz, Pastor, Havrebjerg. 1937. 96.
 Evgge, Kaptajn. 1936. 31.
 Enrhardt, Mejeriforpagter. 1938. 126. 139.
 Busch, Mægler. 1936. 46.
 Busk, Jens. 1937. 134. 175.
 Bydelsbach, Albrecht Engelbrechtsen. 1937. 14 f.
 Bygballe, Statsbetjent. 1937. 55.
 Bytner, Ane Lisbeth. 1938. 104.
 Eulow, General. 1938. 67.
 Bøgh, Provst, K. Helsing. 1937. 83 f.
 Bønnelycke, L., cand. phil. 1936. 51. 53.
 Børresen, C. L., Pastor. 1936. 113.
 Børresen, Madam. 1936. 68.
 Galundanus, Jørgen Olufsen, Sognepræst. 1937. 133.
 Calundanus, Søren Pedersen, Mag., Prof. 1937. 133.
 Carlsen (Landbok). 1938. 14.
 Carstensen, W., Admiral. 1936. 61.
 Caspersdatter, Kirsten. 1937. 133.
 Cecilie de Thersløse, Esb. Snares Datter. 1937. 15.
 Christensdatter, Bodil. 1937. 130.
 Christensdatter, Sidsel. 1937. 102.
 Christensen, Lærer, Engmose. 1937. 162.
 Christensen, Lærer, Lumbaas. 1937. 158.
 Christensen, Balthazar, Overretsprokurator. 1937. 143 f. 149 ff. 154. 160. 1938. 28.
 Christensen, Chr., Gaardejer. 1936. 225.
 Christensen, Hans, Svinninge. 1937. 29.
 Christensen, Jens, Hmd., Svinninge („Jens Væver“). 1937. 33.
 Christensen, Jens, Gdr., Svinninge. 1937. 30.
 Christensen, Niels, Gundestrup. 1938. 99.
 Christensen, Peter, Hmd. 1937. 170.
 Christensen, Peter, Herredsfoged, Trønninge. 1937. 203.
 Christensen, P., Hmd., Ulstrup. 1938. 143.
 Christensen, Poul. 1937. 180.
 Kong Christian III. 1937. 120. — IV. 1937. 200. — VIII. 1938. 25. 27. — IX. 1936. 37.
 Christiansen, Gartner. 1937. 67.
 Christine af Løve. 1937. 16.
 Clausen, E., Prokurator, Nyk. 1937. 143. 145. 147. 157. 161 ff.
 Clausen, H. N. 1937. 121.
 Clausen, H. V. 1936. 160.
 Clausen, Hans Winther, Nordby. 1937. 114.
 Clausen, Johannes, Stubberupholm. 1937. 187. 190.
 Clausen, Johannes, Kapellan. 1936. 112.
 Clementin, Clemens Christian, Rektor, Spr. i Sæby-Hall. 1937. 131.
 Clemmensen, Rasmus. 1937. 102.
 Colbjørnsen, Chr. 1938. 15. 29. 31.
 Cordal, Jacob. 1936. 131.
 Cruse, Valentin, Provst. 1938. 98.
 Dahlgaard, Fabrikant, Holbæk. 1937. 39.
 Dalgas, Oberstløjtnant, Aarhus. 1937. 39.
 Dame, Jomfru. 1938. 68.
 Dame, Pastor. 1938. 68.
 Danclévie, Poula. 1937. 130.
 Danielsøn, Lars. 1937. 75.
 Danielsøn, Mads. 1937. 75.
 Danneskjold, Chr., Greve. 1937. 107.
 Danneskjold-Samsøe, Greve. 1936. 85.
 Danneskjold-Samsøe, Fr., Greve. 1936. 103.
 Dedenroth, Martin, Rentier. 1936. 222.
 Dichmann, Drejer. 1936. 30.
 Diderich, Peter, Godsforvalter. 1936. 83 f.
 Drewsen, J. C. 1938. 43.
 Ebbesøn, Sune. 1937. 6.
 Eberlin, Birkedommer. 1936. 101 f.
 Eflertsen, V., Gmd., Asnæs. 1937. 148.
 Eggens, Sgr., Johan, Borgm. 1936. 75.

- Eggert af Kyrnne. 1937. 14.
 Egerth, Arrestforvarer. 1936. 45. 69.
 Ehlers, Købmand. 1936. 37.
 Eichel, B. 1938. 14.
 Einar Tambeskælver. 1936. 204.
 Eisenberg, Elias, Mag. 1937. 135.
 Elene af Havnelev. 1937. 15.
 Elvørse, L., Malermester. 1936. 163 f.
 Englisch & Hammer, København. 1937. 36.
 Erichsen, J. 1938. 14.
 Erik Menved. 1936. 138 f. 1937. 8.
 Erik Plovpenning. 1937. 9.
 Eriksen, Hjulmand. 1937. 51.
 Eriksen, Erik, Mag. 1936. 137.
 Eriksen, Lars, Ubby. 1938. 63 f.
 Eriksen, Lars, Gdr., Brent. 1937. 186.
 Erlingsen, Alf. 1936. 138.
 Esbensen, Poul. 1938. 105.
 Esbern Snare. 1936. 132 ff. 1937. 13. 1938. 64.
 Eskildsen, Anders. 1936. 178.
 Eskildsen, Mikkel. 1936. 178.
- Faaborg, Anders, Købmand. 1937. 124.
 Faaborg, Christoffer, Borgmester. 1936. 136.
 Faber, L. O., Præst. 1938. 147. 168. 172.
 Faber, Per, Charge d'affaires. 1938. 168.
 Fabricius, Landøkonom. 1938. 9.
 Falck, Tømremester, Kalundborg. 1938. 125.
 Falkenstjerne, Højskoleforst., Kbh. 1937. 166 ff.
 Falkenskjold, Arnoldus, Godsejer, Sæbygaard. 1938. 34 ff.
 Falkenskjold, Elisabeth. 1938. 43.
 Fausing, Jens, Soldat. 1936. 68.
 Faxholm, Redaktør. 1937. 183. 187.
 Feddersen, Birkedommer. 1936. 107.
 Feilberg, Farver af Kalundborg. 1937. 132.
 Feusmark, Landinspektør. 1938. 37.
 von Festenberg. 1937. 10.
 von Festenberg, Christoffer. 1937. 12.
 Fischer, Købmand. 1938. 87.
 Fix, Brandinspektør. 1936. 40.
 Fogtmann. 1937. 180.
 Fraas, Malermester. 1936. 23.
 Frandsen, Guldsmed. 1936. 20.
 Frandsens Jernstøberi. 1936. 30. 62.
 Kong Frederik II. 1937. 198.
 Hertug Frederik (III.). 1937. 202.
 Kong Frederik V. 1938. 5.
 Kronprins Frederik (VI.). 1938. 22.
 Kronprins Frederik (VIII.). 1936. 37.
 Frederiksen, Simon. 1936. 102.
 Friðsh. 1938. 15.
 Primodt. 1937. 95.
 Friis, Købmand. 1936. 54.
 Friis, Johan. 1937. 17.
 Friis, Kirsten Jørgensdatter. 1937. 102.
 Friis, Knud Christensen, Sognepræst. 1937. 102.
 Fugl, Tømremester, Allerup. 1937. 32.
 Førster, Maren. 1938. 124 f.
 Førster, Vilhelm, Bmd., Nostrup. 1938. 124.
- Galskjøt, Sognepræst. 1936. 37.
 Garde, C., Godsforvalter. 1936. 102.
 Garde, M., Sognepræst. 1938. 179.
 Gedalia, Baron. 1936. 37.
 Gertsen, Absalon. 1937. 14.
 Glenthøj, Sognepræst, Kirke Helsingø. 1936. 226.
 Gmudtzmann, København. 1936. 25.
 Godskalk af Kyrnne. 1937. 14.
 Gottschalk, Christopher, Præst, Odense. 1937. 134.
 Gottschalk, G., Snedkermester. 1937. 64.
 Graae, Helvig. 1937. 135.
- Graae, Niels, Hører. 1937. 135.
 Graah, Elisabeth. 1938. 19.
 Graah, Inger Charlotte. 1938. 19.
 Graah, Peder Herslev. 1938. 19.
 Gram, Lauritz Nielsen, Hører. 1937. 135.
 Gravlund, Thorkild. 1936. 220. 222.
 Gregersen, Jens. 1937. 141.
 Groth, Løjtnant, Politibetjent. 1936. 38 f. 58.
 Grundtvig. 1937. 95.
 Grønbech, Jørgen. 1938. 125.
 Guillaume, Cirkus. 1936. 60.
 Gulberg. 1938. 33.
 Gøye, Falk. 1937. 12.
 Gøye, Mogens. 1937. 15. 17 f.
 Maagensen, Fisker. 1936. 55.
 Hagbard. 1936. 132.
 Hake. 1936. 132.
 Hålgreen, Dyrlyøge. 1936. 25.
 Hammelef, Justitsraad. 1938. 9.
 Hammer, Jørgen Hansen, Hører. 1937. 134.
 Hans (eller Johannes), Kapellan, Hører, Rektor. 1937. 129. 134.
 Hans fra Tjeppeurup. 1936. 49.
 Hansen, Borgmester. 1936. 38.
 Hansen, Godsejer. 1937. 38.
 Hansen, Lærer. 1936. 67. 112.
 Hansen, Musiker, Holløse. 1936. 44.
 Hansen, Møllebygger, Hølbæk. 1937. 39.
 Hansen, Anders, Magister, Rektor. 1937. 179.
 Hansen, Anders, Sømand. 1936. 98.
 Hansen, C., Købmand. 1936. 21. 31.
 Hansen, Chr., Landstingsmand, Regstrup. 1937. 186.
 Hansen, Chr., Amtsforvalter, Ridefoged. 1937. 136. 1938. 77.
 Hansen, Conrad. 1936. 51 ff.
 Hansen, H. C., Fisker, Starreklinte. 1937. 161.
 Hansen, J., Gmd., Høve. 1937. 148.
 Hansen, J. A. 1937. 144. 149. 152 ff.
 Hansen, Jens, Nakke. 1937. 59. 174.
 Hansen, Jens, Lumbsaas (?). 1938. 89.
 Hansen, Jens, Ubby. 1938. 78.
 Hansen, Jens, Gmd., Ørby. 1936. 96.
 Hansen, Karl, Direktør, Bakkehuset. 1937. 182 f.
 Hansen, Niels. 1938. 89. 93.
 Hansen, Niels, Sørslev. 1937. 28.
 Hansen, Otto. 1938. 95.
 Hansen, P., Rørvig. 1937. 174. 1938. 90.
 Hansen, Peder, Borgmester. 1936. 136. 1937. 135.
 Hansen, Peder, Skippinge. 1936. 104.
 Hansen, Povl, Højsk.forst., Vallekilde. 1938. 153. 174.
 Hansen, Rasmus, Hmd., Skråder. 1937. 140 f.
 Hansen, Stephen, Fabriksleder. 1938. 10.
 Hansen, Søren, Hmd., Nyrup. 1937. 145.
 Hansen, Vilhelm August, Godsejer, Frydendal. 1938. 9 ff. 14 ff. 34.
- Hausteen, Præst. 1936. 100.
 Harald Hårderåde. 1936. 204.
 Hase, Ove Lange, Herremand, Gaasetofte. 1936. 127. 131.
 Hasle, S. N. P., Præst, senere Provst. 1937. 158. 161. 1938. 87.
 Hassenkamm, Ingeniør, København. 1937. 44.
 Hedemann, Ingeniørkaptajn. 1937. 35.
 Helms, Dommer, Hølbæk. 1937. 43.
 Henningsen, Boghandler. 1936. 16.
 Henrik, Karussejer. 1936. 43 f.
 Henriksen, Kaptajn. 1937. 53 f.
 Henriksen, Jørgen, Gmd. 1936. 89.
 Henriksen, Niels. 1937. 14.
 Henriksen, Niels, Bmd. 1936. 114.
 Henriksen, P., Aastofte. 1937. 174.

- Henriksen, P. Gaardejer, Sonnerup. 1937. 162.
 Herløv, Bager, Sørslev. 1937. 30.
 Herløv, Beværter. 1936. 46.
 Hjalmar. 1936. 186 ff.
 Hjermitslev, Thomas. 1936. 88.
 Hoelgaard, Gartner. 1937. 55.
 Høff, V. J., Præst. 1936. 115. 119. 1937. 96. 147.
 1938. 137. 139 f. 147 f. 153.
 Hohlenberg, Landinspektør. 1936. 24.
 Holbæk Forskønnelsesselskab. 1936. 16. 28.
 Holm, Forpagter, Lerchenfeldt. 1938. 148.
 Holm, F., Pastor, Tved. 1938. 112.
 Holm, Harald. 1938. 153.
 Holm, Jens Holmgaard. 1936. 96.
 Holm, Jens, Langemark. 1936. 96.
 Holm, Th., Arbdm. 1937. 59.
 Holm, W., Proprietær, Ueberupgaard. 1938. 126. 139.
 Holst, Købmand. 1936. 156.
 Holst, Rebslager. 1936. 30.
 Horn, C. V., Købmand. 1936. 32.
 Houcke, Leonard. 1936. 59.
 Houcke, Rose. 1936. 59.
 Hvidding, Jens Nielsen de Nylosæ. 1937. 8.
 Hylle, Fru, Enke efter Mads Lauridsen. 1936. 137.
 Høegh, Præst. 1938. 17.
 Høgsbro, Sofus. 1938. 153. 158.
- Ibsen, H., Redaktør, Holbæk. 1937. 191.
 Ibsen, Laurits. 1938. 77.
 Ingeborg. 1936. 137 f.
 Ingeborg, Enke efter Saks Pedersen. 1936. 139.
 Ingefred, Frue af Nebbe. 1937. 8.
 Inger, Frue af Skersø. 1937. 7. 12 f.
 Ingerslev, Herredsfoged, Holbæk. 1937. 40.
 Ingvor, Biskop. 1937. 14.
 Ingvorsdatter, Maren. 1937. 170.
 Ipsen, Niels, Hører. 1937. 134.
- Jacobsen, Provst, Nordby. 1937. 103. 111.
 Jacobsen, Anders, Herlufmagle, Rektor. 1937. 131.
 Jacobsen, Dines, Gmd. 1936. 96.
 Jacobsen, Ole, Svinninge. 1937. 29.
 Jacobsen, Peder, Silkevever. 1937. 130.
 Jakohsen, Chr. M., Nykøbing. 1937. 174.
 Jakohsen, Jørgen, Præst. 1936. 137. 140.
 Jakobsen, Niels, Biskop. 1937. 7. 12.
 Jaworsky, Peter Panning, Husmand. 1936. 89.
 Jensdatter, Birthe. 1937. 141.
 Jensdatter, Karen. 1936. 163.
 Jensen, Boghandler. 1938. 141.
 Jensen, Maskinbygger. 1937. 60.
 Jensen, Skovfoged. 1936. 48 f.
 Jensen, Caroline. 1938. 113. 123.
 Jensen, Christen. 1938. 78.
 Jensen, Frans. 1938. 77.
 Jensen, H., Dr. phil. 1938. 9.
 Jensen, Hans, Aagerup. 1938. 156.
 Jensen, Hans, Gmd., Gudmindrup. 1937. 147.
 Jensen, Henrik, Hmd. 1937. 167.
 Jensen, H. P., Gdr., Stubberup. 1937. 190.
 Jensen, Jens, kaldet „Kro-Jens“. 1936. 163.
 Jensen, Jens, Hmd., 1936. 53.
 Jensen, Jens, Gaardejer, Udby, Møn. 1938. 114.
 Jensen, Jens Chr., Boghandler. 1938. 113.
 Jensen, Jens Fr., Gmd., Asnæs. 1937. 148.
 Jensen, J. Jørgen, fhv. Gdr., Onsted, Tranebjerg.
 1937. 187.
 Jensen, Johanne. 1937. 80.
 Jensen, J. P., Ejer af Slotsgaarden. 1936. 17.
 Jensen, J. P., Gdr., Røsnæs. 1938. 115.
 Jensen, Julius, Kalundborg. 1937. 45.
 Jensen, Jørgen, Vinde Helsing. 1937. 86.
- Jensen, Jørgen, Vindinge. 1937. 92.
 Jensen, Kristian, Kolkolle. 1937. 174.
 Jensen, Lars, Snerlinge. 1937. 28.
 Jensen, Lars, Arrestforvarer. 1936. 82.
 Jensen, Lars Peter, Lumbsaas. 1938. 89.
 Jensen, Laurids. 1938. 78.
 Jensen, Mads, Bjørnstrup. 1938. 156.
 Jensen, Mads, Uby. 1938. 78. 82.
 Jensen, Mads, Hmd., Høve. 1937. 148.
 Jensen, Niels, Stubberup. 1937. 167. 174 f.
 Jensen, Niels, Vig. 1937. 174. 1938. 95.
 Jensen, Niels, Gdr., Bredtved. 1937. 40.
 Jensen, Niels, Gdr., Nybjerg. 1937. 182 ff.
 Jensen, Niels, Husmand, Gørlev Mark. 1937. 76 ff.
 Jensen, N., Bestyrer, Nygaard. 1937. 174 f.
 Jensen, Ole P. 1938. 100.
 Jensen, Olette. 1938. 113.
 Jensen, Peder, Gaardejer, Ulstrup Tvinggaard.
 1938. 122. 155.
 Jensen, Peder, Selvejerbonde. 1938. 106 f.
 Jensen, Peder, Sørslev. 1937. 28.
 Jensen, P., Gmd., Høve. 1937. 148.
 Jensen, P., Rasmus, Borgmester. 1937. 139.
 Jensen, Rasmus, Foged. 1937. 194. 198.
 Jensen, Sofie. 1938. 113.
 Jensen, Thomas. 1936. 139.
 Jensen, Thomas, Borgmester. 1936. 130.
 Jensen, Niels. 1937. 75.
 Jersin, Jacob Peder, Rektor. 1937. 132.
 Jespersen, Hans. 1937. 139.
 Jochum, Jørgen. 1936. 92.
 Jochumsen, Jens. 1936. 94. 102.
 Johannes, Kammermester. 1937. 13.
 Johannes Marsk. 1937. 14.
 Johansen, Lærer. 1936. 99.
 Juel, Herman, Lensmand, Kalundborg. 1937. 195.
 Jørgensen, Præst, Vig. 1937. 166.
 Jøzker, Anne Marie. 1936. 90.
 Juul, Jyrge Rasmussen. 1937. 75.
 Jøger, Jens, Borgmester. 1936. 137.
 Jøger, Niels. 1936. 137.
 Jørgensdatter, Maren. 1937. 102. 135.
 Jørgensen, Kalkbrænder. 1936. 28.
 Jørgensens Kalkbrænderi. 1936. 15.
 Jørgensen, Rebslager. 1936. 30.
 Jørgensen, Anders, Høng. 1938. 164.
 Jørgensen, Chr., Gdr., Suserup. 1937. 187.
 Jørgensen, Hans, Sognefoged, Mullerup. 1936. 225.
 Jørgensen, Lorents, Billedsnider. 1938. 65.
 Jørgensen, Oluf. 1938. 78.
 Jørgensen, Oscar. 1938. 163.
 Jørgensen, P. W. 1937. 55.
- Kalundborg (Calundanus), Hans Pedersen, Mag.,
 Rektor. 1937. 130 f.
 Kaas, Bjørn, Lensmand. 1938. 182.
 Kapel, Lærer, Tv. Merløse. 1936. 66.
 Kinch, Otto. 1936. 31.
 Kindler, Byfoged. 1937. 53.
 Kjørboe, Præst. 1938. 147 ff. 172.
 Kjær, Hans, cand. mag. 1938. 59.
 Kjørvel, fhv. Økonom. 1937. 51.
 Kjørvel, Fru. 1937. 57.
 Kiausen, Valentin. 1936. 137.
 Kleberg, Frk. 1936. 56.
 Klebergske Menageri. 1936. 56.
 Kløjn, Købmand, Faarevejle. 1937. 159.
 Knop, Folketm., Kathrineadal, Svinninge. 1937. 181 ff.
 Knudsen, Godsinspektør. 1936. 95.
 Knudsen, Anders, kaldet Groosø. 1937. 15.
 Knudsen, G., Pastor emer., Nykøbing Sj. 1937. 49.
 Knudsen, Marcus. 1937. 129.

- Knuth, Baron. 1936. 79.
 Knuth, Greve, Cirkusejer. 1936. 60.
 Knuth, Greve til Knuthenborg. 1938. 34.
 Knuth, Frederikke Juliane Marie. 1938. 34.
 Knuthsen. 1936. 25.
 Kocfoed, Købmand. 1936. 31 f.
 Kocfoed, Teaterdirektør. 1936. 68.
 Koch, Carl, Præst. 1936. 119 ff. 1937. 97 f. 1938. 147 f, 168. 172. 174.
 Kold, Kristen. 1936. 117.
 Korsgaard, Redaktør, København. 1937. 168 ff.
 Krabbe, Christoffer. 1938. 159 ff.
 Kreyter, Bryder. 1936. 47.
 Kristensen, Jens, Sognefoged. 1936. 114.
 Kristensen, Niels. 1936. 118.
 Kristensen, Peder. 1936. 118.
 Kristian, Hans, Vinde Helsing. 1937. 96.
 Krogh, Harald, Købmand. 1936. 25.
 Krumpen, Jens Esbernens. 1936. 127.
 Krumpen, Otto. 1937. 201.
 Kyse (el. Kyhn), Poul Hansen, Rektor. 1937. 129.
 Køhler, Valentin Christensen, Mag. 1936. 137.
- Laboe, Clemmen, Færgeskipper. 1936. 97.
 Ladensach, Særslevgaard. 1937. 23 ff.
 Laghe Skolemester, Rektor. 1937. 129.
 Langebæk, Ingeniør. 1937. 45.
 Løngemack, Otto, Borgm. 1937. 134.
 Larsdatter, Abalone. 1936. 82.
 Larsen, Købmand. 1937. 53.
 Larsen, Lods. 1936. 28. 62.
 Larsen, Murer, Kal. 1936. 125.
 Larsen, Sognepræst, Søby. 1938. 37 f.
 Larsen, Stationsmester. 1937. 183.
 Larsen, Adolf, Avlsbruger. 1937. 52.
 Larsens Enke, Eskild. 1936. 178.
 Larsen, Hans, Aagerup. 1938. 155.
 Larsen, Henrik. 1936. 125.
 Larsen, Jakob, Gaardejer, Højby. 1937. 161.
 Larsen, Jens, Lumbsaas. 1938. 93.
 Larsen, Jørgen, Dalby. 1937. 86.
 Larsen, Jørgen, Starrekint. 1937. 163.
 Larsen, Knud, Morslet, Rektor. 1937. 131.
 Larsen, Lars. 1938. 40.
 Larsen, Mads. 1937. 176.
 Larsen, Niels, Bybud, Kbh. 1937. 182 ff.
 Larsen, N. J. 1937. 160. 165 ff.
 Larsøn, Hans. 1937. 61.
 Larsøn, Hendrik. 1937. 61.
 Laugesen, Lauge. 1936. 138.
 Lauridsen, Mads. 1936. 137.
 Lauritzdatter, Maren. 1937. 136.
 Lauritzen, Drejer. 1936. 20.
 Laursen, Browald, Højskoleforstander. 1938. 140.
 Lawaetz, Otto. 1938. 142. 148.
 Lehn, P. A., Godsejer. 1938. 15.
 Cirkus Leonard. 1936. 56.
 Leonard, Virginie. 1936. 57.
 Lerche, General. 1938. 79.
 Lerche, Christian Albert, Greve, Kammerherre. 1938. 83.
 Levetzau, Sofie Hedeveg, Grevinde. 1938. 40.
 Levetzov, Amtmand. 38. 9.
 Lewinsky, Fabrikant, Kal. 1938. 164.
 Lind, Johan Reinhard, Arrestforvarer. 1936. 93 ff. 101.
 Lind, Larsine. 1936. 93.
 Lind, Niels, Prokurator. 1936. 151.
 Lind, Rasmus, Friskolelærer, Udby. 1938. 148. 152.
 Lindberg, Snedkermester. 1938. 111.
 Lindenov, Hans, Hundslund. 1936. 128. 136 f. 155. 1937. 204.
- Lodde, Johan Barthold. 1937. 134.
 Looft, Præst, Grevinge. 1937. 165.
 Lucoppidan, Jens. 1938. 69.
 Ludvigsen, Kr., Fisker. 1937. 181.
 Lund, Pottemager. 1938. 36.
 Lund, Harald, Fabrikant. 1938. 171.
 Lundgaard, Svend, Friskolelærer. 1938. 167.
 Lunn, Godsejer, Knabstrup. 1937. 40.
 Luxdorph. 1938. 14.
 Lütken, Fr. 1938. 5.
 Lybækkerne. 1937. 106.
 Lykke, Anne. 1937. 201.
 Lystrup, Grosserer, Allerupgaard. 1936. 225.
 Løvenskjold, Carl Michael Herman, Baron, Amtmand. 1938. 26. 33 f.
 Løvenskjold,, Severin, Baron. 1938. 32.
- Maase Dorthe. 1936. 88.
 Madigan, Søstrene. 1936. 60.
 Madigan, Elvira. 1936. 60.
 Mads Skriver. 1936. 135.
 Madsen, Dr. 1937. 55.
 Madsen, A. P., Kapt. 1938. 64.
 Madsen, C., Møllelejer, Svinninge Mølle, Odsh. 1937. 161. 163 f.
 Madsen, Christen, Uldhandler, Aagerup. 1938. 147.
 Madsen, I., Arnakkegaard. 1937. 23 ff.
 Madsen, Jens. 1937. 77.
 Madsen, Kristian, Gaardejer, Aagerup. 1938. 173.
 Madsen, Kristoffer, Kbmd., Kal. 1938. 159.
 Madsen, Lars. 1938. 102.
 Madsen, Mads Peter, Gaasvig. 1938. 127.
 Madsen, Michael, Arrestforvarer. 1936. 85 f. 89.
 Madsen, Ole, Gundestrup. 1937. 174.
 Madsen, P., Aagerup. 1938. 148.
 Madsen, Peder, Snogkær. 1938. 127.
 Madsen, Peder, Svinninge (Asm.) 1938. 88.
 Madsen, Peder, Gtr., Eskildstrup. 1937. 164. 166 f. 174 ff. 182.
 Madsøn, Jens. 1937. 75.
 Magnus den Gode. 1936. 203.
 Mahler, Poul, Boelsmand. 1936. 98.
 Marcussens Vinkælder. 1936. 20.
 Marcussen, C., Købm. 1936. 33.
 Dronning Margrethes Vognport. 1937. 121.
 Marselis, Frans. 1938. 79.
 Marselis, Gabriel. 1938. 79.
 Marselis, Johan. 1938. 79.
 Mathiasen, Præst. 1936. 109.
 Mathiasen, Lærer. 1936. 224 f.
 Mathieson, M. J., Candidat. 1936. 109.
 Mätzen, Kromand. 1936. 164.
 May (Mai), Søren, Magister. 1936. 72 f. 78 f.
 Meinert, Ad., Herredsf. 1936. 36.
 Melchior. 1936. 143.
 Melchiorson, Per, Gmd., Agerup. 1938. 125.
 Melhede, Postholder, Nyk. 1937. 143. 145. 147.
 Møllerup, Gæstgiver. 1936. 39. 44. 46.
 Meyer, P. 1937. 49.
 Michaelsen, Lars. 1937. 84. 90. 95.
 Miede, Cirkusdirektør. 1936. 56.
 Mikkelsen, Hans. 1936. 178.
 Mølling, C. F., exam. jur., Fuldm. 1936. 98.
 Mogenssen, Søren, Sidinge. 1938. 88.
 Moltke, Adam, Greve, Bregentved. 1938. 5.
 Monrad, Peder Manasse, Præst, Tømmerup. 1937. 133.
 Monrad, Peter Ephraim, Stiftsprovst, Aarhus. 1937. 133.
 Morten Skipper, Gaardmand. 1936. 91.
 Mortensens Skibsværft. 1936. 31.
 Mortensen, Ane. 1936. 105.

- Mortensdatter, Maren. 1936. 115.
 Moth, Sophia Amalie, Grevinde. 1937. 102.
 Mouritsen, Mikkel. 1937. 102.
 Mouritsen, Mads, Hører. 1937. 134.
 Munk, Niels Hansen, Spr., Torkildstrup. 1937. 131.
 Muus, Birkedommer. 1937. 157.
 Møller, Førstelærer, Nykøbing. 1937. 149. 162.
 Møller, Frk., Modehandlerinde. 1936. 34.
 Møller, Ulrik, Boghandler. 1936. 18.
 Mørch, C., Skomagermester, Nykøbing. 1937. 167.
- Nedergaard, P. C., Sognepræst, Gjerslev. 1936. 219. 221.
 Nehammer, Farver. 1936. 29.
 Nergaard, Forstkandidat, Mantzhøj. 1937. 29.
 Nielsdatter, Maren. 1937. 84.
 Nielsen, Landinspektør, Slagelse. 1937. 43.
 Nielsen, Lærer, Egebjerg. 1937. 163.
 Nielsen, Lærer, Ulkestrup. 1938. 148. 152.
 Anders Nielsens Enke. 1936. 178.
 Nielsen, Anton, Tømrer. 1937. 55.
 Nielsen, Chr., Gaardejer. 1936. 225.
 Nielsen, Christen, Opsynsmand. 1937. 36.
 Nielsen, Christian, Maarup. 1936. 97.
 Nielsen, Christian, Gmd., Lumbaas. 1937. 167.
 Nielsen, H., Ejendomsægler. 1937. 57.
 Nielsen, Hans, Husmand, Løve. 1936. 220. 222.
 Nielsen, Hans Peder, Høsinge. 1938. 95.
 Nielsen, Henrik. 1936. 114.
 Nielsen, Ivar. 1936. 128.
 Nielsen, Jens, Bmd., Sørslev. 1937. 30.
 Nielsen, Johannes, Æggepakker. 1937. 52.
 Nielsen, Jørgen, Agerup. 1938. 156.
 Nielsen, Jørgen, Nordby. 1937. 102.
 Nielsen, Jørgen Peter, Bmd. 1936. 107.
 Nielsen, Karen Marie. 1936. 107.
 Nielsen, Karoline. 1937. 189.
 Nielsen, Kristian, Lumbaas. 1937. 175.
 Nielsen, Lars, Lundgaard, Agerup. 1938. 155.
 Nielsen, Lars, Gaardejer, Ulstrup. 1938. 117. 122.
 Nielsen, Laurids. 1938. 78.
 Nielsen, Laurits, Tømrer, Gundestrup. 1937. 187.
 Nielsen, Mads, Hmd. 1937. 189.
 Nielsen, Maren, Lundgaard, Agerup. 1938. 155.
 Nielsen, Mikkel. 1937. 102.
 Nielsen, N. Møller. 1936. 16.
 Nielsen, Niels Peder. 1936. 107.
 Nielsen, Peter, Lille Egebjerg. 1938. 87.
 Nielsen, Rasmus, Sejerø. 1938. 91.
 Nielsen, Rasmus, Gmd., Svinninge. 1937. 142.
 Nikolajsen, Niels, Gdr., Lumbaas. 1937. 147. 158 f. 166. 1938. 89.
 Numsen, Magdalene Charlotte. 1938. 22 f.
 Nylev, J., Forstander. 1938. 170 f. 172.
 Nyrup, Chr., Musiker. 1936. 44.
 Nyrreslet, Lærer. 1936. 218 ff.
- Ødsing, Lars. 1936. 174.
 Offersen, Jens. 1937. 14.
 Ole Smed, Husmand, Pillemark. 1936. 98.
 Olesdatter, Ane Marie. 1938. 87.
 Ollendorff, C. A., Købmand. 1936. 32 f.
 Olsen, Niels, Husmand i Grevinge. 1938. 98.
 Olsen, Søren, Boelsmand. 1936. 221.
 Olufsdatter, Birgitte, Hammersted. 1936. 136.
 Olufsen, Jens. 1938. 78.
 Olufsen, Laurids. 1938. 77.
 Olufsen, Niels. 1938. 78.
 Olufsen, Oluf, Rektor. 1937. 131.
 Olufsen, Peder. 1938. 78.
 Ostcrmann, Købmand. 1937. 122.
 Ottesen, Boe, Hører. 1937. 134.
- Oxe, Mette. 1937. 12.
 Oxen, Peder. 1937. 12.
- Paaoske, Kancelliraad. 1938. 42.
 Palnesen, Hakon. 1936. 132.
 Paludan, Chr. 1936. 145.
 von Pappenheim, Alexander Rabe, Lensmand paa Holbæk Slot. 1937. 203 f.
 Palsberg, Niels, Roskilde. 1937. 197 f.
 Pax, Christoffer, Lensmand paa Holbæk Slot. 1937. 196 f.
 Pax, Holger, til Torup og Eriksholm. 1937. 19.
 Peder Læsø. 1936. 82.
 Pedersdatter, Ane. 1938. 107 f.
 Pedersdatter, Gundil. 1937. 133.
 Pedersdatter, Maren. 1937. 135.
 Pedersen, Anders. 1938. 96.
 Pedersen, Christen. 1937. 54.
 Pedersen, Hans, Gmd., Gørlev. 1936. 112. 1937. 95 f.
 Pedersen, Jens. 1938. 82.
 Pedersen, Karen. 1938. 121.
 Pedersen, Kristjan, Sandby, Landbrugsminister. 1937. 191.
 Pedersen, Lars, Lærer, Agerup. 1938. 115. 117. 119. 121 f. 125. 155.
 Pedersen, Laurids. 1938. 79.
 Pedersen, Ludvig. 1938. 93.
 Pedersen, Mads. 1938. 115.
 Pedersen, Maren. 1938. 115. 121. 125.
 Pedersen, Morten, Munk i Sorø. 1938. 64.
 Pedersen, Ole, Gaardejer, Agerup. 1938. 115. 119. 121 f.
 Pedersen, Peder, Gmd. 1936. 96.
 Pedersen, Rasmus. 1938. 107.
 Pedersen, Rasmus, Græsbjerggaard. 1938. 150.
 Pedersen, Saxe, af Hammelmøse. 1936. 139. 1937. 16.
 Pedersen, Søren. 1936. 95.
 Pedersen, Søren, Gundestrup. 1937. 174.
 Pedersen, Brygger. 1936. 29.
 Petersen, Farver. 1936. 29.
 Petersen, Kammerraad, Svinninge. 1937. 157.
 Petersen, Købmand. 1936. 25.
 Petersen, Smedemester. 1936. 24.
 Petersen, Carl, Konsul („Drama-Petersen“). 1936. 21 f.
 Petersen, Jul, Direktør. 1936. 67.
 Petersen, L., Arkitekt. 1936. 103.
 Petersen, Lars, Birkedommer. 1936. 84. 87 f.
 Petersen, Ole. 1938. 155.
 Petersen, P. C., Agent. 1936. 31.
 Petersen, Richard. 1937. 57.
 Petersen, Selmer, Vognfabrikant. 1936. 43.
 Petersen, Søren, Gundestrup. 1937. 187. 190.
 Petersen-Blidstrup, Ferd. 1938. 97.
 Piper, Præst. 1938. 119. 121. 123.
 Plesner, Proprietær, Tømmerupgaarden. 1937. 43.
 Plyen, Amtmand, Kammerherre. 1936. 103.
 Pøkkendahl, Lise. 1936. 97.
 Pontoppidan, Henrik, Mag., Præst i Vejle. 1937. 131.
 Pontoppidan, Israel, Mag., Rektor, Spr. i Butte-rup-Tuse. 1937. 131.
 Pontoppidan, Ludvig, Mag., Rektor. 1937. 131.
 Porse, Knud. 1936. 138 f.
 Poulsen, Savværksejer. 1937. 51.
 Poulsen, Esben, Gmd., Vinde Helsinge. 1936. 105. 115. 118 ff. 1937. 77. 84. 95 f.
 Poulsen, Maren. 1936. 122.
 Povlsen, Anders. 1938. 78 f.
 Præstholm, Lærer, Sogneraadsformand. 1936. 222.
 Putbus, Baron. 1937. 16.
- Quistgaard, M., Godsejer. 1938. 15.

- Rager, Proprietær. 1936. 28.
 Rahr, Jens Pedersen, Rektor. 1937. 132.
 Ræklev, Konservator. 1936. 215.
 Rani, Niels. 1937. 15.
 Rantzau, Oberst. 1938. 35.
 Rasmus Røver, Maarup. 1937. 102.
 Rasmusdatter, Margrethe. 1938. 106.
 Rasmussen, Gørlev. 1937. 96.
 Rasmussen, Møllebygger, Alsted. 1937. 32.
 Rasmussen og Petersen, Audebo. 1937. 39.
 Rasmussen, Ane. 1937. 142.
 Rasmussen, Anna. 1938. 150. 153. 174.
 Rasmussen, Bent. 1938. 172.
 Rasmussen, Christen. 1937. 102.
 Rasmussen, Ella. 1938. 174.
 Rasmussen, Frans, Ballen. 1936. 93.
 Rasmussen, Hans, Friskolelærer, Ellede. 1938. 109. 172.
 Rasmussen, Hans, Friskolelærer, Ulstrup. 1938. 127. 172. 174.
 Rasmussen, Hans, Mejerist. 1938. 150. 153.
 Rasmussen, Hans, Væversvend. 1938. 113.
 Rasmussen, Jens, Foged. 1937. 198 ff.
 Rasmussen, Jens, Veddinge. 1937. 140 ff.
 Rasmussen, Jens Peter, Møller. 1938. 109.
 Rasmussen, Mads, Banken. 1938. 156.
 Rasmussen, Mads, Højby. 1937. 188.
 Rasmussen, Maren. 1937. 142. 169.
 Rasmussen, N., Gmd., Asnæs. 1937. 148.
 Rasmussen, N. Overlærer. 1936. 22.
 Rasmussen, Ole, fhv. Gmd. i Vejleby. 1938. 104.
 Rasmussen, P., Tømrer, Vig. 1937. 187.
 Rasmussen, Peder, Svinninge. 1937. 30.
 Rasmussen, Rasmus. 1936. 118.
 Rasmussen, Steffen, Hallenskov. 1937. 95.
 Rasmussen, Søren, Friskolelærer. 1938. 106 ff.
 Rasmussen, Søren, Redaktør, Kal. Folkeblad. 1938. 127. 165. 172.
 Rasmussen, Thøger, Lærer. 1938. 109.
 Rasmussen, Trine. 1938. 123.
 Rasmussen, Vagn. 1938. 174.
 Rask, Pastor, Nidløse. 1936. 111.
 Rathmann, Købm. 1936. 68.
 Reetz, 1937. 19.
 Reetz, Peder. 1937. 17.
 Reenberg, Frantz, Præst, Ostindiefarar. 1937. 134.
 Reesen, Kobberrmed. 1938. 163.
 Reventlow, Chr., Christianssæde. 1938. 8 f. 14. 31.
 Reventlow, Ludvig, Greve, Brahetrolleborg. 1938. 9.
 Rhed, Otto, Rektor. 1937. 136.
 Riber, Lars Christensøn. 1937. 61. 71.
 Rimestad, Chr. 1937. 140. 143.
 Rode, Ove. 1938. 163 f. 171.
 Roe den tossede. 1936. 205.
 Roed, Bagge Laugesøn, Borgm. 1937. 136.
 Roekilde, Tønns. 1937. 75.
 Roscasco. 1936. 44.
 Rosen, Sognepræst. 1937. 169.
 Rosendal, J., Lærer, Høve. 1937. 147 f. 153 f. 159.
 Rosenkrantz, Axel. 1937. 200.
 Rothe, Generalmajor, Kronborg. 1937. 24 ff.
 Rothe, Tyge, Godsejer. 1938. 8.
 Ruhmann, Arnold, Mag. 1937. 130 f.
 Rud, Michel, Skjoldnæs. 1937. 17.
 Rust, Restauratør, Kirkestræde. 1936. 41. 47.
 Rørbye, Landinspektør. 1937. 29.
 Rørdam, Holger, Provst. 1937. 134.
 Rørdam, Thomas. 1936. 115.
 168. 172 f.
 Sara i Agerup. 1936. 88.
 Schade, Christian, Mag., Sognepr. 1937. 131.
 Schade, Jesper (Casper), Mag., Rektor. 1937. 132.
 Schade, Peder, Mag., Rektor. 1937. 130. 132.
 Schel-Plessen, Kr. L., 1938. 15.
 Schimmelmann, Ernst. 1938. 8.
 Schjørring, Præst. 1938. 171.
 Schjørring, A. J., Præst. 1938. 111.
 Schmidt, Christen, Justitsraad. 1937. 133.
 Schou, Købmand. 1937. 52 f.
 Schriber, Baptiste. 1936. 59.
 Schumacher, Isaach Joachim, Rektor. 1937. 132.
 Schumacher, Peter Isaaksøn. 1937. 61. 71.
 Schult, Borgmester. 1936. 77.
 Schultz, Marinekaptajn, Kbh. 1937. 182 f.
 Schultz, Andreas, Raadmand. 1936. 72.
 Schumann, Bager. 1936. 20.
 Schvendi, Sebastian. 1937. 15.
 von Sehested, Elisabeth. 1938. 43.
 Seidelin, A., Grosserer. 1936. 61.
 Seidelin, Melchior, Grosserer. 1936. 61.
 Seidelin, S. 1936. 35.
 Serup, Bøssemager. 1936. 62 ff.
 Simonsen, Rasmus, Fæstningsslave. 1936. 99.
 Skive, Laurits Peder, Mag., Rektor. 1937. 131.
 Slangendorficus, Marcus Hein, Mag. R. 1937. 131.
 Smidt, Fergemand. 1936. 93.
 Smidt, Svend, Sømmand. 1936. 99.
 Smith, Herredsfoged, Kammerraad. 1938. 38.
 H. L. Smiths Enke. 1936. 31.
 H. L. Smithske Købmandsforretning. 1936. 15.
 Smithske Rederi. 1936. 31.
 Sneedorf. 1938. 5 f.
 Sonesøn, Niels, af Kordel. 1936. 131.
 Spaa-Marie. 1936. 44.
 Sparvath. 1936. 49.
 Spend, Helle Sofie. 1937. 131.
 Spend, Jens, Mag., Herlufm. 1937. 131.
 Sperring, Niels, Mag., Rektor, Provst. 1937. 131.
 Spiers Selskab, Camillo. 1936. 63.
 Späth, Jean. 1936. 56.
 Stampe, Generalprokurør. 1938. 22.
 Steinecke, Skoleinspektør. 1937. 68. 175.
 Stevns, Ole, Højskoleforst., Kvissel. 1938. 172.
 Stig den Yngre, Mark. 1937. 16.
 Stine fra Mørkøv. 1936. 53.
 Strangesen, Peder. 1936. 137.
 Suders, Kirsten, Nordby. 1937. 102.
 Svane, Niels Lauritzen, Hører. 1937. 134.
 Svanenskjold, Justitsraad. 1937. 143.
 Svend Estridsøn. 1936. 205.
 Svendsen, Hotelejer. 1936. 46. 69.
 Svendsens Teaterselskab. 1936. 67.
 Svendsøn, Peder. 1937. 61.
 Svitzer, Kammerraad, Bøstrupgaard. 1938. 30 f.
 Sødder, Værkfører. 1936. 62.
 Søfrensen, Tønnes. 1936. 137.
 Sørensdatte, Karen Lisbeth. 1938. 103.
 Sørensen, And., Bmd., Dramstrup. 1937. 43.
 Sørensen, Andreas, Kalundb. Dagbl. 1938. 126. 159.
 Sørensen, Frants, Avisbruger. 1936. 23.
 Sørensen, Karoline. 1938. 159.
 Sørensen, Laurits. 1938. 98.
 Sørensen, Mads, Staarup. 1937. 174.
 Sørensen, Mathias, Svinninge. 1937. 29.
 Sørensen, Ole, exam. Lærer. 1938. 127.
 Sørensen, S., Bager. 1936. 94 f.
 Sørensen, S. A., Roskilde. 1937. 45.
 Sørensen, Søren, Sørslev. 1937. 28.
 Salten, Rasmus, Arrestforvarer. 1937. 122.
 Sams, Povl, Gdr., Svendsbjerg, Vallekilde. 1937.

Tarp, Murermester. 1936. 69.

- Teophilus, Claus, Rektor. 1937. 125.
 Thomsen, Anna Kirstine. 1937. 170.
 Thomsen, Marie, Ubberup. 1938. 140.
 Thomsen, Nicolaus, Mag., Rektor. 1937. 129.
 Thomsen, Niels, Friskolelærer, Ubberup. 1938. 113.
 139 f. 148. 152.
 Thorning, Farver. 1936. 25. 29. 67 f.
 Tidemand, Købmand. 1938. 18. 34 f.
 Tind, Engmester, Dragsholm. 1937. 33.
 Tjerrebo, Anders, Hører. 1937. 134.
 Tofteberg, Anders, Skræder. 1936. 89.
 Toisbroe, Christian Danielsøn. 1937. 75.
 Tram, Pastor. 1938. 68.
 Tranberg, Lærer, Vallekilde, Redaktionssekretær.
 1937. 145. 150. 153 ff.
 Trandsøns Datter, Anna. 1938. 182.
 Trelund. 1938. 142. 148.
 Treschow, Kammerherreinde. 1938. 21.
 Trier, Ernst. 1936. 115. 1937. 93. 147. 1938. 115.
 119. 123.
 Trier, Troels, Kunstmaler, Vallekilde. 1938. 173.
 Trojel, Frantz, Rektor. 1937. 132.
 Trojel, F. V., Anneberggaard. 1938. 23.
 Truelsen, Skriver. 1936. 92.
 Tvede, Arkitekt. 1938. 65.
 Tønnesen, Morten. 1936. 94.
 Ulfsson, Philip. 1937. 14.
 Ulfstand, Ide. 1937. 12.
 Unruch, Adelgunde. 1937. 133.
 Urne, Hans, Provst. 1937. 8.
 Urne, Jørgen, Alslev. 1937. 204.
 Valdemar Atterdag. 1936. 135.
 Valdemar Sej. 1936. 8.
 Vangsløv, Thorvald. 1936. 219.
 Vardberg, Anders Pedersen, Rektor. 1937. 131.
 Vilhelmsen, Jul. 1937. 56.
 Vinding, P., Dyrslæge. 1937. 60.
 Vcelken, Inspektør, Juellinge. 1938. 35.
 Wandall, Hans, Professor. 1937. 132.
 Wegener, Nicolaj, Mag., Rektor. 1937. 132.
 Weitemeyer, Chr., Landinspektør, Svinninge. 1937.
 40 ff.
 Westenholtz, J. D., Sognepræst. 1938. 6.
 Willdenrath, Fru. 1938. 162.
 Willadsen, Typograf. 1936. 54.
 Winther, Vognfabrikant. 1936. 24.
 Winther, Julius, Materialist. 1936. 28. 33 f.
 Winther, Søren. 1936. 31.
 Wirstrøm. 1936. 61.
 Wissing, Dyrslæge, Kalundborg. 1938. 159.
 Wormskjold, P. 1938. 15.
 Worsaae. 1936. 25.
 Zelling, Fr. Reinholdt. 1937. 134.
 Zytphen-Adeler, Georg, Frederik, Otto, Baron. 1937.
 23. 35. 142 f. 149 f. 154. 1938. 179 f. 139 f.
 Ærboe, Etatsraad. 1936. 79.
 Øgmund. 1936. 186.

Trykfejl.

1936.	Side 74.	Linie 5.	hed	læs: her.
--	-- 86.	-- 8.	Pigt	-- Pligt.
--	-- 101.	-- 4.	Tranbjerg	-- Tranebjerg.
--	-- 109.	-- 12.	maate	-- maatte.
--	-- 109.	-- 30.	Seminarieuddannet	-- seminarieuddannet.
--	-- 111.	-- 24.	ver	-- var.
--	-- 116.	-- 14.	tli	-- til.
--	-- 119.	-- 14.	Hansen	-- Poulsen.
--	-- 144.	-- 30.	St. Jørgenbjerg	-- St. Jørgensbjerg.
--	-- 144.	-- 33.	St. Jørgenbjerg	-- St. Jørgensbjerg.
1937	-- 88.	-- 33.	Johnne	-- Johanne.
--	-- 123.	-- 11.	Latnskolen	-- Latinskolen.
--	-- 133.	-- 32.	Manasses	-- Manasse.
1938	-- 9.	-- 6.	W. A. Hansen	-- V. A. Hansen.
--	-- 19.	-- 11.	G'raah	-- Graah.
--	-- 33.	-- 20.	Ferbedringen	-- Forbedringen.
--	-- 39.	-- 4.	utifredsstillende.	-- utilfredsstillende.
--	-- 46.	-- 1.	asaledes	-- saaledes.

Illustrationer og Kort.

1956	Side 9.	Holbæk 1870.	—	—	122.	En af Bøgerne fra Latinskolen Bibliotek.
--	--	18. Parti af Ahlgade før Opførelsen af Holmerhus.	—	—	125.	Latinskolen.
--	--	19. Ahlgade, set fra Hjørnet ved „Pøl- sekrogen“.	—	—	127.	Kalkmaleri i Tuse Kirke.
--	--	23. Smedelundsgade (Frants Sørensens Gaard).	—	—	141.	Jens Rasmussen.
--	--	24. Smedelundsgade 22 (med „Gendar- merkrogen“).	—	—	171.	Korsgaard.
--	--	26. Vagten.	—	—	177.	P. Madsen.
--	--	29. Gamle Jensens Sønners Købmands- forretning Ahlgade 63.	—	—	187.	Niels Jensen-Nybjerg.
--	--	36. Ahlgade ud for Pottemager Lunds Ejendom.	1938	Side 60.	193.	Kirken og Kroen i Tuse.
--	--	39. Politibetjent Groth.	--	--	61.	Lars Eriksens Høj (Grundplan).
--	--	51. Bønnelykke.	--	--	66.	Ubby Kirke (Vilh. Beck paa Præ- dikstolen).
--	--	52. Conrad Hansen.	--	--	67.	Ubby gamle Præstegaard med Ka- pellanboligen til højre.
--	--	74. Holbæk og Omegn (Atlas Danicus) Holbæk.	--	--	68.	Ubby gamle Præstegaard, set fra Haven.
--	--	92. Tingstuen Brundby.	--	--	68—69.	Bilag: Ældste Kort over Ubby Bys Jorder fra 1791.
--	--	116. Esben Poulsen.	--	--	70.	Ubby i Udskiftningstiden.
--	--	120. Esben Poulsens Gaard i Vinde Hel- sing.	--	--	72.	Et Byhorn.
--	--	141. Kalundborg og Omegn.	--	--	73.	En Landsby med sine Marker i Fællesdriftens Tid.
--	--	165. Alkestrup By.	--	--	75.	Pløjning med Hjulplow.
--	--	212. Lars Andersen, Høve.	--	--	76.	Bønderovne tilsagt til Ægtkørsel.
--	--	215. En Langdysse før Istandsættelsen.	--	--	117.	Den gamle Gaard i Aagerup, hvor Skolen holdtes 1867—70.
--	--	216. Efter Istandsættelsen.	--	--	122.	Lars Pedersen og hans Hustru.
--	--	217. Selve Dyssekammeret.	--	--	137.	Ulstrup Friskole.
--	--	219. Sten paa Løve Herreds Tingsted.	--	--	149.	Kalundborg Dagblad 10. September 1892.
--	--	224. Lærer Mathiassen og Dr. Terkel Mathiassen.	--	--	157.	Søren og Sofie Rasmussen.
1957	Side 25.	Svinninge-Egnen.	--	--	169.	Kalundborg Folkeblad 13. Februar 1916.
--	--	52—53. Bilag: Kort over Nyekiøbing Kjøbstads Vænger.	--	--	178.	Udsigt over Lammefjorden fra Hør- veds Lillevang (c. 1860).
--	--	100. Niels Jensen og Johanne.	--	--	187.	Bothwell.
--	--	103. Nordby Klokketaarn.	--	--	191.	Gammelt Fotografi af Kalundborg Kirke.
--	--	113. Nordlandet.				
--	--	117. Nordby Kirke.				
--	--	120. Kirkeordinansen af 1537.				

Uddrag af Historisk Samfunds Regnskab for 1943

INDTÆGTER

A. Kassebeholdning fra 1942 + Renter	Kr.	180,01
B. Tilskud fra Staten	„	155,00
— - Holbæk Byraad	„	25,00
— - Kalundborg Byraad	„	25,00
— - Holbæk Amt	„	200,00
— - Holbæk Amts Sparekasse	„	200,00
— - Spare- og Laanekassen f. Holbæk K. ..	„	100,00
C. Kontingenter	„	3284,35
D. Salg af Aarbøger o. m.	„	452,63
E. Møder	„	121,68
F. Diversc	„	0,00
	Kr.	4743,67

UDGIFTER

A. Aarbogens Trykning, Clicheer m. m.	Kr.	2701,56
B. Forfatterhonorarer	„	524,00
C. Udsendelsesudgifter (heraf Ekspedition 150,00) ..	„	507,25
D. Administration (heraf Sekretærhonorar 300,00) ..	„	366,00
E. Møder	„	331,73
F. Telefon, Porto m. m.	„	49,19
G. Diverse Udgifter	„	76,02
	Kr.	4555,75
Kassebeholdning ...	„	187,92
Balance ...	Kr.	4743,67

Regnskabet har følgende Paategning:

Det attesteres herved, at ovenstaaende Regnskab er i Overensstemmelse med Bilag og Kassebog. Kassebeholdning og Sparekassebøger er forevist os.

Holbæk, den 10. Februar 1944.

E. Christophersen.   Tilly.

AARBØGER OG ANDRE SKRIFTER

„Fra Holbæk Amt“ 1907—08—09—10—11—12	a 0,50
„Fra Holbæk Amt“ 1914 og 19	a 1,00
„Fra Holbæk Amt“ 1913—15—16—17—18—20—21 er udsolgt.	
»Fra Holbæk Amt« 1922—23—24—25—27—30—31—32—33 —34—35—36—37—38—39—40—41—42—43	a 1,50
»Fra Holbæk Amt« 1926 (Schmidt: Helligkilder)	1,00
»Fra Holbæk Amt« 1928 (J. S. Møller: Fester og Højtider 1. Halvbind + Aarbogen 1928)	2,50
»Fra Holbæk Amt« 1929 (Møller: Fester og Højtider 2. Halvbind + Aarbogen 1929)	2,50
»Fra Holbæk Amt« 1931 (»Fester og Højtider« 3. Halvbind + Aarbogen 1931)	2,50
»Fra Holbæk Amt« 1933 (»Fester og Højtider« 4. Halvbind + Aarbogen 1933)	2,50
J. S. Møller: Fester og Højtider I Bind og II Bind	a 4,00
J. S. Møller: Kalundborg Kirke	0,60
Chr. Olsen: Fra Nordvestsjælland, Slægtsminder og Folke- minder; 245 Sider m. Billeder og Musikprøver	1,00
R. Nielsen: Sejerø Sogns Historie	2,00
Otto Smith: En dansk KøbstadHAVNS Historie (Holbæk Havn og Skibbro), 130 S.	1,00
Povl Hansen: Lammefjorden (Særtryk af Aarbogen 1930), 96 Sider illustr.	1,50
Albert Thomsen: Stamtavle, Anetavle og Slægtsbog, en kort Vejledning	1,00
Jens Peter Jensen: Holbæk Amts Valgkredse og deres valgte Mænd 1848—1918, I Ruds Vedbykredsen og Svinninge- kredsen, 236 Sider	1,50

Disse Priser gælder kun for Medlemmer og Subskribenter.